

AİDA MİRZƏYEVA

**AZƏRBAYCAN İSTİQLAL
POEZİYASI**

(Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı fonunda)

monoqrafiya

BAKİ – 2020

Elmi redaktor və ön sözün müəllifi:

Prof.dr.Almaz Əliqızı

Rəyçilər:

Prof.dr.Vaqif Sultanlı

Dos.dr.İradə Rəhmanova

Aida Nirzəyeva.

Azərbaycan istiqlal poeziyası (Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı fonunda), Bakı: "Nurlar" nəşriyyatı, 2020, 168 s.

Monoqrafiyada Azərbaycanın xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal mövzusunda yazmış olduğu poeziya nümunələri təhlil obyektinə çevrilmişdir.

ISBN: 978-9952-528-53-4

© Aida Mirzəyeva, 2020

ÖN SÖZ

Bəşəriyyət XXI əsrə qədəm qoydu. Millət bu əsrə böyük ümidlə baxır, xalqımızın tale yüklü, yarımçıq qalmış problemlərinin həll olunacağına və bu əsrin məmləkətimizə və millətimizə uğurlar gətirəcəyinə inanırıq. Çünki XX əsr xalqların oyanması, imperiyaların isə dağılma əsri kimi həm tarixdə qalacaq, həm də yaddaşlarda.

Tale elə gətirib ki, biz həmişə Azərbaycana, onun maddi və mənəvi sərvətlərinə hərisliklə baxan, zaman-zaman murdar caynaqlarını vətənimizə uzatmağa hər an hazır olan, mənəviyyatsız, qəlbiqara və xəbis qonşular əhatəsində yaşamaqlı olmuşuq. Bunun əzabını isə həm Quzeydən, həm də Güneydən çəkmişik. Məmləkətimizin başına gətirilən ən böyük bəlaların əsası isə XVII-XIX yüzilliklərdə qoyuldu. Tarixin bu amansız dövrlərində Rusiya Quzey Azərbaycanı işğal etdi, Güneyimiz isə fars şovinizminin əsarəti altında bu gün də inləməkdədir. Təbii ki, bu ağrı-acılı proseslər ədəbiyyatımızdan da yan keçmədi. Bölünüb parçalandığımız gündən millətimizin istiqlal arzularını daim yaşadan, onu bir an da olsa öləlməyə qoymayan böyük insanlarımız və ədəbiyyatımız oldu.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı öz orijinallığı, yeni mövzuların ədəbiyyata gəlməsi, yeni insan münasibətlərinin yaranması baxımından xüsusi bir mərhələdir. Bu dövrün ən ümdə xüsusiyyətlərini heç şübhəsiz ki, realizmə, xalqiliyə, demokratizmə, dilin sadəliyinə olan meyində, ən əsası isə milli istiqlal ideyalarının güclənməsində axtarmaq lazımdır. Təbii ki, bu əsr həm də müxtəlif janr bolluğu ilə seçilir.

Cümhuriyyətimizin süqutundan sonra yenidən işğala məruz qalanda, yenidən Milli Cümhuriyyətimizin bərpası səadətini yaşayanda da millətimizin sayılıb-seçilən yazarları ən çətin məqamlarda zülmə, əsarətə boyun əyməyərək milli kimlik və şəxsiyyətlərini qoruyub saxlayaraq zülmün qapısını yalın yumruqları – əsərləri ilə döyəclədilər. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, əsarətə, haqsızlığa, sovet siyasi rejiminə nəyinsə naminə bilərəkdən və ya bilməyərəkdən baş əyənlər də oldu, onların ideoloquna çevrilərək əsərlərində bol-bol onları tərənnüm edənlər də. Lakin çoxəsrlilik və böyük Azərbaycan ədəbiyyatının layiqli davamçıları olan C.Cabbarlı, H.Cavid, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Cavad, M.Müşfiq, Umğulsüm Sadıqzadə kimi sənətkarlarımızın ideya davamçıları da yetişdi. Belə şairlərdən biri ömrü boyu vətən, millət sevgisi ilə alışıb-yanan ən çətin, dözülməz zaman kəsiyində gözəl əsərlərini yazıb qorxmadan onları çap etdirən, xalqa milli kimliyini yada salan, azadlıq və istiqlal arzularından bir an vaz keçməyən Bəxtiyar Vahabzadə idi.

Həç təsadüfi deyil ki, oxuculara təqdim edilən monoqrafiya bu böyük sənətkarın poeziyasında “istiqlal ideyası”na həsr olunub. Ədəbiyyat tariximizdə milli intibah dövrü kimi xarakterizə olunan Cümhuriyyət dönməindən sonra Milli istiqlal mövzusuna poeziyada İkinci Dünya müharibəsindən sonra rüşeym halında da olsa müraciət olunmağa başlandı. Lakin cəsarətlə demək olar ki, B.Vahabzadənin «Gülüstan», «Mərziyə», «Yollar-oğullar» və digər iri həcmli əsərləri, çoxsaylı şeirləri, publisistik yazıları sovet siyasi rejiminin ən qəddar dönmələrində yazıldı, şairə şöhrət və millət sevgisi gətirdi.

Milli şairin zəngin, ideoloji baxımdan bənzərsiz yaradıcılığını – poeziyasını izləmək üçün müəllif belə bir fabula

seçir: «Giriş», «İstiqlal probleminin aktuallığı və bəşəri məhiyyəti», «Poeziyada Güney Azərbaycan və Qarabağ hadisələrinin bədii təzahürü», «B.Vahabzadə poeziyasında milli istiqlal problemi» «Nəticə» və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.

Monorafianın bu formatda qurulması dissertanta mövzusu ilə bağlı şairin yaradıcılıq meyilləri haqqında geniş və müfəssəl məlumat vermək, onun istiqlalalla bağlı istək və arzularını, hətta bəzi məqamları çəkinmədən dilə gətirməsini, xalqın oyanış və mübarizəsində Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının əvəzsiz rol göstərə bilməsi üçün şərait yaratmışdır.

Müəllif şairin ideya-məzmun dəyərləri haqqında maraqlı, elmi fikirlər söyləyir, onları bədii parçalarla təsbit etməyə çalışır. Ümumbəşəri mövzu olan istiqlal məsələsinin parçalanmış bir millət olaraq Azərbaycan türkləri üçün daha önəmli bir məsələ olduğunu sübut edən dissertant, xüsusilə şairin vətənin ikiyə bölünməsi məsələsində fikrini belə bir inama yönəldir ki, qalibiyyətə can atan millət mütləq milli birliyə və bütövləşməyə getməlidir. Əsrlərlə mübarizəyə atılan, bəzən məğlub, bəzən qazi olan bu millət inam və əqidəsini, azadlıq və istiqlala olan sevgisini B.Vahabzadə kimi sənətkarların sayəsində qoruyub saxlaya bilmişdir.

Monoqrafiyada Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında özünü göstərən ana dili, milli kök və ənənəyə bağlılıq kimi milli xüsusiyyətlər, yadların zorla millətə təlqin etmək istədikləri bir sıra «yeni, əxlaqi dəyərlər» konseptual məqam kimi diqqət çəkir. Bunları nəzərə alaraq araşdırmada verilmiş bölmələrin zərurətdən yarandığını təsadüfi hal saymaq düzgün olmaz.

Monoqrafiyanın 20 Yanvar və Qarabağla əlaqədar bölmələri də Azərbaycan xalqının ağır-acılı dərdi kimi təqdim olunur, xüsusilə Qarabağla bağlı bölmədə dissertantın məğrurluğu da diqqətdən yayınmır.

Aida Mirzəyevanın «Azərbaycan istiqlal poeziyası (Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı fonunda)» adlı monoqrafiyası çağdaş ədəbiyyatşünaslığın tələbləri səviyyəsində yazılmışdır. Əsərin ədəbi tənqidin diqqətini cəkəcəyi şübhə doğurmur.

Almaz Əliqızı,
filologiya elmləri doktoru, professor

GİRİŞ

Bilindiyi kimi, milli-ideoloji məfkurənin təməlində ictimai-siyasi proseslər ciddi rol oynayır. Bu mənada, ötən yüzilin sonlarında sovet siyasi rejiminin çöküşü və Azərbaycanın yenidən istiqlaliyyət əldə etməsi cəmiyyətin sosial-siyasi həyatında olduğu kimi, ədəbi-kulturoloji sferada da köklü dəyişikliklərin zəminini hazırlamış oldu. Məhz bunun nəticəsində ədəbi-nəzəri irsə münasibətdə mövcud ideoloji stereotiplər aradan qaldırılaraq milli-kulturoloji zəminə söykənən yeni baxışlar sisteminin formalaşdırılmasına başlandı. Müasir ədəbi prosesin yenidən araşdırılması meylinin güclənməsi də həmin zərurətdən qaynaqlanmaqdadır. Son illərdə Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Almas İldırım, Əhməd Cavad, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, Əli Kərim, Rəsul Rza, Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz və başqa sənətkarların yaradıcılıq yolunun yeni təfəkkür işığında təhlilə cəlb olunması bu baxımdan səciyyəvidir. Araşdırılmasına zəruri ehtiyac olan məsələlərdən biri Azərbaycan poeziyasında istiqlal ideyasının bədii təcəssümüdür. Bəhs olunan problemin öyrənilməsi baxımından xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin (1925-2009) yaradıcılıq yolunun seçilməsi məhz qarşıya qoyulan məqsədin uğurla həyata keçirilməsi məramına xidmət etməkdədir.

Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan poeziyası tarixində özünəməxsus yeri və mövqeyi ilə seçilən qüdrətli qələm sahiblərindən biridir. Onun qələminə məxsus «Gülüstan», «Mərziyə», «Yollar-oğullar» və s. kimi poemalar, çoxlu sayda şeirlər, habelə publisistik yazılar ədəbiyyatımızın təqdirəlayiq nümunələrindən hesab olunmaqdadır. Ədibin zəngin və rəngarəng poetik dünyasında yurdsevərlik, milli-mənəvi azadlıq, əxlaqi dəyərlərə və adət-ənənələrə ehtiram və s. kimi məsələlər diqqəti cəkən məqamlardandır.

Bu cəhət müəllifin şeir və poemalarında özünü aşkar şəkildə büruzə verməkdədir. Yaradıcılığa şeirlə başlayan, sonralar poema və dram əsərləri yazan, heç bir zaman poeziyanın əsrarəngiz dünyasından ayrıla bilməyən şair istiqlal düşüncəsinə bağlılığına və bu düşüncəni əks etdirmə səriştəsinə görə öz dövrünün qələm sahiblərindən xeyli dərəcədə fərqlənir.

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyaya öləri münasibət bəsləməmiş, onu yaradıcılığının əsas, aparıcı formalarından birinə çevirə bilmiş, oxucuları düşündürən bir çox dəyərli bədii sənət nümunələri yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Şairin yaradıcılığı Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vaqif, Aşıq Ələsgər, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Almas İldırım, Mikayıl Müşfiq, Səməd Vurğun və başqa Azərbaycan şairlərinin ədəbi ənənələrini özündə əks etdirməkdədir.

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında istiqlal ideyası mühüm yerlərdən birini tutsa da, o, bu müstəvidə araşdırmalara cəlb olunmamışdır. Buna görə də şairin poeziyasının bu kontekstdə müstəqil tədqiqat obyektinə çevrilməsi çağdaş ədəbiyyatşünaslığın və ədəbi tənqidin qarşısında duran ən aktual vəzifələrdən biridir. Çünki Azərbaycan poeziyasının bir sıra bənzərsiz örnəklərini yaratmış olan Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq yolu ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq tərəfindən bu və ya digər dərəcədə işıqlandırılrsa da, indiyədək onun yaradıcılığı ayrı-ayrı problemlər, o cümlədən istiqlal ideyası fonunda sistemli, monoqrafik şəkildə öyrənilməmişdir. Bu isə təbii olaraq, çağdaş Azərbaycan poeziyasının aktual problemləri ilə bağlı tədqiqatlarda müəyyən boşluğun yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Mövzunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının sovet dövrü

Azərbaycan ədəbi tənqidi tərəfindən subyektiv, birtərəfli şəkildə dəyərləndirilməsidir. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadə bir çox məqamlarda haqsız tənqidlərə məruz qalmış, əsərləri haqqında həqiqətə uyğun olmayan fikir və mülahizələr söylənilmişdir. Bu gün Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının təhlili fonunda həmin qərəzli, qeyri-obyektiv fikir və mülahizələrin aşkarlanması tədqiqatın aktuallığını təmin edən cəhətlərdəndir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadənin əsərləri sovet siyasi rejiminin ən sərt dövrlərində qələmə alınmışdır. Bu isə istər-istəməz müəyyən saxta stereotiplərin, konyuktur elementlərin onun yazılarına yol tapmasına səbəb olmuşdur. Yazıcının əsərlərinin milli təfəkkür işığında yenidən dəyərləndirilməsi həmin məqamların üzə çıxarılmasına imkan vermişdir.

Həmçinin Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının öyrənilməsi müasir Azərbaycan poeziyasının bütöv, dolğun mənzərəsini yaratmaq baxımından da aktuallıq kəsb etməkdədir.

İndiyədək Bəxtiyar Vahabzadənin bədii yaradıcılığı haqqında müxtəlif səpkili xeyli tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Bu tədqiqatlarda yeri gəldikcə şairin poeziyası da təhlil və tədqiq obyektinə çevrilmişdir. Şairin yaradıcılığı haqqında Yaşar Qarayev, Bəkir Nəbiyev, Şamil Salmanov, Cəlal Abdullayev, Yavuz Axundlu, İfrat Əliyeva, Himalay Ənvəroğlu, Nizami Cəfərov, Mail Dəmirli, Həsən Həsənov, Asifə Telmanqızı, Fatimat Məmmədova və başqa müəlliflər dəyərli fikir və mülahizələr söyləmişlər.

Ədəbiyyatşünas alim Yaşar Qarayevin f.e.d. Şamil Salmanovla birgə qələmə aldığı «Poeziyanın kamilliyi» (1985) adlı monoqrafik tədqiqatda Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal probleminə həsr olunmuş şeirlərindən də bəhs edilmişdir (87).

F.e.d. prof. İfrat Əliyevanın «Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası» (1983) adlı monoqrafik tədqiqatında şairin poetik

yaradıcılığı təhlil obyektinə çevrilərkən yeri gəldikcə istiqlal poeziyasına da diqqət yetirilmişdir (47). Həmçinin onun çap etdirdiyi «Bəxtiyar Vahabzadə» (1997) adlı biblioqrafik göstəricidə müxtəlif tədqiqatçıların şairin yaradıcılığı haqqında fikir və mülahizələri də yer almışdır (185).

F.e.d. prof. Yavuz Axundlunun «İstiqlal şairləri» (1998) adlı monoqrafik tədqiqatında Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirilmiş, onun poeziyasının istiqlal məfkurəsi ilə bağlı məqamları təhlil obyektinə çevrilmişdir (8).

F.e.d. prof. Himalay Ənvəroğlunun «Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri» (2004) adlı monoqrafiyasında Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı təhlil obyektinə çevrilməklə yanaşı, onun istiqlal poeziyasına da bu və ya digər şəkildə toxunulmuşdur (54).

AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərovun «Bəxtiyar Vahabzadə» adlı yığcam həcmli monoqrafik tədqiqatında şairin istiqlal mövzusunda yazmış olduğu əsərləri ümumi şəkildə dəyərləndirilmişdir (27).

F.e.d. Mail Dəmirinin «Dünyanın Bəxtiyarı» (2003) adlı monoqrafik tədqiqatında şairin yaradıcılıq yolunun tədqiqi fonunda istiqlal poeziyası da təhlil obyektinə çevrilmişdir (29).

Tədqiqatçı Həsən Həsənovun «Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud «Gülüstən»dan «Şəhidlər»ə gedən yol» (2009) adlı kiçik həcmli tədqiqatında şairin istiqlal poeziyasına nəzər salınmışdır (66).

Akad. Bəkir Nəbiyevin «Çətin yollarda» (2000) adlı məqalələr toplusunda Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına toxunulmuş, həmçinin istiqlal probleminə bu və ya digər formada münasibət bildirilmişdir (111).

Bakı Dövlət Universiteti Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının nəşrə hazırladığı iki cildlik «Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı» (2007) adlı dərslikdə Bəxtiyar Vahab-

zadənin yaradıcılığı fonunda araşdırılan problemin bir çox məqamları təhlilə cəlb olunmuşdur (105, II c., 161-169).

Gənc ədəbiyyatşünas Asifə Telmanqızının «Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı» (2010) adlı tədqiqatında ədibin ümumi yaradıcılığı kontekstində istiqlal məfkurəsi ilə bağlı əsərləri də araşdırılmış, şairin beynəlxalq mövzularda qələmə aldığı poetik örnəklərdə problemə xüsusi diqqət yetirilməsinin səbəblərinə aydınlıq gətirilmişdir (136).

Kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru Fatimat Məmmədovanın «Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının dil və üslub xüsusiyyətləri» (2011) adlı dərs vəsaitində yeri gəldikcə istiqlal poeziyasının təhlilinə də müəyyən dərəcədə yer verilmişdir (102).

Bəxtiyar Vahabzadənin müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanda və Rusiyada nəşr olunmuş kitablarına ayrı-ayrı tədqiqatçıların yazmış olduğu ön söz və müqəddimələrdə onun yaradıcılığının müxtəlif aspektləri təhlil obyektinə çevrilmişdir. (142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 152; 153; 155; 156; 157; 158; 159; 160; 163; 164; 165; 166; 167; 169; 171; 172; 173; 175; 178; 179; 180; 181; 186; 187; 194; 217; 218; 219; 220; 221; 222; 223; 224; 225; 226).

Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına həsr olunmuş tədqiqatların müəyyən bir qismi yazıçının nəşr olunmuş kitabları haqqında yazılan resenziya, rəy, mülahizə, yaxud müxtəlif məzmunlu məqalələrdən ibarətdir (2; 7; 15; 19; 26; 30; 33; 39; 42; 48; 49; 51; 55; 60; 61; 68; 73; 74; 75; 94; 99; 103; 106; 116; 119; 120; 123; 127; 130; 210; 212; 231; 234; 237; 239).

Bundan əlavə, iyirminci yüzilliyin poeziya problemlərinə həsr olunmuş bəzi tədqiqatlarda Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bu və ya digər şəkildə araşdırılmışdır (10; 11; 16).

Azərbaycan poeziyasının tarixinə, poetikasına, habelə ayrı-ayrı problemlərinə həsr olunmuş müxtəlif səpkili

araşdırmalarda da Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına müəyyən qədər yer verilmişdir (6; 31; 32; 34; 35; 36; 40).

Müasir Azərbaycan şairlərinin həyat və yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş monoqrafik tədqiqatlarda yeri gəldikcə istiqlal probleminə də toxunulmuşdur (5).

Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi prosesinə həsr olunmuş müxtəlif səpkili araşdırmalarda da istiqlal probleminin poeziyada işlənilməsi məsələlərinə müəyyən qədər yer verilmişdir (4; 44).

Son illərdə müdafiə olunmuş bəzi dissertasiyalarda müasir Azərbaycan poeziyasında istiqlal probleminin bu və ya digər aspektlərinə münasibət bildirilmişdir (12; 23; 46; 58; 76; 96; 113; 117).

Bakıda Qafqaz Universitetinin təşəbbüsü ilə keçirilən I Beynəlxalq Bəxtiyar Vahabzadə Simpoziumu (13-15 dekabr 2012) böyük şairin yaradıcılıq irsinin tədqiqində mühüm addım kimi dəyərləndirilə bilər (24).

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı yalnız Azərbaycanda deyil, Vətənimizin həddudlarından kənarda da tədqiq olunmuşdur. Xüsusilə, Türkiyədə nəşr olunan araşdırmalarda şairin yaradıcılığında mühüm yer tutan istiqlal problemi barədə də mülahizələr söylənilmişdir (241; 243; 246; 247; 248; 249; 250; 255).

Bütün bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bəhs olunan problem baxımından indiyədək sistemli, monoqrafik şəkildə araşdırılmamışdır. Oxuculara təqdim olunan monoqrafiya məhz bu zərurətdən yaranmışdır.

– Monoqrafiyanın yazılmasının əsas məqsədi Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasını bütövlükdə tədqiqata cəlb edərək onun əsərlərində istiqlal ideyasını araşdırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi ön plana çəkilmişdir:

– Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasının elmi-nəzəri baxımdan təhlil obyektinə çevrilməsi;

– Şairin poeziyasının mövzu baxımından təsnif edilməsi və bu kontekstdə dəyərləndirilməsi;

– Şairin poeziyasının janr çalarlarının üzə çıxarılması;

– Şeirlərin mövzu, problem və ideya özünəməxsusluqlarının aşkarlanması;

– Şeir və poemaların təhlili fonunda şairin fərdi yaradıcılıq üslubunun müəyyənləşdirilməsi;

– Şairin poeziyasında qaldırılan sosial-siyasi və mədəni-əxlaqi problemlərə diqqətin yönəldilməsi.

– Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı fonunda Azərbaycan poeziyasının bəlli bir zaman kəsiyində əldə etdiyi bədii-estetik çalarların üzə çıxarılması.

Araşdırmanın əsas obyektini Bəxtiyar Vahabzadənin şeir və poemaları təşkil edir. Monoqrafiyanın ayrı-ayrı bölmələrində şairin şeirləri, «Gülüstan», «Mərziyə», «Yollar-oğullar», «Ağlar güləyən» və başqa poemaları nəzərdə tutulan problemlə əlaqədar təhlil olunmuşdur. Şairin əsərlərinin təhlili zamanı onun haqqında yazan tənqidçi və ədəbiyyatşünasların əsərlərinə, Azərbaycan poeziyasının çeşidli problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatlara, habelə dünya ədəbi-nəzəri fikrinin mövzu ilə bağlı qaynaqlarına istinad olunmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı ayrılıqda, təcrid olunmuş şəkildə deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyası kontekstində təqdim olunmuşdur.

Araşdırma zamanı şairin «Elm» nəşriyyatında çap olunmuş 12 cildlik «Əsərləri» əsas götürülmüş (196; 197; 198; 199; 200; 201; 202; 203; 204; 205; 206; 207), bir sıra hallarda isə əvvəlki nəşrlərə istinad olunmuşdur.

B.Vahabzadə poeziyasının istiqlal ideyaları kontekstində səciyyələndirilməsi tədqiqatın elmi yeniliyini şərtləndirən amillərdəndir. İlk dəfə olaraq, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında istiqlal ideyası ayrıca, sistemli təhlil

olunmuş, şairin yaradıcılığı bəhs olunan problem müstəvisində nəzərdən keçirilmişdir.

Monoqrafiyada Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyası mövzu və problemlərinə görə təsnif edilərək sistemli təhlilə çəkilmişdir. Müəllifin əsərlərinin mövzu-problem baxımından dəyərləndirilməsi onun bir şair kimi yaradıcılıq təkamülünü izləməyə imkan vermişdir. Bu amil də tədqiqatın elmi yeniliyini səciyyələndirən cəhətlərdən biri kimi diqqəti cəkməkdədir.

Monoqrafiyanın elmi yeniliyini səciyyələndirən mühüm amillərdən biri də Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının yalnız estetik dəyərlər fonunda deyil, həmçinin sosioloji kontekstdə tədqiqata cəlb olunmasıdır ki, bu da dövrün ədəbi prosesinin bütün yönərlərlə canlandırılmasına zəmin yaratmışdır.

Onu da qeyd etmək ki, B.Vahabzadə poeziyası mənsub olduğu dövrün ədəbi-nəzəri prosesi fonunda canlandırılmış, başqa şairlərin yaradıcılığı ilə analoji müqayisə və təhlil kontekstində təqdim edilmişdir.

Monoqrafiyada Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası bəhs olunan problem müstəvisində təhlil olunarkən şairin bioqrafiyası ilə bağlı bəzi məqamlar üzə çıxarılmış, onlara münasibət bildirilmişdir.

Monoqrafiya nəzəri təhlil istiqamətləri, bədii faktlara yanaşma və araşdırma formulları baxımından sonrakı dövrün tədqiqatları üçün elmi-təcrübi əhəmiyyət daşımaqdadır. Monoqrafiya həmçinin nəsrin poetikasını araşdıran tədqiqatçılar üçün mənbə və qaynaq ola bilər. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatına aid dərslik və dərs vəsaitləri, habelə monoqrafik araşdırmaların yazılışında əsərin müddəalarına istinad oluna bilər.

I FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA İSTİQLAL PROBLEMİNİN AKTUALLIĞI VƏ BƏŞƏRİ MAHİYYƏTİ

Poetik irsi «intellektual poeziya», «təfəkkür poeziyası», «idrak poeziyası», «fikir və düşüncə poeziyası», «ağıl poeziyası» və s. kimi epitetlərlə səciyyələndirilən Azərbaycanın xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə öz əsərlərinin fikir və məna tutumuna, ideya-məzmun sıqlətinə daim diqqət yetirmişdir. Dövrün bir çox şairləri kimi, yaradıcılığının «məğzinə, mahiyyətinə Füzuli ruhu çökmüş» (208, 173) şairin qənaətinə, «Düşüncədən, fikirdən kənar bədii əsər yalnız söz yığınıdır; əsl sənətkar düşünə-düşünə yazdığı kimi, əsl oxucu da düşünə-düşünə oxumalıdır» (162, 144). Ancaq şairin poeziyası üçün səciyyəvi olan intellektual düşüncə tərz, idrak və təfəkkürün qabarıq ifadəsi heç bir zaman ideyalılığın arxa plana keçməsi anlamında, kosmopolitizm kontekstində düşünülməməlidir. Belə ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası intellektual düşüncə ilə milli-mənəvi dəyərlərin vəhdəti fonunda təzahür edən bədii nümunələr kimi maraq doğurmaqdadır.

Digər ədəbi növlər kimi, poeziyanın «dönəmin siyasi və sosial şərtləri ilə birbaşa əlaqəli olması» (251, 511) Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında da özünü aşkar şəkildə büruzə verir. Şairin istiqlal poeziyası istər forma, istərsə də məzmunca xalqa bağlıdır ki, bu cəhət onun yaradıcılığına sözün geniş mənasında xəlqilik keyfiyyəti aşılamışdır. Xəlqilik şairin yaradıcılıq dünyasının bütün sferalarında bu və ya digər şəkildə özünü göstərməkdədir. Xüsusilə, bunu şairin poetik üslubunda aydın müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, müəllifin üslubu xalq danışığı dilinin bütün zənginliyini,

sadəliyini və aydınlığını ehtiva etməkdədir. Həmçinin xəlqilik ayrı-ayrı mövzuların işlənməsində özünü büruzə verməkdədir. Şair qaldırmış olduğu bütün problemlərin bədii ifadəsi kontekstində xalqın ruhuna enməyi bacarır. Müəllifin istiqlal poeziyasının ideya-estetik çalarları da xəlqilik ruhundan qaynaqlanır. Xəlqilik, eyni zamanda, şairin təsvir obyektində, lirik «mən»in daxili-psixoloji dünyasının aşkarlanmasında özünü göstərməkdədir.

Bəxtiyar Vahabzadə yalnız öz doğma vətəninə deyil, bütün türk dünyasında tanınan, sevilən qüdrətli qələm sahiblərindən biridir. Təsadüfi deyildir ki, şair bəzi tədqiqatlarda «Türk dünyasının şeir ulduzu» (261), «Türk dünyasının ən önəmli şairlərindən biri» (262) kimi dəyərləndirilməkdədir. O, sovet siyasi rejiminin ən mürəkkəb, amansız dövrlərində yaşayıb-yaratmış, son dərəcə zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir. Milli dövlətçilik uğrunda mübarizənin ön sıralarında gedən mütəfəkkir şair Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra da yaradıcılığını davam etdirmiş, istiqlal poeziyasının bir sıra dəyərli nümunələrini yaratmışdır.

«Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının maraqlı hadisələrindən» (124, 192) olan Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Osman Sarıvəlli, Əli Kərim, Balaş Azəroğlu, Nigar Rəfibəyli, Hüseyn Arif, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Əli Tudə, Qabil, Fikrət Qoca, Ramiz Rövşən, Məmməd İsmayıl və digər şairlərin mənsub olduğu ədəbi-mədəni mühitdə yaşamış və yazıb-yaratmışdır. Bağlı olduğu mühitin sosial-siyasi və ədəbi-kulturoloji şərtləri onun dünyagörüşündə və yaradıcılıq təkamülündə ciddi rol oynamışdır.

Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadə «bədiir yaradıcılığa bir qədər erkən başlasa da, əsərlərinin ruhu, məzmunu, ideya istiqaməti etibarilə «altmışıncı illər» ədəbiyyatına işıq saçmışdır. O, bir sənətkar kimi bütün dövrlərdə ədəbi prosesin önündə getmiş, yeni, orijinal, bədii cəhətdən kamil əsərləri

ilə ədəbiyyata istiqamət vermiş, onun zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Bu gün Azərbaycan poeziyasını Bəxtiyar Vahabzadə fenomenindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyildir» (136, 16). Bu isə, hər şeydən əvvəl, şairin yaradıcılığına milliyyətçi düşüncənin hakim olmasından qaynaqlanır. Çünki Azərbaycan şeirinin «milli çalarlarla zənginləşməsində Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. O, istər əsərlərinin fəlsəfi tutumu, istər ideya istiqaməti, istər dili-üslubu, istərsə də müraciət etdiyi mövzuları ilə ədəbiyyatda milli düşüncənin hakim olmasına çalışmışdır» (136, 10).

Altmışıncılar ədəbi nəslinin digər nümayəndələri kimi, Bəxtiyar Vahabzadə də sovet siyasi rejiminin nisbi mülayimləşməsindən bəhrələnərək ədəbi prosesi yeni, orijinal, bənzərsiz bədii nümunələrlə zənginləşdirdi. «Şübhəsiz ki, bu dövrdə rəsmi ideologiyaya sədaqətlə qulluq edən, mövcud total rejimi «dunyada ən azad rejim» olaraq öyən və tərənnüm edən külli miqdarda «bədiir» məhsul da meydana çıxdı. Lakin ədəbi iqlimi müəyyən edən artıq onlar deyildi, ideoloji bir ərazi kimi «sosialist realizmi»nin bədii təcrübəsi və nəzəri-praktik təlimləri xaricində yaradılan əsərlər idi. Onlara artıq sözün mənəvi mənasında xalis «sovet ədəbiyyatı» və «sosialist realizmi» hadisəsi demək heç olmasa, yalnız onun üçün mümkün deyildi ki, onlarda artıq bu yaradıcılıq metodunun iki əsas, metodoloji prinsipi təkzib və inkar edilirdi: gerçəkliyi mütləq pozitiv təsdiq ehtirası və total sinfilik, partiyalılıq meyarı» (121, 356). Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının altmışıncılar ədəbi nəslə kontekstində təhlilə cəlb olunması yuxarıdakı qənaətlərin doğruluğunu bir daha təsdiqləmiş olur.

Yaradıcı natura kimi Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi-bədii irsində istiqlal mövzulu poetik nümunələr aparıcı yerlərdən birini tutmaqda. Bütün yaradıcılığı boyu ictimai-siyasi proseslərin içərisində olması onun ədəbi-bədii dünyasına təsirsiz qalmamışdır.

Tədqiqatçı Həsən Həsənovun Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına həsr etdiyi «Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud «Gülüstən»dan «Şəhidlər»ə gedən yol» adlı kitabında qeyd edildiyi kimi: «Azadlıq mövzusu Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığının aparıcı mövzularındandır. Bəxtiyar Vahabzadə azadlığı şeir pafosu ilə romantik bir tərzdə yox, demək olar ki, bu anlayışı dərinlən təhlil edərək onun dolğun və gerçəkli izahını verir: «Azadlıq bütün inamların ən yüksəyidir, kimdənsə umulmamalıdır, o ərməğan şəklində verilməməlidir, yadlara ümidli olmaqla onu əldə etmək olmaz, onu xalq öz mübarizəsi ilə qazanmalıdır və onun yolunda xalq qurbanlar verməyə hazır olmalıdır» (66, 17). Tədqiqatçı şairin yaradıcılığında azadlıq və istiqlal ideyaları ilə bağlı qənaətlərini davam etdirərək yazır: «Bəxtiyar Vahabzadə vətən-dövlət azadlığı ilə yanaşı, insan azadlığını da ali tutur, onun həmin bəşəri dəyərlərə uyğun öz fəlsəfi konsepsiyası var. İnsan azadlığı olmayan dövlətdə fəlakətlər törənər, düşünən beyinlər sönər, dünya xəyala darısqal gələr, həqiqət riyə, ədalət isə boya olar, insan ürəyində kin və nifrət məskunlaşar, adamlar yaşasa da, insanlıq mövcud olmaz, yalanla həqiqət üzbəüz durar, nadan başda gələr, aqıl isə ayaqda» (66, 18).

«Türk dünyasının tanınan və sevilən şəxsiyyətlərindən biri olan» (216) Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında istiqlal məfkurəsinin bəşəri mahiyyətinin aşkarlanmasında ana dili problemi, şəxsiyyət azadlığı, digər xalqların milli azadlıq və mübarizə tarixinin bədii obyekt kimi seçilməsi daha qabarıq ifadəsini tapmışdır. Ona görə də monoqrafiyada problemin araşdırılmasının aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

1.1. Ana dili problemi istiqlal məfkurəsinin daşıyıcısı kimi;

1.2. İnsan və zaman kontekstində şəxsiyyət azadlığının poetik əksi;

1.3. Beynəlxalq mövzularda yazılan əsərlərdə azadlıq ideyalarının inikas özəllikləri.

Şübhəsiz ki, problemin təqdim olunan kontekstdə araşdırılması sırf şərti səciyyə daşıyır və sadəcə olaraq, tədqiqata aydınlıq gətirmək məramına xidmət edir.

1.1 Ana dili problemi istiqlal məfkurəsinin daşıyıcısı kimi

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasında ana dili problemi mühüm yerlərdən birini tutmaqdadır. Müəllif daim bu məsələyə diqqət yetirmiş, ayrı-ayrı yazılarında onun müxtəlif məqamlarını və aspektlərini qabartmağa çalışmışdır. Şairin ana dili probleminə bu qədər əhəmiyyət verməsi təsadüfi deyildir. Çünki onun qənaətinə, dil hər bir millətin varlığının ilkin təzahürlərindəndir; dilini qeyb edən bir toplumun öz mövcudluğunu qoruyub saxlaması mümkün deyildir. Əslən Azərbaycanın Güneyindən olan, tanınmış türkoloq Cavad Heyətin doğru qeyd etdiyi kimi, «Dil kultürün aynası və onun təməl rüknüdür, insanın düşüncə və duyğularını, xəyal və istəklərini bütün incəlikləri ilə açıqlayan və yaşamasına imkan hazırlayan dildir. Cəmiyyəti millət halına gətirən bağların ən güclüsü dildir» (63, 179).

Bəxtiyar Vahabzadə Sovet hakimiyyəti illərində qələmə aldığı «İftiraya cavab» adlı məqaləsində ana dili problemi ilə bağlı məsələyə özünün münasibətini bildirərək yazırdı: «Milli dildə məktəblərin və uşaq bağçalarının açılmasını tələb etmək hər bir xalqın ən adi və haqlı tələbi deyilmi? Əgər xalqın öz ana dilində tərbiyə almaq və oxumaq haqqı da yoxsa, o nə xalqdır?» (174, 30). Şair, eyni zamanda, ana dili haqqında qənaətlərini ifadə edərkən ziyalıların mövqeyinə, dilin yaşadılması və inkişaf etdirilməsində onların roluna da münasibət bildirir: «Ziyalı ana dilində danışmayan xalqın, nəinki dili, özü də ölmə məhkumdur» (174, 31).

Ədib 2002-ci ildə «Sandıqdan səslər» adı ilə nəşr etdirdiyi kitabına yazmış olduğu «Ön söz»də sovet siyasi rejimi dönməndə ana dili problemi ilə bağlı apardığı mübarizələrə münasibətini açıqlamışdır: «Mənim ən böyük mübarizəm sovet dövründə ayaqlar altında tapdanan, qapılar arxasında qalan ana dilimizin uğrunda həm əməli işimdə, həm də yaradıcılığımda ardıcıl mübarizə idi. Mən bu mövzuya onlarla məqalə, onlarla şeir və poema həsr etmişəm» (192, 7).

Şairin ana dilinə böyük əhəmiyyət verməsi, dili millətin varlığının ən mühüm faktorlarından biri kimi dəyərləndirməsi ayrı-ayrı tədqiqatlarda da öz əksini tapmışdır. Məsələn, AMEA-nın müxbir üzvü, f.e.d. prof. Nizami Cəfərov yazır: «B.Vahabzadəni millət xadimi kimi həmişə narahat edən ən vacib məsələlərdən biri, bəlkə də birincisi ana dilinə münasibət olmuşdur; onun çoxcəhətli fəaliyyətinin təkcə bu qeyd edilən tərəfi, əslində kifayət idi ki, adı Azərbaycan tarixində əbədi olaraq qalsın» (27, 68). Bu və ya buna bənzər qənaətlərə şairin yaradıcılıq yoluna həsr olunmuş müxtəlif səpkili araşdırmalarda təsadüf edilməkdədir.

«Dili xalqın mənəvi dünyası, milli xüsusiyyətləri kimi dəyərləndirən və bu səbəbdən də dil ayrılığını ruh, psixologiya və mənəviyyat ayrılığı hesab edən» (58, 13) Bəxtiyar Vahabzadənin «Ana dili», «Oğluma», «Latın dili», «Uzun illər boyu öz vətəmindən», «Mənim ana dilim», «Özümdən özümə şikayət», «Fəxrliyyə», «Özgə», «Mənim anam» və bir sıra başqa şeirlərində ana dilinin milli-mənəvi düşüncənin formalaşmasındakı yeri və əhəmiyyəti haqqında bəhs edilir, doğma dilə xor baxanlar, biganə münasibət bəsləyənlər sərt şəkildə tənqid olunur.

«Millətinə aid hər şeyin: vətəninin, dilinin, mədəniyyətinin yorulmaz müdafiəçisi» (241, 394) olan Bəxtiyar Vahabzadə «Ana dili» (1954) adlı şeirində hər bir xalqın, millətin taleyində doğma dilin son dərəcə mühüm əhəmiyyət daşı-

dığına diqqəti yönəldərək bununla bağlı poetik düşüncələrini qələmə almışdır.

Dil açanda ilk dəfə ana söyləyirik biz,
Ana dili adlanır bizim ilk dərslərimiz.
İlk mahnımız laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə (196, 101).

Yaradıcılığının ilk dövrünün məhsulu olan bu şeirdə müəllif ana dilini «millətin ruhu, eşqi, canı» kimi dəyərləndirir, onun «babaların əqlindən, kamalından» süzülüb gəldiyini, «xalqın ilk nəfəsindən» yarandığını qeyd edir. Şair, həmçinin ana dilini «əcdadımızın bizə qoyub getdiyi» «ən qiymətli miras», sərvət hesab edir. Biz insanların ən böyük vəzifəsini isə bu dili göz bəbəyi kimi qoruyaraq gələcək «nəsillərə hədiyyə» verməkdə görür.

Bu dil – bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil – bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil - əcdadımızın bizə qoyub getdiyi
Ən qiymətli mirasdır, onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək (196, 101).

Əsərlərində «Azəri türkçəsini ən təmiz şəkildə işlətməyə önəm verən» (258) şair «Latın dili» (1967) adlı şeirində dünyanın qədim toplumlarından olan latın millətinin məhv olmasını, ancaq dilinin yaşamasına diqqət yönəltməklə, dolayısı ilə heç bir xalqı əsarətdə saxlamaqla məhv etmək mümkün olmadığını vurğulamışdır.

Latın dili!
Hər sözündə dünya boyda yük daşıyır.
Latın dili!
Millət ölüb, dil yaşayır (198, 58).

Professor. Kamil Quliyev «Latın dili» şeirini Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında xüsusi yer tutan poetik örnəklərdən biri kimi dəyərləndirərək yazır ki, müəllif əsərdə «...şair, alim və həkimlərin istifadə etdiyi ölü dil olan latın dili ilə Atlantika sahilində imperialistlər tərəfindən yasaq edilmiş canlı dilləri müqayisə edir. Latın dilini bu dillərdən üstün tutur. Çünki bu dillər millət varkən kiçik, yoxsul komalarda dustaq olub, ədəbiyyat və mədəniyyət dili kimi işlənmir. Latın dili isə uzun əsrlərdən keçib gəlib, xalqı olmasa da, indi də işlənir» (90, 64). Tənqidçinin əsərin ideya xəttini və yazılış səbəblərini doğru müəyyənləşdirdiyini qeyd etməklə bərabər, onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, şeirdə diqqəti çəkən məqamlardan biri müəllifin dolayısı ilə öz xalqının əsarət həyatına etirazını bildirməsi, sərt şəkildə bu ədalətsizliyə üsyan etməsidir. Belə ki, latın xalqının öldüyü halda dilinin yaşaması faktı şairə özü yaşaya-yasaya dilini qeyb edən millət və toplumlar haqqında müləhizə yürütmək imkanı verir. Şairin öz xalqı da bu sırada yer almaqdadır. Başqa sözlə, müəllif latın dilindən bəhs edərkən Azərbaycan xalqının və dilinin əsarətdə olduğuna diqqət yönəldə bilmişdir:

Söylə natiq,
İndi nəyə inanaq biz –
Qulağamı,
Ya gözəmi?
Əmələmi,
Ya sözəmi?
«Mən azadam, müstəqiləm» sözlərini
Öz dilində deməyə də
İxtiyarın yoxsa əgər,
De, kim sənə azad deyər? (198, 59).

Başdan-başa azadlıq ovqatına köklənmiş şeirin sonunda şair latın dilinin taleyi ilə bağlı düşüncələri kontekstində azadlıq, hüriyyət haqqında qənaətlərini ümumiləşdirir. Şeirdə «dil» poetik obraz olaraq milləti ifadə etdiyindən müəllif də dolayısı ilə millətin taleyini hədəfə almışdır.

İndi söylə,
Hansı dilə ölü deyək:
Vətən varkən,
Millət varkən,
Kiçik, yoxsul komalarda
Dustaq olan bir diləmi?
Yoxsa uzun əsrlərdən
keçib gələn,
Xalqı ölən,
Özü qalan bir diləmi? (198, 60).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Uzun illər boyu öz vətəninə» (1989) misraları ilə başlanan şeirində sovet imperiyasının çöküşü ərəfəsində ana dilinə qayıdışın güclənməsi, Azərbaycan türkcəsinin rəsmi dil statusu alması məsələlərinə toxunulur. Ana dilinin çoxdan gözlənilən mövqeyi kəsb etməsi şairi bir vətəndaş kimi sevindirdiyindən o bundan dolayı sevincini, həyəcanını giczlədə bilmir.

Uzun illər boyu öz vətəninə,
Qovdular səni,
Doğma dil bildilər bizə gəlməni.
Şükürlər olsun ki, qayıtdın yenə
Doğma vətəninə, doğma elinə.
Səni vətəninə daim var görüm!
Həmişə üzün ağ, başın dik olsun (203, 202).

«Mənim ana dilim» (2000) adlı şeirində problemə özünəməxsus prizmadan yanaşan şairin qənaətinə, ana dili hər bir millətin, toplumun varlığının, mövcudluğunun əsası, təməlidir. Çünki ana dili var olduqca millət də yaşayır, dilini qeyb etmiş toplumlar isə artıq millətləşmək, milli dövlətini qurmaq imkanlarından məhrum olurlar. Ana dilinə bu qədər böyük dəyər verilməsi, onun «millətin, yurdun varlığı» ilə bərabər tutulması Bəxtiyar Vahabzadənin bir vətəndaş olaraq öz xalqının, millətinin taleyinə son dərəcə həssas münasibətini şərtləndirir.

Mənim ana dilim – mənim kimliyim,
Pasportum, özümə öz hakimliyim.
Mənim mənliyimin füsunkarlığı,
Danışan kamalı, ağıldır dilim.
Millətin varlığı, yurdun varlığı,
Sənin varlığına bağlıdır dilim (203, 103).

Şairin ana dilini ayılı-ulduzlu bayraqa müqayisə etməsi onun doğma dilin timsalında istiqlaliyyət, müstəqil dövlətçilik istəyini şərtləndirir. Bu isə hər şeydən əvvəl müəllifin vətəndaşlıq qayəsini əks etdirir.

Sənsiz adım – haram, vətənim – haram,
Ana südü kimi halalım – dilim.
Harda sən varsansa, orda mən varam,
Ey mənim ulduzum, hilalım – dilim (203, 103).

Türkiyə ədəbiyyatşünası Erdal Karaman «Bəxtiyar Vahabzadənin ana dili uğrunda verdiyi mücadilə» adlı məqaləsində yazır: «Vahabzadənin bir ömür boyu vermiş olduğu mücadilədə, azadlığa bərabər tutduğu ana dili böyük önəm ərz etməkdədir. Yazmış olduğu məqalələrdə və şeirlərdə bu

xüsusdakı həssasiyyətini görmək mümkündür. Ona görə, ana dilini bilməyən bir insanın o millətə aid olduğunu iddia etməyə haqqı yoxdur» (259). Sərrast müşahidədən qaynaqlanan bu mülahizələrdə diqqəti çəkən əsas məqamlardan biri şairin «ana dili»ni «azadlığa bərabər tutmasına» diqqətin yönəldilməsidir. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında xüsusi önəm daşıyan bu aspekt hər bir toplumun milli-mənəvi mövcudluğu üçün ana dilinin nə qədər böyük əhəmiyyət daşıdığını aşkarlamaq baxımından maraqlıdır.

Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadə ana dilinin əhəmiyyətini, milli düşüncənin formalaşmasında rolunu ayrı-ayrı şeirlərində döənə-döənə canlandırmışdır. Şairin qənaətinə, hər bir millətin varlığı, mövcudluğu ana dilinin nə dərəcədə qorunub yaşadılması ilə bağlıdır.

Niyə mənim anam “madər”,
Niyə atam” pədən” olsun?
Bu dolaşqı ticarətdə
Niyə mənim doğmalarım
Özgəsinin tapdağında hədə olsun?
...Niyə mənim ana dilim
Gəlmə dilin qabağında
titim-titim titrəmli?
Niyə doğmam yad olmalı,
Öz sözlərim
öz dilimdən qovulmalı? (200, 487).

Bəxtiyar Vahabzadənin özünəməxsus bir üslubda qələmə alınmış «Özümdən özümə şikayət» (1993) adlı şeirində Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşmasından sonra da ana dilinə biganə münasibətin davam etməsi bədii təhlil obyektinə çevrilir. Şair millətin istiqlalına qovuşduğu illərdə istiqlalın təməlini təşkil edən, xalqı mübarizəyə ruhlandıran ana dilinə bu cür biganə münasibəti qəbul edə bilmir.

Bir zaman ruscaydı bütün reklamlar
İndi ingiliscə dürtülür gözə.
İtin də dilinə hörmətimiz var,
Təkcə öz dilimiz yaramır bizə (201, 128).

Qeyd edək ki, eyni motivə şairin bir çox şeirlərində təsadüf olunmaqdadır. Ana dilinə son dərəcə əhəmiyyət verən, onu xalqın varlığı, mövcudluğu anlamında dərk edən şairin düşüncəsində dil yalnız istiqlalın, ümumən, hər bir millətin, toplumun mövcudluğunun təzahür şəklə kimi dəyərləndirilir. «Hara gedir sabahımız» (1997) adlı şeirdə şair ana dilinə biganə münasibətin gələcəyimizi təhlükəyə sala biləcəyinə bir vətəndaş kimi həyəcan təbili çalır.

Dəryamızı bəyənməyib
Özgəsinin hovuzunda üzürüksə,
Yad dilində dil-dil ötüb
Doğma ana dilimizə
Əgər dodaq büzürüksə,
İnamımız, imanımız
Ya heç yoxsa, ya çürüksə,
Demək, bizdən üz döndərib Allahımız (201, 209).

«Hara gedir sabahımız» şeirində qaldırılan problemin bir qədər fərqli şəkildə təzahürünə «Özgə» (1999) adlanan şeirdə də təsadüf olunmaqdadır. Bəhs olunan şeirdə müəllif Azərbaycanın zəngin, kübar həyatı yaşayan ailələrində bu gün iki dilin – rus və ingilis dillərinin öyrənildiyini, ana dilinə isə əhəmiyyət verilmədiyini vurğulayır. Ədib müstəqil bir ölkənin dövlət dilinin bu sayaq gərəksiz, əhəmiyyətsiz sayılmasına dözə bilmir, bir vətəndaş yangısı ilə bu fakta hidmət və etirazını bildirməkdən çəkinmir.

Kübar balaları iki dil bilir:
Məktəbdə ingilis, evdə rus dili.
Sən demə heç kəsə gərək deyilmiş
Müstəqil ölkədə ölkənin dili (201, 308).

Müəllif qətiyyətlə bildirir ki, ana dilinə arxa çevirmək – millətə arxa çevirmək anlamına gəlməkdədir və heç kəs zəmanət verə bilməz ki, bu cür tərbiyə alan insanlar sabah Vətəni düşməne satmayacaqlar.

«Mənim anam» (1968) adlı şeirində Bəxtiyar Vahabzadə anasını savadsızlıqda suçlayanlara qarşı çıxır və bütün əsərlərinin müəllifinin anası olduğunu qeyd etməklə zahirən savadsız görünən bu insanın köksündə, sinəsində böyük hikmət xəsinəsi gəzdirdiyini göstərir. Şair böyük fəxarətlə qeyd edir ki, yazdığı əsərlərinin dilini ona məhz yazıb-oxumaq bilməyən anası öyrətmişdir.

Yox, mən heçəm,
Mən yalanam.
Kitab-kitab sözlərimin
Müəllifi mənim anam (197, 263).

Azərbaycanın böyük satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabirə ithaf olunan «Fəxryyə» (1996) adlı şeirdə ana dili probleminə toxunan şair doğma dilə xor baxanları, bu dildə danışmağı şəninə sığışdırmayanları, özgə dilin kölgəsində daldalanları, özgə dilliliyi mədəniyyət hesab edənləri sərt şəkildə qınaq obyektinə çevirməkdən çəkinmir.

Əsrlər boyunca şöhrət sanmışıq,
Ana dilimizə qəmzə satmağı,
Özgənin dilində qırıldatmağı (201, 162).

Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycanın Güneyində əsərat həyatı yaşayan soydaşlarımızın dil probleminə həsr olunmuş yazıları onun problemə daha geniş müstəvidə yanaşdığını, ana dilini sözün gerçək mənasında milli istiqlal probleminin tərkib hissəsi kimi dərk etməsini şərtləndirir. Mütəfəkkir şair ikiyə parçalanmış Azərbaycan türklərinin İran fars müstəmləkəçilik rejiminin basqıları altında ana dilində oxuyub-yazmaqdan məhrum edilməsinə dözə bilmir və bu haqsızlığa qarşı etiraz səsinə ucaldır.

Dilin öz vətəninə qərib oldu, qardaşım,
Atalı-analıykən yetim oldu, qardaşım.
Dilin məktəb görmədi, kürsülərdən qovuldu.
Ögeylər doğma oldu, doğmalar ögey oldu
(199, 266).

Şairin Füzulinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş «Şəbi-hicran» poemasının ayrı-ayrı epizodlarında da bu və ya digər münasibətlə ana dili probleminə toxunulmuşdur. Bu isə ədibin ana dilinə verdiyi əhəmiyyətin miqyasının nə qədər geniş olduğunu sübut edir.

Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadənin ana dili probleminə həsr olunan şeirləri təhlilə cəlb edilən örnəklərlə məhdudlaşmır. Şairin yaradıcılığında çoxlu sayda bədii nümunələr mövcuddur ki, bu və ya digər şəkildə bəhs olunan problemlə bağlıdır. Tədqiqat işində sadəcə olaraq, ən səciyyəvi əsərlərə diqqət yetirildiyindən araşdırmaya cəlb olunan şeirlərlə kifayətlənilmişdir.

1.2. İnsan və zaman kontekstində şəxsiyyət azadlığının poetik əksi

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında şəxsiyyət azadlığının insan və zaman kontekstində aşkarlanması şairin prob-

lemə daha geniş müstəvidə yanaşdığını göstərməkdədir. Bu isə o deməkdir ki, bir sənətkar kimi o, millətin azad, hürr yaşaması, dünya xalqları içərisində söz sahibi olması, milli özünüdərk məqamına yetişməsi, ən başlıcası isə vətəndaş kimi formalaşması üçün bir çox şərtlərin vacib olduğuna diqqəti çəkir.

Professor Yaşar Qarayevin fikrincə, «Bəxtiyar şeirində zamana maraq-xalqın mənəvi əbədiyyətinə, mənəvi «indi»sinə və keçmişinə olan maraq deməkdir. Zaman onu yalnız xalqın tarixi taleyi ilə, mənəvi və əxlaqi həyat təcrübəsi ilə bağlılığı baxımından düşündürür və narahat edir. Keçmişi də, gələcəyi də şair məhz «Vətən tarixi»nin səhifələri kimi vərəqləyir» (18, 61). Ədəbiyyatşünas alim öz mülahizələrini belə tamamlayır: «Bəxtiyar şəxsiyyəti yaradıcılığında qabarıq təzahür edən şairlərdəndir. Onun poetik «mən»i, fərdi üslubu, lirik qəhrəmanı poeziyamızın mənzərəsində aydın cizgiləri ilə seçilir» (18, 65). Göründüyü kimi, Yaşar Qarayevin mülahizələrində diqqəti çəkən əsas məqamlardan biri şairin yaradıcılığında insan və zaman probleminin bədii təzahür formalarının sərrast müşahidəsi ilə bağlıdır.

Akademik Məmməd Arifin «intellektual və fəlsəfi» əsərlərin müəllifi kimi (18, 181) dəyərləndirdiyi Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında dövrə, mühitə, zamanla barışmazlıq duyğusu olduqca qabarıqdır. Bu aspekt onun müxtəlif mövzularda yazdığı əsərlərdə bu və ya digər formada özünü büruzə verməkdədir. Zamanla, mühitə müxalifətdə olan şairin ən böyük ixtilafı isə özü ilədir. Bu mənada «bircə ondan razıyam ki, özümdən narazıyam» hökm-qənaəti şairin həyat kredosunu şərtləndirir.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Vaqif Yusifli yazır: «Mənim fikrimcə, Bəxtiyar Vahabzadə Mirzə Ələkbər Sabirdən sonra dövrənlə, dünya ilə ən amansız müxalifətdə olan şairlərimizdən biridir. Dahi Sabirin «Hophopnamə»si göz yaşları içində

qəhqəhə idi, üz tutduğu xalqa «özünü dərk et» harayını, fəryadını çatdırırdı. Bəxtiyarın «Bəxtiyarnamə»si isə nə göz yaşlarıdı, nə də qəhqəhə. Müdrik bir şair-filosofun bəzən çılgın, bəzən qəzəb, hiddət, üsyan dolu çağırışlarıdır. «Ey xalqım, özünü dərk et və düşün...əsrlər boyu səni izləyən və qəhr edən bu bələlardan özün çıxış yolu ara, tarixdən ibrət al!» (212). Şübhəsiz ki, bu mülahizələrlə razılaşmamaq mümkün deyildir. Çünki Bəxtiyar Vahabzadə sözün həqiqi mənasında dövrə, zamanla, hakimiyyətlə, özü ilə müxalifətdə olmuşdur. Onun «Bircə ondan razıyam ki, özümdən narazıyam» - qənaəti də bu mülahizələrin doğruluğunu sübut etməkdədir.

Bəxtiyar Vahabzadə irsinin tədqiqatçılarından olan Ramazan Qafarlının şairin on iki cildlik «Əsərləri»nin VIII cildinə yazdığı «İnsan zamanla barışmazsa...» adlı ön sözdə insan və zaman problemi ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirilmişdir. Tədqiqatçının fikrincə, «Bəxtiyar Vahabzadə bütün yaradıcılığı boyu zamanla çarpışıb, fələyin gərdişlərinə qarşı çıxıb, insanlığın tale yüklü problemlərinin həlminə çalışıb. Qələmini süngüyə çevirib, sözlərinə od-alov qatıb. Yaşantılarında rastlaşdığı, xeyrinə işləyən mühüm hadisələri və iqtidarları hamı kimi mədh etməyib» (203, 3). Bu mülahizələrə yalnız onu əlavə etmək olar ki, şairin əsərlərində insan və zaman problemi və bu kontekstdə şəxsiyyət azadlığının bədii ifadəsi özünəməxsus tərzdə təcəssümünü tapmışdır. Belə ki, şair insan və zaman problemini əksər mövzularda yazmış olduğu əsərlərdə əks etdirməyə nail olmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Ölçü», «Qana bilmədi», «Dibçək gülləri», «İşıq axtarırsan», «İki qəbahət», «Əl qaldırmışam», «Zindanda təqdim», «Ehtiyat», «İki kor», «Elə bir fikir ki...», «Düşüncə-söz», «Dözüm», «Qayə», «Şairlər», «Salam, Nəsimi», «Bir böyük amala vurulan zaman», «Yevtuşenkoya məktub» və digər şeirləri şəxsiyyət azadlığının insan və zaman kontekstində aşkarlandığı poetik

örnəklər kimi maraq doğurur. Adı çəkilən şeirlərdə müəllif problemə fərqli rəqurslardan yanaşa bilmiş, onun müxtəlif aspektlərini aşkarlamağa çalışmışdır.

Müəllifin «Ölçü» (1963) adlı şeirində uşaqların hərəkətlərini məhdudlaşdıran, onları qorxaq böyüdən, hərtərəfli şəkildə yetişməsinə, inkişaf etməsinə mane olan valideynlər tənqid hədəfinə çevrilir. Şair «azad uşaq könlünə ölçü-biçi nə gerek?» deməklə, millətin sağlam gələcəyi üçün uşaqların və gənclərin təlim-təربiyəsinin mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyinə diqqət yönəldir.

Bəxtiyar Vahabzadənin şəxsiyyət azadlığının insan və zaman kontekstində aşkarlandığı yazılarından biri də «İki kor» (1968) adlı şeiridir. Orijinal ifadə tərzilə seçilən bu şeirdə müəllifin lirik qəhrəmanları mahiyyətə biri-birindən kəskin şəkildə fərqlənən insanlardır. Onlardan birinin gözləri kor olsa da, aqlının gözləri ilə kor deyildir, buna görə də dünyanı, insanları görməyi, anlamağı və dəyərləndirməyi bacarır. Şairin digər qəhrəmanının gözləri görsə də, mənən kor olduğu üçün bu görmənin heç bir faydası yoxdur. Bu qarşılaşdırmada müəllif şəxsiyyət azadlığının insanın daxili-mənəvi dünyası ilə sıx bağlılığına dolayısı ilə işarə etmişdir.

Gözləri görməyən kor deyil hələ,
Görmək istəməyən kordur, deyərdim.
Belə müqəvvaya, belə cahilə
Həyatın özü də gordur deyərdim (197, 267).

Şəxsiyyət azadlığı ilə bağlı bir qədər fərqli qənaətlərə Bəxtiyar Vahabzadənin «Fikir qanadlarım» (1969) adlı şeirində də təsadüf olunmaqdadır. Bu əsərdə diqqəti çəkən əsas məqam müəllifin problemə yanaşmasının özünəməxsusluğu ilə şərtlənməkdədir. Şeirdən hasil olan qənaətə görə, hər bir cəmiyyətdə şəxsiyyət azadlığının təməlinə fikir azadlığı dayanır. Əgər insan fikrən, ruhən azad deyilsə, cəmiyyət nə

qədər azad olursa-olsun fərdin, şəxsiyyətin azadlığının təminatçısı ola bilməz. «Fikir qanadlarım» şeirinin lirik qəhrəmanını mənsub olduğu cəmiyyətin digər fərdlərindən fərqləndirən cəhət «fikrinin qanadları olması», xəyalın qüdrəti ilə «kainatı Vətən kimi» dərk etməyi bacarmasıdır. Şair öz fikirlərini, düşüncələrini məhz azad, hüdudsuz olduğu, sərhəd, hüdud bilmədiyi üçün özündən böyük və uca hesab edir.

Mən azadam, azadam!
Mənzili görünməyən
Bir əbədi yolum var.
Məni yerdən qaldıran,
Həddi, hüdudu qıran
Fikir qanadlarım var (197, 282).

Qeyd edək ki, şairin «Fikir qanadlarım» şeirində qaldırılan şəxsiyyət azadlığı problemi bir qədər başqa səpkidə təxminən həmin illərin bəhrəsi olan «Elə bir fikir ki...» (1970) adlı şeirində bədii ifadəsini tapmışdır. Əvvəlki şeirdə olduğu kimi, bu əsərdə də müəllif şəxsiyyət azadlığının təməlinə azad fikrin durması qənaətini vurğulayır. Şair özünü elə bir fikir sahibi kimi görmək istəyir ki, onun qüdrəti ilə hər şeyi nizama salmaq mümkün olsun.

Elə bir fikir ki, o mənə rəhbər,
Mən ona adicə bir əsgər olum.
Onun eşqi ilə doğsun səhərlər,
Mən onun yolunda səfərbər olum.
Yerimdən oynatsın məni top kimi,
Canımdan çıxartsın ətəletimi (199, 26).

«Düşüncə-söz» (1975) adlı şeirdə isə müəllif azadlığı özünün mənəvi dünyasında axtarır. Əsərin təlqin etdiyi əsas

qayə insanın daxilən azad olmasının onun mənəviyyatında yaratdığı təbəddülatla şərtlənir.

Özümə də görünməyən
Könlüm mənim,
Duyğum mənim,
Sövdəm mənim –
Azadlığım – öz mənəvi dünyam mənim.
Öz içimdə, öz dünyamda
Hakim-də mən,
Məhkum da mən (199, 131).

«Qayə» (1978) adlı şeirdə də təxminən eyni fikirləri davam etdirən şair əqidəsiz, məqsədsiz, məramsız yaşayan, ictimai düşüncədən məhrum olan insanları insan kimi ömür sürmədiklərinə görə ciddi şəkildə qınaq obyektinə çevirir. Şairin qənaətinə, insan azadlığının təməlinə qayənin, məsləkin mühüm rolu bir də onunla şərtlənir ki, məhz bu amillər şəxsiyyəti yetirir, kamilləşdirir və formalaşdırır. Buna görə də müəllif qayəni, əqidəni «həyat yolu» kimi dəyərləndirir, «həyatdan uca» hesab edir.

İradəmin ağasıyam,
Əqidəmin köləsiyəm.
Əqidəmin yolunda da öləsiyəm.
Neçin, necə yaşamağı o öyrədib,
Həyatımı mənə ilə naxışladı.
Məni mənə tanıtdırıb,
Məni böyük bir Vətənə bağışladı (199, 153).

Qeyd edək ki, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığını öz dövrünün digər şairlərindən fərqləndirən cəhətlərdən biri əsərlərinin ideya-estetik dəyər daşması, dərin sosial qayəyə və amala söykənməsidir. Həm də bu aspekt şairin yalnız

yaradıcılığına xas olan cəhət kimi deyil, həmçinin bioqrafiyasını şərtləndirən məqamlardan biri olduğundan daha çox diqqəti çəkir. Müəllif poetik yazılarında dönə-dönə bu məsələni qaldırmış və bir vətəndaş kimi buna özünün münasibətini bildirmişdir. «Bir böyük amala vurulan zaman» (1982) misrası ilə başlayan kiçik həcmli şeirində ədib şəxsiyyət azadlığının təməlində amalın böyük rol oynadığını vurğulayaraq qənaətlərini aşağıdakı şəkildə ifadə edir:

Bir böyük amala vurulan zaman,
Özünü
Yenidən yaradır insan.
O böyük amalın çağırış səsində
Qayğılar əriyir,
Məqsəd doğrulur.
Özünü yaratma mərtəbəsində,
İnsan kamilləşir, şəxsiyyət olur (200, 171).

Şairinin «Dözüm» (1979) şeirinin lirik qəhrəmanı səbr, dözümlük, təvəkkül fəlsəfəsinə qarşı çıxaraq bütün bunları «köləlik, nökrəçilik» adlandırır. Əsərdə ürəyi ilə ağılı müqayisə edən şair ürəyinə məhz dözümsüz olduğuna görə minnətdarlığını bildirir. Müəllifin fikrincə, hər bir insanın dözümlüyünün arxasında mütləq azadlığın cilovlanması dayanır. Şeirin son misralarında insan və zaman kontekstində şəxsiyyət azadlığı özünəməxsus cizgilərlə ifadə olunmuşdur.

Dözüm – başdan-başa əzab, şikayət,
Özün də, budurmu yaşamaq məgər?
Dözməmək – azadlıq,
Dözmək - əsarət,
Bir günlük azadlıq bir ömrə dəyər! (199, 237).

Bəxtiyar Vahabzadə bir qələm sahibi kimi, şairliyi digər sənət növlərindən fərqləndirmiş, yaradıcılıqla məşğul olan insanların üzərinə düşən sosial və mənəvi-əxlaqi missiyanı bütün yönləri ilə dərk etmişdir. Ədibin şairliyi «cəmiyyətin üsyan səsi» kimi dəyərləndirdiyi «Şairlər» (1969) şeiri bu baxımdan səciyyəvidir. Əsərdə müəllif şairlərə heykəl qoyulmasını onların bəxtəvərliyi kimi anlayanlara tutarlı cavab verir və bu «bəxtəvərliyin» arxasında «yuxusuz gecələrin», «həqiqətin gözlərinə dik baxmağın», «yalanla barışmağın», «canından keçməyin», Vətən və millət yolunda «alışıb yanmağın», ölümdən, sürgündən qorxmamağın dayandığını göstərir.

Ölümdən, sürgündən qorxmayıb əsla,
Yanıb özünüzü oda atdınız.
Ürək qanınızla, amalınızla
Zindanlar küncündə söz yaratdınız (197, 284).

Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin Bakıda heykəlinin ucaldılması münasibətilə yazmış olduğu «Salam, Nəsimi» (1978) şeirində müəllif sözün doğruluğunu, zamanın həqiqətini söyləmək üçün həyatından keçməyi bacaran, ölümün gözlərinin içərisinə cəsarətlə baxan bir sənətkarın poetik obrazını yaratmışdır. Ədib Nəsiminin yaradıcılıq dünyasının ecazkarlığını canlandırmaqla yanaşı, əsas diqqəti onun şəxsiyyətinə yönəlmişdir. Nəsimi qəhrəmanlığının bütün əsrləri siliklədiyini diqqət mərkəzinə çəkən müəllif əqidə yolunda ölməyi bacaranların ölümsüzlüyə qovuşduqlarını söyləmişdir. Zamanın arxasından minlərin, milyonların hürrüfi şairin ölümünə həsəd aparması məhz buradan qaynaqlanır.

Zamandır yaradan qəhrəmanları,
Tarixdən nə qədər dərs götürmüşük.

Qırx il kişilikdən dəm vuranları
Bir anlıq ölümdən qorxan görmüşük (199, 163).

Ədibin «Fəryad» pyesinin mövzusu da İmadəddin Nəsiminin həyat və mübarizə yolundan bəhs edir. Mənzum şəkildə qələmə alınmış bu əsərdə şair-dramaturq «Haqq-təalənin ən yüksək həqiqətdə olduğunu, Nəsiminin fəlsəfəsindən yararlanaraq daha cəsarətlə ifadə etmiş, təsəvvüfdə insanın Allahu idrak etməsini izah edə bilmişdir» (62, 70). «Salam, Nəsimi» şeirində olduğu kimi, bəhs olunan pyesdə də Nəsimi şəxsiyyətinin bütövlüyü, azadlıqsevərliyi diqqət mərkəzinə çəkilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin görkəmli rus şairi Yevgeni Yevtuşenkonun Rusiyanın Çeçenistana basqınına etiraz əlaməti olaraq ona verilən «Xalqlar dostluğu» ordenindən imtina etməsi münasibətilə yazmış olduğu «Yevtuşenkoya məktub» (1995) şeirində də şəxsiyyət azadlığı kontekstində şairin üzərinə düşən vətəndaşlıq missiyası xarakterizə olunur. Ədib öz qələm dostunun bu addımını cəsarətli olduğuna görə təqdir edir.

Şair - susdurulan gerçəyin dili,
Şair - ədalətin, haqqın vəkili.
Şair - haqq yolunda keçər canından,
Keçməz öz eşqindən, öz vicdanından
(201, 119-120).

Şeirdə rus müstəmləkəçilik tarixinə qısa bir ekskurs edən şair XIX əsrin əvvəllərində A.S.Puşkinin Rusiyanın Qafqazdakı işğalçılıq siyasətinə «Qafqaz, əy başını...» çağırışı ilə bəraət qazandırdığı halda, XXI yüzildə Y.Yevtuşenkonun bu işğala etiraz etməsini qarşılaşdırır, imperiyaya qarşı duran öz müasirinin hərəkətini şəxsiyyət azadlığı, əqidə, məslək bütövlüyü zəminində dəyərləndirir. Müəllif qeyd edir

ki, A.S.Puşkinin imperiya siyasətini, Y.Yevtuşenkonun isə azadlıq idealını müdafiə etməsi tarixin xronologiyasını poza-raq «ustadı şagirdə», «şagirdi isə ustada» çevirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Qana bilmədi» (2006) şeirində bədii-simvolik şəkildə şəxsiyyət azadlığı probleminə toxunulmuşdur. Şeirdə şərti-metaforik bir obraz kimi təqdim olunan Filin timsalında şair dolayısı ilə azadlıq duyğusunun vacibliyinə diqqət yönəltməyə çalışmışdır.

Filin ayağına hələ körpəyəkən
Zəncirli, qıfıllı qandal vurdular.
Niyə?
Çünki filin gələcəyindən,
Ağır zərbəsindən çox qorxurdular.
Günlər aya döndü,
aylar il oldu.
Böyüdü
bala fil, yekə fil oldu (203, 77).

Şeirin sonrakı sətirlərində şair kölə həyatına alışan Filin öz həyat tərzindən məmnun olmasına diqqət yönəltməklə dolayısı ilə müstəmləkəçi rejimlərdə yaşayan insanların da buna bənzər həyat təzi sürdükləri üçün azad həyat sürməyə can atmaq istəmədiklərini vurğulamağa çalışır.

O, elə bildi ki, elə sandı ki,
Bəzəkdir, zinətdir qandallar filə.
Fil elə bildi ki, elə qandı ki,
Dədə, babası da yaşamış belə.
Onu incitmədi bu dustaq halı,
«Yəqin ki, bu mənim haqqımdır», - dedi (203, 77).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Dibçək gülləri» (2006) şeirində isə dolayısı ilə insanın fərdi azadlığı məsələsi diqqət mərkəzinə çəkilmişdir.

kəzinə çəkilməmişdir. Şeirdə təbiətin qoynunda yaşamaqlı olan güllərin, çiçəklərin dibçəklərə əkilməsinə, mənzillərə gətirilməsinə etiraz edən müəllif bu mənzərəni insanın öz kökündən, əslindən uzaqlaşması ilə müqayisə edərək orijinal müləhizələr yürüdü.

Şairin qənaətinə, azadlıq hər şeydən əvvəl şəxsiyyətdən, bir fərd olaraq, insanın daxili-mənəvi dünyasından qaynaqlanır.

Zülmünlə qolum bağlı, əlim bağlı, dilim lal,
Azadlığım eşqimdə, xəyalımda tükənməz
(200, 478).

Şairin poeziyasının orijinal, bənzərsiz örnəklərindən olan «Ehtiyat» (1970) adlı şeirində şəxsiyyət azadlığını səciyyələndirən məqamlara diqqət yetirilmişdir. İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında «cəsarət»in son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayan müəllif bütün qələbələrin arxasında da məhz «cəsarətli söz»ün və «cəsarətlə atılmış addım»ın dayandığını göstərir. Bunun əksinə olaraq, «ehtiyatlı söz», «ehtiyatlı hərəkət» «qorxaqlıqla» müşayiət olunduğu üçün o heç bir zaman istər fərdin, istərsə də toplumun «həqiqət»ini ifadə edə bilməz. Fəlsəfi məzmun daşıyan şeirdə şair «ehtiyatı» «köləlik»lə, «cəsarəti» isə «azadlıq»la müqayisə edərək bu məfhumların hər birinin mənə tutumunu açıqlamağa çalışır. Ədib öz şəxsi həyat təcrübəsindən çıxış edərək həyatı boyu cəsarətli addımlardan zərər çəkmədiyini, əksinə, bütün uğursuzluqlarının arxasında qorxaqlıq və ehtiyatlılıq dayandığını göstərir.

Yolu gedə-gedə addım sayanlar,
Yolunuz yarıda niyə səhv olur?
Ancaq cəsarətlə addımlayanlar
Ya hər şeyi alır, ya da məhv olur (199, 113).

Qeyd edək ki, «Ehtiyat» əsərində qaldırılan problem şairin «Qeyrətim, ağılmı?» (1985) şeirində bir qədər başqa şəkildə poetik ifadəsini tapmışdır. Əgər birinci şeirdə ədib «ehtiyatla» «cəsarəti» müqayisə etmişdirsə, ikincidə «ehtiyatla» «qeyrəti» qarşılaşdırmış, burada qeyrətə üstünlük vermişdir.

Bizi ehtiyata çağırən ağılı,
Bir çimdik qeyrətə dəyişdirərdim (200, 116).

Şairin fikrinə, ağıla söykənən ehtiyatlılığın arxasında həmişə qorxu gizləndiyindən bütün zəfərlər məhz qeyrətlə atılmış addımlardan təkan almışdır. Başqa sözlə, qeyrət milləti azadlığa aparan, «dünyanın siyasi xəritəsini dəyişən» olduqca mühüm amillərdəndir. Şeirdə müəllifin «ağıllı fikirləşincə, dəli vurub çayı keçdi» məsəlini də örnək olaraq səsləndirməsi təsadüfi sayılmamalıdır. Bu, əslində şairin xalqın mentalitetinə yoluxmuş olan ifrat «səbrliliyə», «dözümlülüyə» və «ehtiyatlılığa» bağlılığına bir növ sarkazm kimi səslənməkdədir.

Qeyrət azadlıqdır, bu amal üçün,
Qeyrət addımlayır yer kürəsini.
Qeyrətdir dəyişib yaradan bu gün,
Dünyanın siyasi xəritəsini (200, 116).

Bəxtiyar Vahabzadənin «İşıq axtarırsan» (1991) şeirində insan və zaman kontekstində şəxsiyyətin üzərinə düşən sosial missiya bədii hədəf kimi seçilmişdir. Şeirin lirik qəhrəmanı yaşadığı cəmiyyətdən narazı olan, lakin onu dəyişmək, yaxşılaşdırmaq üçün heç bir əməli fəaliyyət göstərməyən, yalnız ayrı-ayrı insanlarla söhbətlərində öz narazılığını bürüzə verən qorxaq təbiətli bir insandır. Şair belələrini «qında» gizlənmiş «qılınca» bənzədərək fikirlərini aşağıdakı şəkildə ifadə edir:

Görürəm, həmişə söhbətlərində
 Işıqlı fikirlər sorağındasan.
 Zamanın bu «zölmət səltənətində»
 Sən qılinc olsan da, hələ qındasan (201, 56).

Müəllifə görə, cəmiyyətin inkişafı üçün hər bir şəxsiyyət mübarizə meydanına atılmalı, öz işi, əməli, fəaliyyəti ilə başqalarına örnək olmalıdır. Çünki yalnız fədakarlıq sayəsində həqiqi mənada vətənpərvərlikdən və mübarizlikdən danışmaq mümkündür.

Özgənin işığı göz aldadandır,
 Əvvəl öz qəlbində qəm dağın olsun.
 Işıq axtarırsan,
 özünü yandır,
 Zölməti yarmağa işığın olsun (201, 56).

Şairin «İki qəbahət» (1993) şeirinin lirik qəhrəmanı xalqının dərd və qayğıları ilə yaşayan bir vətəndaşdır. O, yeri gəldikcə mötəbər məclislərdə xalqının problemlərini dilə gətirir. Öz millətini dərinədən sevən lirik qəhrəman cəsarətli çıxışları ilə ciddi problemərə toxunmasına baxmayaraq, tanıyıb bilənlər onu bu yoldan çəkəndirməyə çalışır. Nə yolla olur-olsun, ona sübut etməyə çalışırlar ki, bir nəfərin gücü ilə bu ölkənin problemlərini həll etmək mümkün deyil. Lirik qəhrəman bu qınaq və tənəldən yorularaq susmaq qərarına gəlir və özünə söz verir ki, bir daha ictimai məsələlərə qarışmayacaq, millətin dərd və problemlərini dilə gətirməyəcək. Lakin bu dəfə də həmin insanlar ona susduğu, süslük göstərdiyi üçün irad tuturlar.

Bu həyat yalan qusur, vicdanımsa həqiqət,
 Amma mən neyləyim ki,
 Danışmağım qəbahət, susmağım da qəbahət!

İndi düzü budur ki, qorxuram,
 qorxuram mən
 Yalan desəm, tanrıdan,
 doğru desəm, bəndədən (201, 88).

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında şəxsiyyət azadlığını səciyyələndirərkən şairin poetik kredosunu şərtləndirən həqiqət fəlsəfəsi ilə bağlı düşüncələrinin təhlilinə də ehtiyac duyulmaqdadır. Belə ki, şəxsiyyət azadlığının həqiqətlə bağlılığına diqqəti çəkən, həqiqəti söyləməyi bacarmayanların şəxsiyyətcə azad olmadığını vurğulayan şair «Gözəl əsarət» (1994) şeirində bununla bağlı poetik qənaətlərini ifadə etmişdir.

Əldən getdi azadlığım,
 Yalanlara mən dözlü.
 Həqiqətə əsir olmaq -
 Əsarətin ən gözəli! (201, 101)

Şeirdə maraq doğuran əsas məqamlardan biri «azadlıqla əsarətin» «yalanla həqiqət» müstəvisində qarşılaşdırılması, həmin məfhumların bu təzad kontekstində dəyərləndirilməsidir.

Ədibin poeziyasında kamil, bənzərsiz sənət örnəyi kimi diqqəti çəkən «Əl qaldırmışam» (1998) adlı şeirdə şəxsiyyətin ikiləşməsi problemi özünəməxsus formada təqdim olunur. Şeirin lirik qəhrəmanının daxili-mənəvi dünyası ilə zahiri aləmi arasında ciddi fərqlər vardır. O, əqidəsinə zidd olan addımlar atdığına, özünə, mənliliyinə xəyanət etdiyinə görə əzab çəkir. Müəllif lirik qəhrəmanın əzab və iztirablarını poetik şəkildə əks etdirmişdir.

Gah ona çevrildim, gah buna döndüm,
 Çölümün günahkar quluna döndüm.

İçimlə əhdimi çoxdan qırmışam,
Mən öz əqidəmə əl qaldırmışam (201, 262).

İctimai motivlərlə zəngin olan «Zindanda təqvim» (1997) adlı şeirdə şair cəmiyyət üçün son dərəcə əhəmiyyət kəsb edən şəxsiyyət azadlığının aparıcı aspektlərini qabartmağa çalışır. Şairin fikrincə, zindan hələ şəxsiyyət azadlığının geniş mənada cilovlanması demək deyildir. Belə ki, insan istənilən məkanda daxili-mənəvi azadlığını qoruyub saxlaya bilər, hətta zindanda belə. «Zindanda təqvim» şeirinin lirik qəhrəmanı azadlıq naminə insan üçün ən qiymətli sərvət olan vaxtın üzərindən xətt çəkir. O bunu ona görə də bilir ki, insan kimi yaşaya bilmək üçün azadlığın zərurətini dərk edir.

Döşəmə - dünyası, tavan fəzası
Azadlıq naminə o, vaxtı danlar.
Onunçün cızılan günlər - cəzası,
Amma günahıdır cızılmayanlar (201, 391).

Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycanın böyük satirik şairi, «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin yaradıcılarından biri olan Mirzə Ələkbər Sabirə həsr olunmuş «Ağlar-güləyən» (1962) poemasında şəxsiyyət azadlığı kontekstində azadlıq və istiqlal problemləri bədii təcəssümünü tapmışdır.

Mən görmək istəyirəm,
Gözlərim azad olsun.
Danışmaq istəyirəm,
Sözlərim azad olsun.
Qışqırmaq istəyirəm,
Qoy dilim azad olsun.
Dodağım azad olsun.

Eşitmək istəyirəm,
Qulağım azad olsun (198,215).

«Ağlar-güləyən» poemasının Mirzə Ələkbər Sabirə ithaf olunması təsadüfi deyildir. Belə ki, müəllif böyük mü-təfəkkirin yaradıcılığı fonunda öz ideallarını ifadə edə bilmişdir. Başqa sözlə, bu mövzu şairə Azərbaycan xalqını düşündürən ən aktual problemlərə diqqətin yönəldilməsinə imkan vermişdir. Poemanın bir çox epizodlarında şair bu günün aktual, aparıcı problemlərini əks etdirmək üçün böyük satirikin ideyalarından qaynaqlanmışdır.

Bizdən sonra oyanan
Ala bildi haqqını.
Biz hələ ağlayırıq,
Tarixin təkərinə
Hey ümid bağlayırıq.
Yox, mən bağırmalıyam,
Yox, mən çıxırmalıyam!...(198, 220)

Bəxtiyar Vahabzadənin «Ağlar-güləyən» poeması şəxsiyyət azadlığının özünəməxsus sənətkarlıq məharəti ilə işlənmiş bədii örnəklərdən biri kimi bu gün də ideya-estetik dəyərini qoruyub saxlamaqdadır.

Filologiya elmləri doktoru, professor Vəqif Sultanlı gənc ədəbiyyatşünas Asifə Telmanqızının «Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı» kitabına yazdığı «Hisslə idrakın vəhdəti» adlı ön sözdə doğru qeyd edir ki, «Bəxtiyar Vahabzadə dünyanın qüdrətli qələm sahibləri kimi daim dövrlə, zamanla, mühitlə, cəmiyyətlə, hakimiyyətlə qarşı-qarşıya durmuş, özü-özü ilə müxalifətdə olmuşdur. Bu müxaliflik onun yaradıcılığının mahiyyətə öndərliyini, daim ədəbi gündəmdə olmasını təmin etmişdir. Şeirlərinin birində «bircə ondan ra-

ziyam ki, özümdən narazıyam» hökm-qənaəti fonunda özü ilə barışmazlığın obrazlı ifadəsini verən şairin qənaətinə, sənətin təməlinə mənəvi-ruhi azadlıq dayanır» (136, 6). Şəxsiyyət azadlığına bu qədər dəyər verməsi Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılıq kredosunu səciyyələndirən amillər-dəndir. Mövzusundan asılı olmayaq, şairin bütün əsərlərinin daxili qatında fərdi azadlıq istəyi özünü aşkar şəkildə büruzə verməkdədir. Məhz şəxsiyyət azadlığı müəllifin əsərlərində ictimai-siyasi azadlığa aparan amillərdən biri kimi diqqəti cəkməkdədir.

1.3. Beynəlxalq mövzularda yazılmış əsərlərdə azadlıq ideyalarının inikas özəllikləri

Məlum olduğu kimi, sovet siyasi rejimi dönəmində beynəlxalq mövzuda bədii əsərlər yaratmaq ideoloji təbliğatın tərkib hissəsi kimi düşünəlsə də (kommunizm təbliğatı aparmaq, beynəlxalq proletariatin «mənafeyini» müdafiə etmək və s.), ayrı-ayrı sənətkarların yaradıcılığında bunun ideoloji təbliğatla uyuşmayan fərqli təzahürlərinə təsadüf olunmaqdadır. Səməd Vurğunun «Zəncinin arzuları», «Avropa xatirələri» silsilə poemaları, Süleyman Rüstəmin «Çinli qardaş», Məmməd Rahimin «Süngünlə yaz dastanı», Əhməd Cəmilin «Xalqlar ayağa qalxır», Osman Sarıvəllinin «Burjua diplomatlarına», «Sadəcə suallar», «İqlimdən iqlimə», Rəsul Rzanın «Zənci balası Villi haqqında ballada», «Fil və fil-ban», «Dilənçilər», «Əlcəzair meydanında», «Qızaran bayraqlar», «Haqqın səsi», «İki dünya», Nəbi Xəzrinin «Vətən və qərbət», Xəlil Rza Ulutürün «Azadlığın səsi» şeirləri, Cəbir Novruzun «Qərbi Berlin» poeması Azərbaycan poeziyasında beynəlxalq mövzuda qələmə alınan poetik nümunələr içərisində xüsusi yer tutur.

Həmin dövrdə yazıb-yaradan digər sənətkarlar kimi Bəxtiyar Vahabzadə də beynəlxalq mövzularda daim diqqət

yetirmişdir. Haqqı, ədaləti inadkarlıqla müdafiə etdiyinə görə dəfələrlə təqib olunan şair sonralar azadlıq və istiqlal ideyalarını əks etdirərkən başqa xalqların həyatına müraciət yolunu seçmiş, zamanı və məkanı dəyişməklə öz sözünü demiş, ürəyini parçalayan hiss və duyğularını, beynini gəmirən fikirlərini dilə gətirmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzularda yazdığı şeir və poemalarda istiqlal ideyası daha radikal müstəvidə bədii təəcəssümünü tapmışdır.

Bununla yanaşı, Bəxtiyar Vahabzadə beynəlxalq mövzularda yazdığı əsərlərdə dünya ədəbiyyatının Robert Börs (1759-1796), Şandor Petefi (1823-1849), Corc Qordon Byron (1788-1824), Federiko Qarsia Lorqa (1898-1936), Musa Cəlil (1906-1944), Pablo Neruda (1904-1971) və başqalarının azadlıq və istiqlal mövzusunda qələmə aldığı əsərlərdən yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir.

«Beynəlxalq mövzuda yazdığı şeirlərin hamısında azadlıq uğrunda mübarizə aparan xalqların acınacaqlı vəziyyətini qələmə alan şair onların əvvəl-axır öz ölkələrinin sahib olacaqlarına ürəkdən inanır. Şair qaranlıq gecədən sonra aydınlaşan üfüqləri görür. O, ən ibrətamiz hadisələrin təsvirində belə nikbindir. Bu nikbinlik şairin sabaha inamından doğur. Çox maraqlıdır ki, bu şeirlərin əksəriyyəti ünvanlı olsa da, yəni konkret bir ölkədən bəhs etsə də, onlarda bir çox xalqın taleyi, dərdi öz əksini tapır» (47, 97).

Xatırladaq ki, bu cəhət müəllifin sovet siyasi rejimi dönəmində beynəlxalq mövzularda qələmə aldığı əksər poetik əsərlər üçün səciyyəvi keyfiyyətdir. Şair rus sovet müstəmləkəçiliyinin hökmranlığı dövründə senzuradan yayınmaq üçün azadlıq və istiqlal ideyalarını əks etdirərkən başqa xalqların həyatına müraciət yolunu seçmişdir. Şair belə mövzularda müraciət edərkən «Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit» prinsipindən istifadə etmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzularda qələmə alınmış «Misir», «Ələddinin çırağı», «Özünə yalvarsana»,

«Azad günün gələcəkdir», «Xatirələr», «Ehramların önündə», «İstanbul», «Açıq şəhər», «Aclardan toxlara», «İşiq-zülmət», «Gizli təbəssüm», «Pompey xərəbələri önündə», «Mən hazır-ram», «Bakı vaxtı ilə», «Atılmayan toplar», «Fəryad», «Bir üzdə iki dünya», «Günahsız müqəssirlər», «Neytron bombası», «Sərhəd ağacları», «İstiqlal», «Günün ayaq səsləri», «Xoşbəxt ölüm», «Köhnə bayatı», «Dərdə bax!..», «Əsgər-şair», «Hayd Park», «Haqqa haqsız dedilər», «A.Liliyentalın Karterə məktubu», «Dan yeri» və başqa şeirləri yalnız onun yaradıcılığında deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyasında dəyərli bədii örnəklər kimi səciyyələndirilə bilər. Adı çəkilən şeirlərdə şair başqa xalqların tarixinə müraciət edərək dolayısı ilə Azərbaycanın istiqlal problemini əks etdirməyə çalışmışdır.

«Misir» (1956) adlanan şeirdə müəllif ingilislərin Misirdəki ağalıqlarına toxunmuş, ərəb xalqının ağır kölə həyatının canlı, real bədii mənzərəsini yaratmışdır. Şair qədim tarixə və mədəniyyətə malik bir ölkənin yadellilərin işğalına məruz qalmasının səbəbini xalqın geriliyində görməklə yanaşı, cəhalət və fanatizmdə olduğunu vurğulamış, insanların vətəninə işğal etmiş düşmənlərlə mübarizə etmək əvəzinə, dinə, Allaha pənah aparmasını, kor-koranə taleyə, qəzavü-qədərə boyun əyməsini milli faciə kimi dəyərləndirmişdir. Maraqlıdır ki, şair əsərdə köləliyin səbəblərini aşkarlamaqla kifayətlənməmiş, həmçinin ərəb xalqını ayağa qalxmağa, əsarətin buxovlarını birdəfəlik qırıb atmağa, yadelliləri ölkədən qovmağa səsləmişdir.

Vətəni satdılar, eli satdılar,
Bilmədi satılıb nə zaman Misir.
Sinəsi üstündə at oynatdılar,
Yenə ayılmadı yuxudan Misir

«Allahın əmridir, dedi, - bu bəlkə»,
Susdu, danışmadı, «təvəkkül» dedi.

Yadlara baş əydi böyük bir ölkə,
Etiraz etmədi, ancaq inlədi (196, 151).

Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadə bəhs olunan şeirdə Misir xalqının üzləşdiyi faciələr fonunda rus-sovet müstəmləkəçiliyinin ağır şərtləri altında inləyən Azərbaycanın taleyinə dolayısı ilə işarə etmiş, öz xalqının da eyni faciəni yaşadığını göstərmək məramını izləmişdir.

«Ehramların önündə» (1959) adlı şeirdə şair öz vətəninə dilənçi kimi yaşayan, doğma torpağını işğal edən əcnəbilərə əl açmaqla gündəlik güzəranını təmin etməyə çalışan, lakin hər dəfə gəlmələrin təhqirləri, həqarətləri, söyüşləri ilə qarşılanan misirli bir dilənçinin obrazını yaratmışdır. Dilənçiliyi özünə peşə seçməklə ona verilmiş ömrü birtəhər başa vurmağa çalışan lirik qəhrəman bir dəfə də olsun dönüb keçmişinə, tarixinə boylanmır, dünyanı bu gün də heyrləndirən ehramlar qurmuş babalarının qurub-yaratdıqlarından öyrənmək, dərs almaq istəmir. Şair öz qəhrəmanını ayağa qalxaraq onu dilənçiliyə gətirib çıxaran kölə həyatına son qoymağa, babaları kimi azad, hürr bir həyat uğrunda mübarizə aparmağa səsləyir.

Ərəbin vətəninə
Başını uca tutub əcnəbi ehram kimi;
Ərəb gəzməyə qorxur
öz yurdunda xam kimi.
Qardaşım, dilənəndə keçmişini ansana!
Babanın ucaltdığı ehramdan utansana! (196, 300).

«Süpürgə» (1959) adlı şeirində də Bəxtiyar Vahabzadə Misir xalqının əsarət həyatının acı, kədərli mənzərəsini əks etdirmişdir. Öz vətəninə müstəmləkəçilərin ağır zülmü altında inləyən bir misirli, varlı əcnəbilərin ayaqqabılarını silməklə gündəlik güzəranını təmin edir. Şair öz qəhrəmanını

çəkmə silməkdən əl çəkməyə, onu bu vəziyyətə salanları ölkədən süpürüb atmaq və azadlığa qovuşmaq üçün əlinə süpürgə almağa çağırır.

Professor İfrat Əliyevanın fikrincə, «B.Vahabzadənin «Süpürgə» şeiri tacik şairi Mirzə Tursunzadənin «Hindistanı gəzən səyyah» şeirini xatırladır. Tursunzadə də kapitalist çəkməsinin tozunu təmizləyən şərqliyə deyir ki, sənə haqqını tapdalayan bu çəkmələrdir. Onların tozunu yox, özlərini vətəndən təmizləmək lazımdır» (47, 82). Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadə ilə Mirzə Tursunzadənin eyni motivə söykənən əsərlər yazması, eyni problemi qaldırması tamamilə təbii idi. Çünki onların hər ikisi öz xalqının, millətinin tarixinə və taleyinə münasibətdə təxminən eyni mövqedən çıxış edirdi.

Şairin İraqa səyahət əsnasında qələmə aldığı «Ələddinin çırağı», «Özünə yalvarsana» və başqa şeirlərində bir zamanlar əsarət tarixi yaşayan ərəb xalqının azadlıq və istiqlaliyyət arzuları bədii təcəssümünü tapmışdır. «Min bir gecə» əfsanəsinin motivlərinə söykənərək qələmə aldığı «Ələddinin çırağı» (1959) şeirində müəllif ərəb xalqının əsarətdə yaşadığı tarixlə onun müstəmləkəçilik zəncirindən xilas olduğu illəri müqayisəli şəkildə canlandırmışdır.

Qərinələrdən bəri
Dəclənin sahilləri
İşıq üzü görmədi,
Rahət ömür sürmədi
Ərəb öz ölkəsində,
Qəm titrədi səsinə
Ərəb zülmətdə yatdı,
Zülmətdə də oyandı
Ərəbin öz çırağı,
Yadın evində yandı (196, 297).

Lakin illər keçəndən sonra öz azadlığı uğrunda ayağa qalxan xalq doğma yurdunu işğal etmiş olan əcnəbiləri qovub ölkədən çıxarmağa nail olur. İraq xalqı yenidən istiqlaliyyətinə, azadlığına qovuşur. Ələddinin düşmən elində yanan çırağı təkrar Vətənə qaytarılır, millət işığa, azadlığa qovuşur.

Coşdu ərəbin kini;
Yadların pəncəsindən
Aldı itirdiyini.
Ələddinin çırağı
Yandı doğma elində -
Dəclənin sahilində.
Doğrudan bəxtəvərdir
Torpağının barını
Özləri götürənlər (196, 298).

«Özünə yalvarsana» (1959) şeirində müəllif Kərbəlada İmam Hüseynin məqbərəsi önündə əl açıb ondan nicat uman kölə bir ərəbin taleyindən bəhs edir. Şair öz qəhrəmanını əl açıb nicat umduğu məzardan qopmağa, özünə, öz gücünə inanmağa çağırır.

Baxıram gövdəsinə, gövdəsi dağ kimidir,
Bu kölə haliylə o, əsən yarpaq kimidir.
Öz-özümə deyirəm:
– Sən, ey bədbəxt müsəlman,
Sən indi ki bu qədər Allaha inanırsan,
Allah sənə o əli əl açmaqçün verməyib,
Kölə olmaqçün səni dünyaya gətirməyib (196, 299).

Müəllifin «Dəclə sahilində», «Durnalar», «Təsbeh», «Aclardan toxlara», «Taği-Kəsra önündə», «Baba Gur-gur» (1959) şeirləri də eyni motivə köklənmiş poetik örnəklər

kimi maraqlı doğurur. Folklor motivləri və etnoqrafik detallarla zəngin olan bu şeirlərdə diqqəti çəkən, şübhəsiz ki, hər şeydən öncə, müstəmləkəçilik, köləlik əleyhinə mübarizə ruhunun qabarıq şəkildə ifadə olunmasıdır.

«İstiqlal» (1961) adlı şeirində şair bir tərəfdən uzun illər İspaniyanın əsarətində yaşamağa məhkum olan Mərakeş xalqının ağır, keşməkeşli həyatını canlandırmış, digər tərəfdən onların azadlıq, müstəqillik uğrunda apardığı mübarizənin real cizgilərini əks etdirmişdir. Şairin təqdimatında ac, sərgərdan, dilənçi kökündə yaşayan Mərakeş xalqından fərqli olaraq, İspan xalqı azad, firavan həyat sürməkdədir. Onların firavanlığının arxasında Afrikadan talanıb aparılan sərvətlərin xüsusi yer tutduğuna diqqət yönəldən müəllif xalqın ayağa qalxmasını, işğalçılara müqavimət göstərməsini, istiqlal mübarizəsinə qoşulmasını alqışlayır. Maraqlıdır ki, şeirin adı da 1943-cü ildə Mərakeşdə yaranan partiyanın adından götürülmüşdür.

Yetər, əsrlərlə çəkildin şişə,
Hərrac bazarında satıldı dərin.
Biz yaxşı bilirik: boynu həmişə
Pambıqla kəsilmiş əyilənlərin!

Ayağa qalxmışdır artıq vətənim,
Qoy onun önündə diz çöksün zaman.
Öpürəm, qardaşım, öpürəm sən
İstiqlal söyləyən dodaqlarından (198, 23-24).

Yunanıstana səyahət zamanı qələmə aldığı «Günahsız müqəssirlər» (1961) adlı şeirində şair alman faşizminin cinayətləri fonunda bir tərəfdən şəxsiyyət azadlığı, digər tərəfdən isə milli azadlıq problemini qaldırmışdır. Şairi düşündürən əsas məsələ Yunanıstanın alman faşizmindən azad edilməsi uğrunda mübarizə aparan iki min vətənpərvər gən-

cin on altı ildən artıq Egin məhbəsində yatması, canları, həyatları qədər sevdikləri vətənin qucağında vətənə həsrət qalmalarıdır.

Müəllifin yaradıcılığında xüsusi yer tutan «Pompey xərabeləri önündə» (1961) adlı şeirində əcnəbilərin öz xaraba şəhərlərindən var-dövlət əldə etməsi, bizim isə öz sərvətimizə sahib ola bilmədiyimiz bədii təcəssümünü tapmışdır.

Bəs biz?

Oyanmadıq əsrin səsinə.

Dondu sevgimiz də, nifrətimiz də.

Əcnəbi pul qırır xərəbəsindən,

Bizə düşmən olub sərvətimiz də (202, 24).

Bəxtiyar Vahabzadənin Amerikanın Vyetnamda törətdiyi cinayətlərə etiraz olaraq BMT-nin binası qarşısında özünü yandıran Rocer Laportun xatirəsinə həsr etdiyi «Mən hazırəm» (1965) adlı şeirdə başqa millətlərin torpaqlarını zəbt edərək xalqını müstəmləkə həyatı sürməyə məcbur edən böyük dövlətlərə etiraz motivləri yer almışdır. Süjetli şeirin kamil örnəklərindən biri olan bu əsərdə azadlıq, hüriyyət, istiqlal ruhu qabarıq ifadəsini tapmışdır.

Hər millətin,

Hər bir kəsin

Şərəfidir öz yurdunun istiqlalı (197, 215).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Sandıqdan səslər» silsiləsindən nəşr etdirdiyi «Kırım, Yalta, Qızılbaş» (1961) şeirində də müstəmləkəçilik əleyhinə etiraz motivləri bədii təcəssümünü tapmışdır. Krıma səyahət zamanı canlı müşahidə fonunda qələmə alınmış bu şeirdə şair ona doğma olan bu yurdun taleyi ilə bağlı bədii düşüncələrini əks etdirmişdir:

Krım, Yalta, Qızıldaş... Bir xalqın ata yurdu –
 O xalqa yad, ay Allah, gəlməyə vətən oldu.
 De, mümkünmü ayırmaq burda xeyirdən şəri?
 Axı, haqqın gözləri oyum-oyum oyulmuş.
 Torpağın altındadır torpağın sahibləri,
 Gəlmələr torpaq üstə torpağa sahib olmuş (202, 23).

Göründüyü kimi, şeirdə Krımın taleyi fonunda müəllif bir növ öz xalqının taleyinə güzgü tutmuş, onun əsarətdə yaşadığını diqqət mərkəzinə çəkməyə çalışmışdır.

Şairin Hindistanın böyük siyasi xadimi Cəvahirəl Nehrunun ölümünə həsr etdiyi «Xoşbəxt ölüm» (1966) şeiri azadlıq, istiqlal ideyalarının ifadə olunduğu kamil bədii örnəklərdən biri kimi maraq doğurmaqdadır. Belə ki, şeir adı çəkilən hind mütəfəkkirinin ölümü ilə bağlı yazılsa da, müəllif Hindistanın müstəmləkəçilik tarixinə öləri nəzər salmış, burada ingilis ağalığının törətdiyi fəsadların acı, kədərli mənzərələrini əks etdirmişdir. Şairin fikrincə, Hindistanda ingilis müstəmləkəçiliyi nə qədər uzun sürsə də, işğalçılar xalqın iradəsi qarşısında axıradək duruş gətirə bilməmişlər. Mhatma Handi, Cəvahirəl Nehru kimi vətən oğullarının azadlıq ideyalarından, fədakarlıq və qəhrəmanlığından ruhlanan hind xalqı ayağa qalxmış, əsarət zəncirini qırıb atmış, ölkəni uzun zamandan bəri talayan yadelliləri doğma torpaqlarından qovmağa nail olmuşlar.

Söküldü, uçuldu nə qədər məhbəs,
 Fərman gözləmədi Londondan Vətən.
 Bir dilənçi payı ummadı heç kəs,
 «Hakimi-mütləqdən» – İngiltərədən (197, 390).

«Xoşbəxt ölüm» şeirində müəllif Cəvahirəl Nehrunun ölümü ilə bağlı əfsanələşmiş bir detala da diqqəti çəkir. Belə ki, vəsiyyətinə görə, məzarının olmamasını istəyən hind mü-

təfəkkirinin cənazəsini yandırıb gümüş qutulara dolduraraq təyyarələrlə Hindistan torpağına səpirlər. Çox keçmir ki, həmin kül zərrələrindən minlərlə, milyonlarla güllər, çiçəklər açılır və uzun illərdən bəri azadlıq təşnəsi olan xalq onları dərib məlhəm kimi xəstə Vətənin yaraları üstünə qoyur. Şair hesab edir ki, Cəvahirəl Nehru kimi şəxsiyyətlərin ölçüyə gəlməz əməlləri məzar daşının üstündə ucalan bir abidəyə sığışmaz. Onun xatirəsinə ən böyük abidə azad, müstəqil Hindistan dövlətidir.

Yaratdığı bu dövlət -
 Azad Vətən bəs nədir?
 Azad Hindistan özü
 Onun xatirəsinə
 Ən böyük abidədir (197, 393).

İsrailin Amerika Birləşmiş Ştatlarının gizli və açıq dəstəyi ilə Fələstin torpaqlarını qəsb etməsi əleyhinə etiraz ruhunda qələmə alınan «Köhnə bayatı» (1967) şeirində şairi hiddətləndirən dünyanın bir sıra böyük dövlətləri və güc mərkəzləri tərəfindən işğalçılığa bəraət qazandırılmasıdır. Şeirin əvvəlində qəzetlərdən alınmış bir informasiya epigrafi kimi verilmişdir: «BMT iclasında Pakistan nümayəndəsi Ağə Şahi demişdir: «Köhnə müstəmləkəçilər kimi İsrail də öz təcavüzünü iltifat kimi qələmə verərək iddia edir ki, o, tutulmuş ərazilərə guya «mədəniyyət bəhrələri» gətirmişdir» (197, 400). Əslində şeirin yazılmasına təkan verən də şairin qəzetlərdən aldığı bu məlumat olmuşdur. Müəllifin nəzərinə, işğalçının öz təcavüzünü «mədəniyyət» yaymaq kimi təqdim etməsi bütövlükdə mədəni dünyaya qarşı yönəlmiş ideoloji təxribatdır.

Mədəniyyət pərdəsilə
 Əməlini danırısan.

Başımıza yağdırdığın bombaları
Bəlkə çiçək dəstələri sanırsan?
Bir millətin
Özgəsinə qul olmağı
Nə zamandan mədəniyyət sayılmış? (197, 401).

Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzuda qələmə aldığı şeirlər içərisində «Dan yeri» (1972) adlı poetik örnək xüsusi yerlərdən birini tutur. Müəllifin sərt, radikal mövqeyi ilə müşayiət olunan şeirin əvvəlində qəzetlərə istinadən belə bir epigraf verilmişdir: «Son zamanlar ABŞ-da «başqa cür düşünənlər»in adı qara siyahıya düşür. Bu siyahıya düşənlərdən biri də məşhur fizik, «Xalqlar arasında sülhü möhkəmlətmək üçün» beynəlxalq Lenin və Nobel mükafatları laureatı Laynus Polinqdir» (199, 307). Bəhs olunan şeirdə müəllif cəmiyyətdə fikir plüralizminin sıxışdırılmasına, ölkənin eyni cür düşünən vətəndaşlardan ibarət düşərgəyə çevrilməsinə etirazını bildirmişdir.

Bir ölkənin milyon-milyon vətəndaşı,
Başqa-başqa düşünərsə,
Bəs hökumət nəyə gərək?
Biz hamımız bir fikrin
bir səsiyik.
Laynus dedi, yox, yox, məgər
Biz hamımız bircə rəngli
İnkubator cücəsiyik? (199, 307).

Tənqidçi-publisist Azər Bağirov «Dan yeri» şeirini sovet siyasi rejiminin eybəcərliklərini ifşa edən bir sənət örnəyi kimi dəyərləndirərək yazır: «Bir sıra şeir və poemalarda olduğu kimi, burada verilən epigraf da, əslində izi itirmək vasitəsindən başqa bir şey deyil. Cəsarətlə demək olar ki, şeirdə «ABŞ» əvəzinə «SSRİ», «FBR» əvəzinə «DTK», «Ağ ev»

əvəzinə «Kreml», «Polinq» əvəzinə «Saxarov», «hökumət» əvəzinə «partiya» yazılsa, o, tamamilə totalitar sovet rejiminin gerçəkliyini əks etdirən əsərə çevriləcək» (182, 21). Şübhəsiz ki, tədqiqatçının özünəməxsus baxış tərzii ilə seçilən qənaətləri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir. Məhz bu cür yanaşma şairin yaradıcılığının milli-nəzəri müstəvidə dəyərləndirilməsini şərtləndirir. Qeyd edək ki, ötən əsrin otuz-qırxıncı illərində Azərbaycan mühacirət ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığının tədqiqatlarında sovet siyasi rejimi dönməində yaranmış ədəbi-bədii irsin dəyərləndirilməsində məhz bu prizmadan çıxış edilmişdir.

«Haqqa haqsız dedilər» (1980) adlı şeirində Bəxtiyar Vahabzadə Fələstin torpaqlarını İsrail işğalçılarından azad etmək istəyən Misir prezidenti Yasir Ərəfatın atdığı və atmaq istədiyi cəsarətli addımları təqdir etmiş, həmçinin böyük dövlətlərin onun haqlı, ədalətli mövqeyinə mənfi münasibətini sərgiləməyə çalışmışdır. Şeirdə şairi narahat edən əsas problem dünyada haqqın-ədalətin ayaqlar altında tapdanması, «haqqa haqsızlıq deyilməsi», barbarcasına güclülərin «haqlı», gücsüzlərin «haqsız» sayılması, «bir elin öz dərdi»nin həmin eldən daha yaxşı «okeanın o tayında» bilinməsi təəssüratının yaradılmasıdır. Şairin «A.Liliyalının Karterə məktubu» (1980) şeirində isə «Middl ist perspektiv» jurnalının baş redaktoru Alfred Liliyalının Amerika prezidentinə ünvanlanmış məktubu fonunda Fələstin torpaqlarının işğal olunaraq xalqın doğma yurd-yuvasından didərgin salınmasını sərt şəkildə ittiham etmişdir.

Sən gücsüzü ayaqlayıb,
Güclüləri alqışladın.
Bir millətin öz haqqını
O birinə bağışladın.
Yəhudinin qolu zorlu,
Bəs harada doğulubmuş ərəb oğlu?

...Quş yuvasız ola bilməz,
Xalq vətənsiz olarmı bəs? (200, 134).

1968-ci ildə keçirilən Asiya və Afrika yazıçılarının Daşkənd müşavirəsinin təəssüratı fonunda qələmə alınan «Neo» (1968) adlı şeirdə şairin neokolonializm, yeni müstəmləkəçilik əleyhinə etiraz duyğuları əks olunmuşdur. Dünyanın iki müxtəlif qitəsinin qələm sahiblərini birləşdirən bu müşavirədə müəllifin diqqətini cəlb edən kürsüyə çıxanların ədəbiyyatdan, sənətdən, mədəniyyətdən deyil, siyasətdən danışması, yeni müstəmləkəçiliyə qarşı çıxmaları, etiraz səslərini ucaltmalarıdır. Şair «neo»ların arxasında gizlənən hiyləgərliyi, xalqları, millətləri aldadaraq tora salmaq planlarını dərk edən qələm və məslək yoldaşlarını alqışlayır, onların azadlıq arzuları ilə həmfikir olduğunu bildirir.

Yaman dərddir,
Özgəsinə yamaq olmaq!
Yaman dərddir,
Azadlığın həsrətinə
damaq olmaq.
Yaman dərddir,
gözün ola,
amma görə bilməyəsən.
Yaman dərddir,
dilin ola,
Nə danışıb, nə dinəsən (197, 434-435).

Bəxtiyar Vahabzadə irsinin tədqiqatçılarından biri, Azərbaycanın əməkdar jurnalisti Azər Bağirovun fikrincə, «Neo» şeirində «həssas oxucular demokratiyanın, azadlığın yalnız Konstitusiyaya adlandırılan kağız üzərində mövcud olduğu, xalqların «azad nəfəs aldığı» keçmiş Sovet İttifaqına işarə edildiyini asanlıqla başa düşürdü» (182, 22). Qeyd edək

ki, bu və ya buna bənzər məqamlar şairin beynəlxalq mövzuda qələmə aldığı digər şeirləri üçün də səciyyəvidir.

Müəllifin hürriyyət mücahidi, dünya şöhrətli macar şairi Şandor Petefiyə həsr etdiyi «Əsgər-şair» (1970) adlı şeirində milli azadlıq probleminə fərqli rakursdan yanaşılması əsərin orijinallığını təşkil etməklə yanaşı, həmçinin onun bədii siqlətini şərtləndirən amillərdən birinə çevrilmişdir. Şandor Petefindən gətirilən «Azadlıq-Allahımdır» epigrafinə poetik şərh verən şair azadlığı «əlcətmazlığına», ona qovuşmağın mümkünsüzlüyünə görə Allahla müqayisə etmiş, onu «sirli, möcüzəli» ilahi qüvvəyə təşbeh etmişdir.

Əlcətmaza Allah dedi insan,
Allah dedin azadlığa
əl çatmadığından (199, 303).

Beynəlxalq mövzuda qələmə alınmış bu poetik örnekdə şair müstəmləkəçi rejimlərin əsarətinə boyun əyərək yaşayan, qul ömrünü səadət bilən, köləliyi «qiymətli ərməğan kimi» nəsilərdən-nəsilərə daşıyan əsir xalqların ümumiləşmiş obrazını yaratmışdır. Şairin fikrincə, qul olmaq hələ faciə demək deyildir, əsil faciə qulluğa boyun əymək, onunla barışmaqdır.

Qul olmaq olar,
eyləsə məcbur səni gərdiş.
Qulluqla barışmaq, daha müdhiş! (199, 303).

Bəxtiyar Vahabzadə Şandor Petefinin istedadlı şair olduğu halda, sənətin sirli-sehrli dünyasından ayrılaraq xalqının azadlığı uğrunda mübarizə aparan «sırası əsgərə» çevrilməsini, «şairliyi» ilə deyil, «əsgərliyi» ilə qürur duymasını, «öyünməsin» onun vətəndaşlıq amalı ilə bağlayır. Bu qəhrəman düşüncə sahibinin yazdığı şeirlər də məhz azadlıq uğrunda mücadilə missiyasına xidmət edir.

Amerikada mərkəzi iqamətgah önündə yüz iyirmi altı ölkənin bayrağı dalğalanan BMT-də gedən bir iclasın təəs-süratı fonunda qələmə aldığı «Dərdə bax!..» (1971) şeirində şair böyük dövlətlərin müstəmləkəçilik siyasətini kəskin şəkildə tənqid və ifşa hədəfinə çevirmişdir. Kürsülərdə bir-birini əvəz edən natiqlərin ABŞ-ın Vyetnam xalqının və digər məzlum xalqların başına bomba yağdırmasını «ədalətin çiçəkləri», dinc əhalinin qırılmasını «zəfərin təntənəsi», kör-pələrin fəryadını «qəhqəhə» adlandırmaları müəllifi hiddət-ləndirir. Şairi qəzəbləndirən bir də odur ki, böyük dövlətlər özlərinin qəsbkarlıq və müstəmləkəçilik siyasətlərini, «azad-lıq, demokratiya» adına həyata keçirirlər.

Burda «sevgi» sözündə sən «nifrəti» başa düş,
«Azadlıq» kəlməsində «əsəreti» başa düş
(199, 301).

«Dərdə bax!..» şeirində diqqəti çəkən məqamlardan biri də burada dünyanın siyasi xəritəsinin dəyişəcəyinə işarə olunmasıdır. Dövrü üçün son dərəcə cəsarətli mövqe nü-mayiş etdirən bu fikirlə şair dolayısı ilə Azərbaycanın istiq-laliyyət əldə edəcəyinə inamını nümayiş etdirmişdir.

Müəllifin Böyük Britaniyaya səfər təəssüratı fonunda qələmə aldığı «Hayd Park» (1978) adlı şeirində söz azadlığı kontekstində bəşəri və milli azadlıq məsələləri ilə bağlı poetik düşüncələri yer almışdır. Londondakı məşhur Hayd Parkı seyr edərkən burada insanların qorxub-çəkinmədən öz siyasi baxışlarını sərbəst şəkildə ifadə etmələri şairdə assosiativ fikirlər oyatmış və adı çəkilən şeirin yaranmasına səbəb ol-muşdur. Lakin şairi təəccübləndirən budur ki, Hayd Parkda söz, fikir və düşüncə azadlığına imkan verən Böyük Brita-niya hökuməti qədim tarixə və mədəniyyətə malik olan xalqların azadlıq və istiqlaliyyətini əlindən alır, onların azad fikir və düşüncələrini buxovlayır.

Boğurlar, düşünüb anlayanları,
Xalq yenə əsrlik qeylü-qalında.
Gerçəyin yerinə ağ yalanları
Gördük həqiqətin pyedestasında.
«Azadlıq məndədir» – söyləyən ölkə,
Ölkələr dağıdıb, qana batmışan (199, 473).

Ədibin Ukraynanın qəhrəman, azadlıqsevər şairinə həsr etdiyi «Taras Şevçenkoya» (1984) adlı şeirində hür-riyyət ideyaları əks olunmuş, əsarətə, mütləqiyyətə qarşı mü-barizə motivləri bədii təəcəssümünü tapmışdır. Ömrü təla-tümlər içərisində keçən Taras Şevçenkonun istər bioqrafi-yası, istərsə də yaradıcılıq yolu müəllifə azadlıqla bağlı dü-şüncələrini ifadə etməyə imkan vermişdir.

Dünyaya gələli düşdü zillətə,
Taras öz yurdunda əsir doğuldu.
Elə buna görə mütləqiyyətə,
Zülmə, əsarətə o qənim oldu (200, 53).

Müəllif Taras Şevçenkonun hədə-qorxulara, təhdidlərə, sürgün, həbs və işgəncələrə baxmayaraq, öz əqidəsindən dönməməsini, mübarizə meydanından çəkilməməsini böyük qəhrəmanlıq örnəyi kimi təqdim edir. Azadlıqda olduğu kimi həbsxanada da susmayan bu qəhrəman şair doğma xalqı əsarətdən, mütləqiyyət zülmündən xilas olana qədər mübarizəsini dayandırmayacağını bəyan edir. Başdan-başa etiraz, üsyankarlıq əhvali-ruhiyyəsi ilə köklənmiş şeir oriji-nal bir üslubda qələmə alınmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzuda qələmə aldığı «Yollar-oğullar», «Əbədi heykəl», «Təzadlar» və digər poemaları yalnız onun yaradıcılığında deyil, bütövlükdə Azərbaycan poeziyasında xüsusi yer tutan poetik örnəklər kimi səciyyələndirilə bilər.

Şairin «Yollar-oğullar» (1962-1963) adlı poemasında Əlcəzair xalqının Fransa işğalçılarına qarşı apardığı milli-azadlıq mübarizəsi bədii əksini tapmışdır. Yazıçı-ədəbiyyatşünas Mehdi Hüseynin qənaətinə, «Gərgin dramatik səciyyə daşıyan bu əsərdə vətəninə sevmə, imperiyalizmə nifrət bəsləyən nəcib bir xalqı görürük. Şairin həm əsas hadisələrin təsvirində, həm də lirik ricətlərində Əlcəzair xalqına bəslədiyi məhəbbət çox gözəl ifadə olunmuşdur» (18, 21). Şübhəsiz ki, Azərbaycan sovet ədəbi tənqidi poemanın alt qatında gizlənən sənətkar niyyətini açıqlamaq imkanlarından məhrum idi. Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Mehdi Hüseynin mülahizələrində də bu məqam aşkar şəkildə duyulmaqdadır.

Poemanın əsl qiyməti Azərbaycanın istiqlaliyyət əldə etməsindən sonra yaranan tədqiqatlarda verilmişdir. Bu mənada tənqidçi-publisist Azər Bağirovun qənaətləri diqqəti cəlb edir: «Yollar-oğullar» poemasının mövzusu Əlcəzair xalqının milli azadlıq mübarizəsindən götürülsə də, poemada Azərbaycanın tarixi taleyi ilə səsleşən məqamlar çoxdur. Şair əlcəzairilərin mübarizəsi fonunda təqribən Əlcəzairlə bir vaxtda müstəmləkə boyunduruğu altına düşən doğma Azərbaycanın dərdlərini də qələmə almışdır. Poemanın Azərbaycanın «könüllü» surətdə Rusiyanın tərkibinə daxil olmasının 150 illiyinin «bayram» edilməsinə hazırlıq ərəfəsində yazıldığını xatırlasaq, o dövr üçün çox böyük cəsarət tələb edən «Öz yurdunda qul olub əsr yarım ağladım» misrasının əsl hədəfi və mənası dərhal aydınlaşacaq» (182, 20). Qeyd edək ki, «Yollar-oğullar» poemasının alt qatında gizlənən müəllif qayəsini şair-ədəbiyyatşünas Xəlil Rza Ulutürk də doğru müəyyənləşdirmiş, əsərdən qaynaqlanan fikir və arzuları «yalnız Əlcəzair xalqının deyil, azadlıq və milli istiqlal eşqilə çırpınan bütün müstəmləkə xalqlarının məramı» (141,187) kimi dəyərləndirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Yollar-oğullar» poeması Əlcəzair xalqının milli azadlıq mübarizəsinə həsr olunsa da,

şair dolayısı ilə Azərbaycan xalqının dərd, istək və arzularını ifadə etmək məramını izləmişdir.

Getdi əlimizdən namus, ar, ismət,
Bunamı deyirsən sən mədəniyyət?!
Gəlib evimizdə bizi soydular,
Ancaq adımızı vəhşi qoydular.
Bir soruşan yoxdur bu gəlmələrdən,
Bu vəhşi dediyin sənsən, yoxsa mən? (198, 265).

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığını milli müstəvidə təhlil obyektinə çevirən Türkiyə ədəbiyyatşünası Hüsniyyə Mayadağlı şairin Sovetlər Birliyinin ən mürəkkəb dövrlərində beynəlxalq mövzuda yazdığı müxtəlif əsərlərində Azərbaycan türklərinin taleyini əks etdirdiyinə diqqəti çəkmişdir (248, 28).

Biz ki, qul olmaq üçün
gəlməmişik həyata,
Eşit, eşit, ey ata,
Bax, bu güllə səsləri
Mən də bir xalqam deyən
xalqımın öz səsidir,
Azadlıq nəğməsidir.
...Bax, bu güllə səsləri,
Qolumuzdan qırılan
zəncirlərin səsidir (198, 281-282).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Yollar-oğullar» poemasında yaratmış olduğu Ben-Osman, Mustafa, Nana, Səlim və başqa obrazlar ustad sənətkar qələmindən çıxmış bədii surətlər kimi diqqəti çəkməkdədir. Şair bu obrazların hər birini yüksək bədii səviyyədə canlandırmağı bacarmışdır. Məşhur rus tənqidçisi V.Q.Belinski vaxtilə yazırdı ki: «Bədilik elə ondan ibarətdir

ki, bir cizgi, bir sözlə elə bir şeyi bizə canlı və hərtərəfli təqdim edir ki, bədiilik olmasa, həmin şeyi heç on cildə də ifadə edib qurtara bilməzsən. Elə bu səbəbdəndir ki, bədiilikdən uzaq olan bütün əsərlərdə sözçülük həddindən çox olur... Sənətkarın isə, əksinə, sözçülüyə ehtiyacı yoxdur: izahına bəzən bir cild lazım olan fikri ifadə etmək üçün ona bir neçə cizgi və bir neçə söz kifayət edir» (21, 226). Məhz bu prizmadan Bəxtiyar Vahabzadənin «Yollar-oğullar» poemasına yanaşdıqda şairin istər obraz yaradıcılığında, istərsə də əsərin ideya-estetik aspektlərinin aşkarlanmasında bədiilik prinsiplərindən yararlandığının şahidi oluruq.

Şairin «Əbədi heykəl» (1951) poemasında İkinci dünya müharibəsində alman faşistlərinin Norveçi işğal etməsi fonunda cərəyan edən hadisələr bədii obyekt kimi düşünülmüşdür. Əsərin qəhrəmanı olan heykəltaraş Vaqner milliyyətə alman olsa da, o, faşistlərin işğalçılıq siyasəti ilə barışmır, əksinə, bütün gücü, qüvvəsi ilə onlara qarşı mübarizə aparır. Şair onun obrazı fonunda Norveç xalqının azadlıq, istiqlaliyyət arzularını ifadə etmişdir. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, poemada əsas hədəf kimi faşist Almaniyasının işğalçılıq siyasəti seçilsə də, müəllif dolayısı ilə doğma xalqının müstəmləkəçilik boyunduruğunda əzildiyinə diqqəti çəkmək məramı izləmişdir. Həm də təkcə süjet xəttini təşkil edən hadisə və əhvalatlar fonunda deyil, ayrı-ayrı lirik ricətlərlə özünün məqsəd və məramını əks etdirə bilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzuda qələmə alınmış «Təzadlar» (1966-1967) poemasının bədii obyektini Vyetnam xalqının işğalçı Amerika təcavüzkarlarına qarşı apardığı istiqlaliyyət mübarizəsi təşkil edir. Poemada şair silahsız, əliyalın Vyetnam xalqının ən müasir silahlarla təchiz olunmuş Amerika işğalçılarına qarşı müharibədə qalib gəlməsinin səbəblərini onların haqq və ədalət uğrunda savaşıması ilə əlaqələndirir.

Vyetnam, qüvvət də, haqq da səndədir,
Sənin bütün gücün əqidəndədir.
Güclüsən min dəfə öz düşməninə,
Çünki o haqsızdır, haqsan amma sən (198, 420).

Müəllifin «Yollar-oğullar», «Əbədi heykəl» poemalarında olduğu kimi, «Təzadlar» əsərində də qeyri-müstəqim şəkildə Azərbaycan xalqının hürriyyət, müstəqillik idealları bədii təəcəssümünü tapmışdır.

Hər gün bir ölkədə qopur vəlvələ,
Zalımlar, zülmər gəldi gedərdi.
Bəşərin tarixi- qədimdən hələ
Azadlıq yolunda çəkişmələrdi.
Azadlıq alınar, yaddan umulmaz,
Azadlıq verilməz ərməğan təkin.
Verilən azadlıq azadlıq olmaz,
Başqa bir rəngidir o, əsarətin (198, 426).

Yaxud başqa bir məqamda şair azadlıqla bağlı poetik düşüncələrini ifadə edərkən onun xoşbəxtliklə həmahəng olduğuna diqqəti çəkir. Ədib azadlığın itirilməsini bütün fəlakətlərin başlanğıcı kimi dəyərləndirilir. Müəllifin qənaətinə, azadlıq elə bir qiymətli sərvətdir ki, onun itirilməsi arzulara, xəyallara sərhəd çəkir və «dünya da xəyala darısqal gəlir».

Azadlıq!
Azadlıq əldən getdimi,
Dünya da xəyala darısqal gələr.
İnsan azadlığı itirən kimi,
Bütün fəlakətlər dalbadal gələr (198, 421).

Prof. İfrat Əliyevanın qənaətinə, Bəxtiyar Vahabzadənin «beynəlxalq-siyasi mövzuda yazdığı əsərlərinin əsas səciyyəvi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada irticaya qarşı qəzəb və nifrət hissi oxucuya ümumi sözlərlə təlqin edilmir. Hadisələr konkret zaman və məkan daxilində cərəyan edir. Bu səpkidən olan şeir və poemalar insanlığa fəlakət gətirən imperializm təcavüzkarlığına bəşəriyyətin güclü nifrətini əks etdirir» (48, 78). Tədqiqatçı eyni zamanda, şairin beynəlxalq mövzulu şeirlərində ayrı-ayrı xalqların azadlıq və istiqlaliyyət probleminin də geniş şəkildə işıqlandırıldığına diqqət yönəldir: «Bəxtiyar Vahabzadənin lirika-sında azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizəyə qalxan xalqların tarixi inkişafı, həyatı və taleyi canlı göstərilmişdir» (48, 78).

Təhlilə cəlb olunan bədii örnəklərdən aydın göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadə poetik yaradıcılığında sovet siyasi rejiminin ən mürəkkəb dövrlərində belə azadlıq, istiqlaliyyət və müstəqil dövlətçilik ideyalarını davamlı olaraq təbliğ etmiş, əsarətə, köləliyə, müstəmləkəçiliyə qarşı etiraz səsinə ucaltmışdır. Dövrün sərt senzurası və ictimai-siyasi mühitin ağır şərtləri şairə fikirlərini birbaşa ifadə etməyə imkan vermədiyi məqamlarda o, beynəlxalq mövzulara müraciət etmiş, ayrı-ayrı xalqların tarixi və mübarizəsi fonunda azadlıq ideyalarını ifadə etməyə çalışmış və öz məqsədinə nail olmuşdur.

II FƏSİL

POEZİYADA İDEYA-MƏZMUN VƏ MƏFKURƏ YENİLİYİ

İyirminci yüzil Azərbaycan xalqının azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizə tarixi kimi səciyyələnilir. Dünyanın altıda bir hissəsini zəbt etmiş Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra Quzey Azərbaycan istiqlaliyyət əldə etsə də, Vətənimizin böyük bir hissəsi hələ də İran İslam Respublikasının əsarəti altında müstəmləkə həyatı yaşamaqdadır.

Bilindiyi kimi, Cənub lirikası vətənpərvər qələm sahiblərinin yaradıcılığında mühüm yer tutur. Azərbaycan şairləri öz yazılarında zaman-zaman Vətənin ikiye bölünməsindən ürək ağrısı ilə bəhs etmişlər. Stalinizmin ifşasından sonra diktaturanı pisləməyə imkan verən ab-hava yarandığından yazarlar bu fürsətdən yararlanaraq dəyərli əsərlər yazıb-yaratdılar. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin banisi, böyük mütəfəkir M.Ə.Rəsulzadə məhz həmin zamanlarda Güney Azərbaycanda türkcülük və azərbaycançılıq ideyalarının təbliği ilə bağlı əlindən gələni əsirgəməmişdir. O inanırdı ki, gələcəkdə Güneylə Quzeyin birləşməsi nəticəsində vahid, müstəqil və demokratik Azərbaycan dövləti yaranacaq.

Sovet siyasi rejimi dövründə Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Balaş Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Əli Tudə, Fikrət Sadıq, Mirvarid Dilbazi, Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca və digər qələm sahibləri Güney Azərbaycan problemini bu və ya digər şəkildə əks etdirmişlər. Güney Azərbaycan probleminin daha cəsarətlə ədəbiyyata gətirilməsində, B.Vahabzadənin xidmətləri danılmazdır. Belə ki, poeziya ona yalnız "İstiqlal" adlı ünvana, mənzil başına aparan cığır, yol kimi lazım olur.

Daha doğrusu, millətin azadlığını milli poeziyanın böyük idealına o illərdə hamıdan çox Bəxtiyar Vahabzadə çevirir. Cənub dərdi bir çox şairlərimizin yaradıcılığında nisgilli bir mövzu kimi anılsa da, məhz B.Vahabzadə bu mövzunu "Gülüstan" poemasında iki imperiyaya qarşı ittiham hökmünə çevirərək, xalqımızın ən böyük dərдинi ortaya qoymuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığında Güney Azərbaycan probleminin mühüm yer tutması bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Hər şeydən əvvəl, şair bir vətəndaş kimi doğma xalqının və Vətəninin ikiye parçalanmasına etiraz səsini ucaltmaq məramını izləmişdir. Digər tərəfdən şair sovet siyasi rejiminin ən sərt dövrlərində milli istiqlal problemini aşkar şəkildə qaldırmaq üçün məhz bu mövzunu seçmişdir.

Həmçinin ötən əsrin sonlarında Sovet siyasi rejiminin çöküşü fonunda yaranan Dağlıq Qarabağ problemi şairin yaradıcılığında yeni bir səhifə açmış, milli istiqlal ideyasının özünəməxsus tərzdə ifadə olunmasını şərtləndirmişdir. Dövrün bir çox qələm sahibləri kimi, Bəxtiyar Vahabzadənin bu kontekstdə poetik axtarışları onun əsərlərinin mövzu hüdudlarını genişləndirmiş, yazılarını yeni keyfiyyət və çalarlarla zənginləşdirmişdir.

Məhz bu səbəbdən monoqrafiyanın II fəslində problemin araşdırılmasının aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirilməsi məqsəduyğun hesab edilir:

2.1. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında Güney Azərbaycan və milli-mənəvi bütövlük probleminin bədii həlli;

2.2. Dağlıq Qarabağ faciəsi milli-mənəvi yaddaşın işığında.

Əlbəttə, tədqiqatın bu kontekstdə ümumiləşdirilməsi bəhs olunan problemin aydın şəkildə canlandırılması missiyasından qaynaqlanır.

2.1. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında Güney Azərbaycan və milli-mənəvi bütövlük probleminin bədii həlli

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasının əhəmiyyətli bir qolunu da Azərbaycanın Güneyi ilə bağlı qələmə aldığı poetik örnəklər təşkil edir. Şairin yaradıcılıq yolunun xronoloji müstəvidə nəzərdən keçirilməsi onun daim bu mövzuya həssas münasibət bəslədiyini aşkara çıxarmaqdadır. Belə ki, müəllif istər şeir və poemalarında, istərsə də ədəbi-tənqidi və publisistik yazılarında Güney Azərbaycan mövzusuna dəfələrlə müraciət etmiş, yüksək bədii dəyərə malik əsərləri ilə bu problemin kütləviləşməsinə, millətin ortaq dərдинə çevrilməsinə çalışmışdır.

Bilindi ki, «Gülüstan» (1813) və «Türkmənçay» (1828) sövdələşmələri nəticəsində Rusiya və İran imperiyaları arasında ikiye bölünmüş Azərbaycan xalqı özünün acı aqibəti ilə heç zaman barışmamış, ayrılığın ilk dövrlərindən bütövlük uğrunda mübarizə yolunu seçmişdir. Xalqın ikiye parçalanması bütün maneələrə baxmayaraq, bədii ədəbiyyatın aparıcı mövzularından biri kimi daim aktuallığını və təzəliyini qoruyub saxlamışdır. Hətta totalitar sovet rejiminin ən amansız çağlarında belə Güney mövzusu diqqətdən kənarda qalmamışdır.

Xatırladaq ki, Güney problemi yalnız Bəxtiyar Vahabzadəni deyil, Azərbaycanın o taylı-bu taylı bütün vətənpərvər qələm sahiblərini dərindən düşündürmüşdür. Səməd Vurğun, Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Həbib Sahir, Nəbi Xəzri, Bulud Qaraçorlu Səhənd, Məhəmməd Biriya, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Əli Tudə, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, Məmməd İsmayıl, Balas Azəroğlu, Mədinə Gülgün, Hökumə Bülluri, Həmid Nitqi, Yəhya Şeyda, Savalan, Eldar Baxış və bir çox digər qələm

sahiblərinin bu mövzuda yazdığı şeirlər problemin müxtəlif aspektlərinin canlandırılması baxımından səciyyəvidir.

Qeyd edək ki, «Azərbaycanda Cənub mövzusu ilə bağlı yaranmış bu illərin ədəbiyyatında həyatın sərt reallıqları ilə müqayisədə romantik vüsət daha qabarıq əks olunmuşdur. Səbəb isə Cənub probleminin və Azərbaycanın birliyi ideyasının həqiqət tarixini deyil, romantika mərhələsini yaşaması ilə bağlıdır. Çünki sovet siyasi rejimi daxilində Azərbaycanın taleyi üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan bu problemə yalnız romantik şəkildə yanaşıla bilərdi» (133, 175). Bu qənaətlərlə razılaşmamaq mümkün deyildir. Həqiqətən də, sovet siyasi rejimi dönəmində Güney Azərbaycan problemi romantik müstəvidə bədii təcəssümünü tapmış, lakin Azərbaycanın Quzeyində müstəqil dövlətin yaranması bu məsələnin fərqli kontekstdə işlənilməsini şərtləndirmişdir.

Sovet siyasi rejimi dönəmində «Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılan şeirləri müraciət obyektinə görə bir neçə qismə ayırmaq olar. Araz çayına müraciətlə yazılan şeirlər bu mövzunu əhatə edən əsərlər içərisində çoxluq təşkil edir. İkinci qisim şeirlər isə bilavasitə Cənubi Azərbaycanın azadlıq və müstəqillik mücahidləri olmuş tarixi şəxsiyyətlərin adları ilə əlaqəlidir. Nəhayət, Cənubi Azərbaycanda xalqların azadlıq mübarizəsini təsvir edən poetik nümunələr. Bəri başdan deyək ki, vahid Cənub mövzusunun bir neçə yerə bölünməsi son dərəcə şərti səciyyə daşıyır, əslində, bu bölgüyə daxil olan bədii nümunələr ruhu və strukturu etibarilə birbirlərini tamamlayır, fərq yalnız müraciət obyektlərinin müxtəlifliyindədir. Bunun isə bir elə əsaslı əhəmiyyəti yoxdur – əsas məqsəd həm tarixi, həm müasir hadisələrin poetik dildə təsvirini verməklə, o tayda yaşayan xalqın mübarizəsinə yardımçı olmaqdır» (34, 85-86).

Qeyd edək ki, sovet siyasi rejimində Azərbaycanın Quzeyində Güney mövzusunun aktuallıq qazanmasında Mə-

həmmədhüseyn Şəhriyarın doğma ana dilində qələmə aldığı «Heydərbabaya salam» poemasının xüsusi təsiri olmuşdur. Bununla bağlı f.e.d., prof. Almaz Əliqızının qənaətləri diqqəti cəlb edir: «1958-ci ildə professor Həmid Məmmədzaadənin zəhməti sayəsində «Heydərbabaya salam» Arazı adlayan kimi Şimali Azərbaycanda da sürətlə yayıldı və yüz minlərlə pərəstişkar qazandı. Xaqanini, Nizamini, Nəsimini, Sabiri, Hüseyn Cavid, Səməd Vurğunu yetişdirmiş millət bir gözündə kədər, o biri gözündə sevinc Şəhriyarın ardınca getməyə başladı. Bunun təsadüfi deyil, təbii hal olmasına şübhə etmədən deyə bilərik ki, ...«Heydərbaba»nın bütün Azərbaycanı fəth etməsi xalqın dərdlərini açıq, səmimi şəkildə, hər hansı ideologiyanın, qurultay direktivlərinin partiyə nizamnamə və məramnaməsinin, rəhbər göstərişlərin diqtəsindən azad yazılması ilə də müəyyən dərəcədə bağlıdır. Şəhriyarın istibdadı açıq damğalaması, quruluşun eybəcərliklərini nifrətlə üzə çıxarması elə Şimali Azərbaycanda totalitar rejimdən əziyyət çəkənlərin də ürəyinə su çiləmişdi» (43,143). Şübhəsiz ki, Şəhriyarın «Heydərbaba» poemasının Azərbaycanın Quzeyində geniş şəkildə yayılması hər şeydən əvvəl, onun doğma ana dilində yazılmasından qaynaqlanırdı. F.e.d., prof. Sabir Əmirovun düzgün dəyərləndirdiyi kimi, «şairin «Heydərbaba» poemasını anasının ona layla çaldığı doğma dildə əsər yaratmaq arzusu ilə yazdığını etiraf etməsi, mövcud ictimai şəraitin şirləri zəncirləyən bir mühit olduğunu açıqlaması, xalqın arasına ayrılıq salanları lənətləməsi, bir ömür qəm üstündən qəm qalmasını açıb göstərməsi dövrün ictimai sifarişinə cavab verməsi səyini təsdiq edən etibarlı dəlillərdir» (52, 60).

Bundan əlavə, ölkəmizdə Güney Azərbaycan probleminin aktuallıq qazanmasında və ictimailəşməsində son illərdə aparılan tədqiqatların təsiri də danılmazdır. Xüsusilə, Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının ali məktəblər

üçün nəzərdə tutulan «Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı» kitabının ikinci cildinə daxil edilmiş irihəcmli «Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı» bölümü bu mənada təqdirə-layiqdir (105, II c., 199-281).

Bəxtiyar Vahabzadənin hələ yaradıcılığının ilk dövrlərindən başlayaraq, Güney Azərbaycan mövzusunda əsərlər yazması onun istiqlal məkurəsinə bağlılığından qaynaqlanır. Belə ki, şairin qələminə məxsus «Cənublu bacıma», «Vətəndən-Vətənə», «Şəhriyara» və digər şeirləri bu baxımdan maraqlıdır.

«Cənublu bacıma» (1951) adlı şeirdə Azərbaycanın Güney dərdi özünəməxsus şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır. Güneydə xalça fabrikində ağır şərtlər altında işləyən bir qadının kədərli, ümitsiz həyatının bəzi məqamlarını əks etdirən şeirdə şair dolayısı ilə Azərbaycan xalqının taleyi və faciəvi durumu ilə bağlı fikir-lərini əks etdirmək məramını izləmişdir.

Ay kamı qəlbində qıvrılan bacım,
Dərdli nəğmələrin tanışdır mənə.
Dumanlı Təbrizin dumanlarından
Şəhmi çilənmişdir kirpiklərinə? (196, 84)

Həcmcə o qədər də böyük olmayan «Vətəndən-Vətənə» (1962) adlı şeirdə müəllif Azərbaycanın parçalanmasının millətin tarixi, taleyi və mənəvi-ruhi dünyasında yaratdığı ağrı və əzablarla bağlı bədii düşüncələrini ifadə etmişdir.

Arazın
bu tayı Vətənim,
o tayı Vətənim.
Vətəni görməyə
amanım yox mənəm (197, 88).

Vətəndaş şair doğma Vətəninin ikiyə parçalanmasına, qədim tarixə malik olan millətinin ayrı-ayrı sərhədlər içərisində yaşamasına dözə bilmir. Xalqına qarşı yönələn bu haqsızlıq onu son dərəcə hiddətləndirir. Müəllif öz dərini Bağdadda yaşayan, qürbətdən Vətənə boylan Füzuli ilə müqayisə edir. Lakin Füzulidən fərqli olaraq, o, öz Vətəninə qürbətdən deyil, öz Vətənindən baxır.

Bu qədim, bu dərdim dağlardan ağırdı,
Arazın suyuna qarışmış axıram.
Füzuli həsrətlə qürbətdən Vətənə baxırdı,
Mən isə...
Vətəndən Vətənə baxıram (197, 88).

Bəxtiyar Vahabzadənin 1959-cu ildə yazdığı «Gülüstən» poeması sovet siyasi rejimi dönməndə qələmə alınmış poetik örnəklərdən biri kimi diqqəti cəkməkdədir. O zaman gənc olan şair özünün və ailə üzvlərinin həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq bu poemanı çap etdirməyə təşəbbüs göstərmişdir. Lakin mərkəzi mətbuatda poemanı dərc etdirmək mümkün olmadığından bu əsəri çap etmək cəsarətini boyuna götürən «Şəki fəhləsi» qəzetinin redaktoru Məhyəddin Abbasova təqdim etmişdir. Əsər 1960-cı ildə qəzetin 23 və 26 oktyabr saylarında dərc olunmuş, həmin dövr üçün kifayət qədər böyük və indi də xatırlanan, bir qalmaqal yaratmışdır. Poemada müəllif yüksək poetik formada Azərbaycanın parçalanması və müstəmləkəçilik tarixinə bədii ekskurs etmiş, imperiyaların əlilə xalqın sürükləndiyi bu faciənin canlı mənzərəsini yaratmışdır.

Azərbaycanın birliyi və istiqlalı uğrunda mübarizə aparmış Səttar xan, Şeyx Məhəmməd Xiyabani və Seyid Cəfər Pişəverinin xatirəsinə ithaf edilmiş «Gülüstən» poeması vətənimizin İran və Rusiya imperiyaları arasında parçalanması tarixinə həsr olunmuşdur. Burada qaldırılan prob-

lemlər son dərəcə əhəmiyyətli məsələlərdir. Təsadüfi deyil ki, əsər dərc olunan kimi dərhal senzuranın diqqətini çəkmiş, qəzetin bütün tirajı müsadirə olunmuşdu. Poemada Azərbaycanın parçalanması sovet dövrü tarixşünaslığının qeyd etdiyi şəkildə «ilhaq» kimi deyil, «işğal» kimi səciyyələndirilmişdi.

Öz sivri ucuyla bu lələk qələm,
Dəldi sinəsini Azərbaycanın.
Başını qaldırdı, ancaq dəmbədəm
Kəsdilər səsini Azərbaycanın (196, 596).

Maraqlıdır ki, poemada müəllif Azərbaycanı ikiyə parçalayan «bu işğalın təkə tarixə deyil, bu günə də aid olduğunu israr edir» (211, 190). Başqa bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır ki, məhz bu poemanın timsalında «milli birlik, Azərbaycanı vahid görmək ideyası sovet dönməmində Bəxtiyar Vahabzadədən başlayır» (211, 190).

Poemanın əvvəlində şair Azərbaycanın parçalanmasına imza atan imperiya cəlladlarının xalqın arzu və istəyinə olan biganə münasibətinə diqqət yönəltməyə çalışır. Bu biganəliyin arxasında millətin taleyinə yazılmış gələcək faciələrin şərtləri özünü büruzə verir.

Kağıza həvəslə o da qol atdı,
Dodağı altından gülümsəyərək.
Bir qələm əsrlik hicran yaratdı,
Bir xalqı yarıya böldü qılıncək.

O güldü kağıza qol çəkən zaman,
Qıydı ürəklərin hicran səsine.
O güldü haqq üçün daim çarpışan,
Bir xalqın tarixi faciəsinə (196, 596).

Qeyd edək ki, «Gülüstən» poemasının ruhunda və mahiyyətində ikiyə parçalanmış bir ölkənin birləşmək, bütövləşmək əzmi dayanmaqdadır. Şairin qənaətinə, ölkə «kağızlar üstündə» bölünə də, ruhən, mənən bütövdür və bu bütövlüyü heç bir sənədlə, möhürlə sarsıtmaq, aradan qaldırmaq mümkün deyildir.

Ağalar bilmədi birdir bu torpaq;
Təbriz də, Bakı da – Azərbaycandır,
Bir elin ruhunu, dilini ancaq
Kağızlar üstündə bölmək asandır (196, 603).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Gülüstən» poemasında əsas diqqət yalnız tarixi faktlara yönəldilmir, burada həmçinin xalqı əsarətə, parçalanmaya boyun əyməməyə, azadlıq, istiqlaliyyət, bütövlük uğrunda mübarizəyə səsləyir.

Hanı bu ellərin mərd oğulları,
Açın bərələri, açın yolları.
Bəs hanı bu əsrin öz Koroğlusı,-
Qılınc Koroğlusı, söz Koroğlusu?(196,597)

«Gülüstən» poemasının sətirləri arasında bəzən pessimizm, ümitsizlik təlqin edən misralara təsadüf olunsada, bunlar öləri səciyyə daşıyır və əsər bütövlükdə mübarizlik ovqatına köklənmiş sənət örnəyi kimi diqqəti çəkir. Əsər ustad Məhəmmədhusəyn Şəhriyarın məşhur «Heydərbabaya salam» poemasından gətirilmiş aşağıdakı misralarla tamamlanır. Bu misralarla müəllif ayrılıq həsrətinin böyüklüyünə diqqəti yönəltmək məramı izləmişdir:

Bir uçaydım bu çırpınan yelinən,
Qovuşaydım dağdan aşan selinən,
Ağlaşaydım uzaq düşən elinən,

Bir görəydim ayrılığı kim saldı,
Ölkəmizdə kim qırıldı, kim qaldı (196, 604).

«Gülüstan» poemasının nəşrindən sonra Bəxtiyar Vahabzadə uzun illər təzyiq və təqiblərə məruz qalmışdı. Prof. Şirməmməd Hüseynov bu məsələyə münasibət bildirərək belə deyir: «70-ci illərin əvvəlində universitetin iki professoru açıq imza ilə Mərkəzi Komitəyə 9 bənddən ibarət məktub göndərmişdi ki, onu universitetdən uzaqlaşdırmaq lazımdır. O professorlardan biri dünyasını dəyişib, digəri isə sağdır. Mərkəzi Komitədən həmin məktubu tədbir görülməsi üçün universitetə göndərmişdilər. Mən də həmin o məktubda göstərilən bəndləri sənədlərlə təkzib edən dəlilləri toplayıb verdim Bəxtiyara. Çalışdılar ki, onu auditoriyadan uzaqlaşdırsınlar. Amma biz buna imkan vermədik» (70, 404-405).

Müəllifin yaradıcılığının sonrakı dövrlərində qələmə aldığı ayrı-ayrı şeirlərində də Güney Azərbaycanla bağlı məqamlara diqqət yetirilmişdir. Şairin bu səpkili şeirlərində vətən sevgisinin ilahiliyi, müqəddəsliyi bədii ifadəsini tapmışdır. Müəllif «Qürbət-Vətən» (1998) adlı şeirində diqqəti Azərbaycanın bütövlüyünə yönəldir, doğma yurdu parçalanmış şəkildə təqdim edənlərə bir vətəndaş kimi etirazını bildirir:

Anamız birdirsə Vətən də birdir,
Nə ana, nə Vətən iki olammaz (201,232).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhriyara», «Ustad Şəhriyardan Süleyman Rüstəmə», «Səhənd məktub», «Səhənd qardeşimiza», «Vüsaldə hicran», «Sahirə cavab», «Eyni yaşadayıq», «Nə ondansan, nə bundan», «Bakıyla Təbrizin arasındayam», «Azəroğluna», «Tarixin qanunu», «Gözəl sözlər», «Ölümə gedəndə», «Qürbətdə görüş», «Yasəməni üçün», «Biçaq-qələm», «Lal-kar» və bir çox digər şeirləri

Güney Azərbaycan probleminə həsr olunmuşdur. Bu şeirlərdə müəllif bir vətəndaş yanğısı ilə doğma xalqının başına gətirilən faciə və müsibətlərə özünün poetik münasibətini bildirir. Şair Azərbaycan xalqının yaşadığı dərdləri, ağrıları həm şəxsi, həm də ictimai müstəvidə dəyərləndirməyə çalışır.

«Azərbaycan oğluyam» (1966) şeirində Vətənimizin parçalanması probleminə özünəməxsus rakursdan yanaşan şair Təbrizlə Bakını özü üçün müqəddəs Məkkəylə Mədinə hesab etdiyini bildirir.

Neyləyək ki...
Zamanın
Uğursuz yollarında
İkiyə bölünmüşəm.
İki başlı, bir qəlbli
Bir bədənə dönmüşəm.
Həm Təbriz, həm Bakıdır
Məkkəm, Mədinəm mənim (197, 199).

İran Məşrutə hərəkatının görkəmli mücahidlərindən olan Siqqətül-İslamın xatirəsinə həsr olunmuş «Ölümə gedəndə» (1972) şeirində şair xalqımızın başına gətirilən olmazın müsibətlərə baxmayaraq, azadlıq ruhunun sönmədiyinə diqqət yönəltməklə, Azərbaycan türklərinin gec-tez əsarət zəncirini qıraraq qələbə çalacağına ümid və inamını ifadə etmişdir. O, ölkədə qurulmuş dar ağaclarına sarı cəsarətlə addımlayan qəhrəman oğulların sarsılmaz iradəsi sayəsində Vətən torpağında azadlıq günəşi parlayacağına şübhə etmir.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhriyara», «Ustad Şəhriyardan Süleyman Rüstəmə», «Lal-kar» və s. kimi şeirləri ustad Məhəmmədhüseyn Şəhriyara müraciətlə qələmə alınmış, onun yaradıcılığından təsirlənərək yazılmışdır. Sovet siyasi rejii

minin sərt qadağalarına baxmayaraq, bu iki şair imkan daxilində əlaqə və ünsiyyət saxlamış, biri-birinin yaradıcılıq uğurlarını izləməyə çalışmışlar. Şəhriyar özünün şeirlərində Bəxtiyar Vahabzadəni böyük sənətkar və vətənpərvər şair olaraq yad etdiyi kimi (135, 106), Bəxtiyar Vahabzadə də Şəhriyara olan sevgisini müxtəlif əsərlərində təcəssüm etdirmişdir.

«Şəhriyara» (1965) adlı şeirdə Bəxtiyar Vahabzadə «Heydərbaba» müəllifinə uzun illərin ayrılığından sonra doğma ana dilində şeir yazdığı üçün bir vətəndaş-şair kimi minnətdarlığını bildirir. Ədib fars dilində yazmaqla anasından, doğmalarından, öz xalqından ayrı düşən ustad Şəhriyarın millətinə dönüşünü böyük fərəh hissi ilə alqışlayır.

El deyib ki, bostan əkmə bəyilən,
Yalan olmur el adından deyilən.
Heydərbaba qarşısında əyilən –
O başının önündə baş əyirəm,
Yalnız indi sənə qardaş deyirəm! (197, 145).

Şairin «Ustad Şəhriyardan Süleyman Rüstəm» (1980) adlı şeirində Azərbaycanın ikiye parçalanması ilə baş qaldıran vətən həsrətinin ağrı-acı və iztirabları bədii ifadəsini tapmışdır.

Xudafərin körpüsündən,
Keçəmmirik nə sən, nə mən.
Hələ ordan keçə bilən,
Şeirimizdir, gedər, gələr,
Aramızda körpü salar (200, 33).

Məhəmməhüseyn Şəhriyara ünvanlanmış olduğu «Lal-kar» (1979) şeirində şair ustadın «Dil açmada lallıq da gedər, karlığımız da; Çün lallığımız doğmuş idi karlığımızdan»

misralarını epigrafla verərək poetik qənaətlərini həmin misralarda ifadə olunan fikirlər üzərində qurmağa çalışmışdır.

«Qütbətdə görüş» (1978) adlı şeirində şair ikiye parçalanmış Azərbaycan türklərinin Vətən həsrətinin kədərli və ağrılı bir mənzərəsini yaratmışdır. Şeirin lirik qəhrəmanları olan iki doğma qardaş uzun illərin həsrətindən sonra görüşmək üçün qütbə üz tutmağa məcbur olur. Çünki onların birinin digərinin yaşadığı ölkəyə getməsi yasaqdır. Şair qardaşların görüş üçün qütbəti seçməsinə ürək ağrısı ilə canlandırır. Görüş zamanı onların daxili təlatümlərini real cizgilərlə əks etdirən müəllif Azərbaycan xalqının övladlarına ayrılıq, hicran dərdi gətirənləri ittiham etmir, sadəcə yaşadığımız müasir dünyada belə bir hadisənin baş verməsinə heyranlığını gizlədə bilmir.

Biri çayın bu tayından,
Biri çayın o tayından
iki qardaş
Dayanıbdır yad ölkədə
üz-üzə.

Bu nə hicran,
Bu nə görüş?
Bu görüşün
bir adı var: möcüzə! (199, 484).

İran İslam Respublikasının qurulmasından sonra vətəndaşlara verilən nisbi azadlıqdan bəhrələnən Güney Azərbaycan türklərinin ana dilində qəzet və jurnallar nəşr etməsi şairdə doğma xalqının azadlığına inam və ümid hissləri doğurmuşdur. «İnqilablar beşiyi ana Təbrizin» «özündən qat-qat güclülərə» qalib gəlməsi şairin ruhunu coşdurmuşdur. Bu münasibətlə qələmə aldığı «Tarixin qanunu» (1979) adlı şeirdə müəllif öz həmvətənlərini haqq-ədalət və azadlıq uğrunda apardığı mübarizənin səmərə verməsi münasibəti ilə təbrik edir.

Yüz illər zülm oturdu
 ədalətin yerində.
 Zülmə tanıtmaq üçün öz yerini,
 qan axdı.
 Tehran küçələrində,
 Təbriz küçələrində.
 Görünür, bu qaydadır:
 Könüllərin atəşi qaranlığı yarmasa,
 Torpaq, övlad qanıyla alışıb qızarmasa,
 Vətən üfqlərində qızarmamış dan yeri,
 Qanla suvarılmalı azadlıq çiçəkləri !(199, 266)

Aradan qısa bir zaman keçəndən sonra ölkədə başlayan yeni zülm və işgəncə dalğası müəllifdə dərin kədər və sarsıntı yaradır. Yenidən əsərlər məngənəsində sıxılmağa məhkum edilən, haqqı-hüququ tapdalanan xalqın ahı, fəryadı eşidilməyə başlayır. Bu acı təəssüratın nəticəsi kimi yazmış olduğu «Gözəl sözlər» (1979) şeirində şair «azadlıq, səadət, demokratiya» şüarları ilə hakimiyyətə gələn İran islam rejimi başçılarından çox keçmədən xalqın azadlıq, səadət və demokratik hüquqlarına qənim kəsildiklərini poetik dillə ifadə etmişdir. «Azadlığın özü olmayan yerdə» «azadlıq» sözünün «bol-bol» işlədilməsinə diqqət yetirməsi şairin despotizmin, əsərlər rejiminin mahiyyətinə bələdliyini səciyyələndirir.

Azadlıq, səadət, demokratiya!
Bu gözəl sözlərə dünya əl çalır.
Əslində, hər biri bir kələk, riya.
Mənim bu sözlərə yazığım gəlir (199, 269).

Şairin sonrakı satışlarında müəllif İran adlanan ölkənin təkrar zülm, işgəncə yuvasına çevrilməsinin səbəblərinə diqqəti çəkir. Şairin fikrinə, zülmün, zalımlığın zahiri qatına hər zaman humanizm örtüyü büründüyündən o, özünün

varlığını, mövcudluğunu bu ad altında müvəqqəti də olsa sürdürə bilmişdir.

Azadlıq adına vuruşdu İran
Şahı məmləkətdən qova da bildi.
Azadlıq naminə silah qaldıran
Sonra azadlığa qənim kəsildi (199, 269).

Lakin təbiətdə olduğu kimi, cəmiyyət həyatında da heç nə əbədi deyildir. Bu mənada şair azadlığa qənim kəsilənlərin gec-tez tarix səhnəsindən silinəcəyini də qətiyyətlə vurğulayır.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında xüsusi yer tutan «Eyni yaşdayıq» (1981) adlı şeiri şairin 1981-ci il yanvarın 23-də ustad Şəhriyarla telefon söhbəti münasibətilə qələmə alınmışdır. Şair burada Azərbaycanın taleyi ilə bağlı düşüncələrini ifadə etmişdir:

Zamanın qəribə oyunları var,
Dünən dağ dediyin uçulur bu gün.
«Mənəm-mənəm!» deyən imperiyalar,
Dünənki quluna qul olur bu gün (200, 37).

Bəxtiyar Vahabzadənin Güney Azərbaycanın görkəmli şairlərindən biri olan Bulud Qaraçorlu Səhəndə ithaf etdiyi «Səhənd məktub» (1968), «Vüsaldə hicran» (1970), «Səhənd qardaşımıza» (1971) adlı şeirlərində müəllifin bir tərəfdən ayrılıq dərdi, hicran iztirabları, vüsəl həsrəti, digər tərəfdən isə birlik, bütövlük arzuları bədii ifadəsini tapmışdır. Səhəndə ünvanlanan ilk şeirdə şair öz qələm sir-daşına Azərbaycan xalqının başına gətirilən faciələr haqqında söhbət açır. Ədib ikiyə parçalanmaqla qüdrəti, əzəməti sarsılan Azərbaycanın dərdlərinin, faciələrinin bir kimsə tərəfindən dilə gətirilmədiyini təəssüf hissi ilə qeyd edir.

Dünyada hər şeyin bütövü gözəl,
Yarımçıq səadət düşmənin olsun.
Ey!.. Yarı canınla demə ki, varsan.
Qəmin də tamını istəyən oğul,
Bəs yarı Vətəndə necə yaşarsan? (197, 275-276).

Şeir in son misralarında şair nəzərdə tutduğu əsas qaynı sərrast şəkildə ifadə etməkdən çəkinmir:

Hanı?..
Sormadılar – bəs yarı canın?
Niyə ucaltmırsan üsyan səsinə?
Hələ görməmişik, Azərbaycanın
Bir yerdə biz bütöv xəritəsini... (197, 276)

«Vüsəldə hicran» və «Səhənd qardaşımıza» şeirlərində isə Səhəndin Bakıya gəlişinin və onunla görüşlərinin şairin mənəvi dünyasında buraxdığı izlər və bu qarşılaşmanın yaratdığı canlı təəssüratlar bədii əksini tapmışdır. Uzun illərin ayrılığından sonra Bakıda öz mənzilində görkəmli alim Xudu Məmmədovla birgə Səhəndlə görüşü ədibin dərclərini təzələyir. O, uzun illərin ayrılığından sonra doğma qardaşı ilə görüşsə də, bu görüş onun ayrılıq həsrətinin, hicran əzablarının yükünü azaltmaq əvəzinə, bir qədər də artırır. Maraqlıdır ki, hər iki şeirdə həm Səhəndin, həm də müəllifin Azərbaycanın taleyi ilə bağlı düşüncələri yer almışdır.

Məni görən kimi sən hönkürərək
Açdın qollarını...
Qucaqlaşdıq biz.
Bu gün qucaqlaşan qollarımız tək
Nə vaxt birləşəcək bəs Vətənimiz? (199, 40)

Güney Azərbaycan poeziyasının tanınmış imzalarından olan Həbib Sahirə həsr olunmuş «Sahirə cavab» (1971) şeirində o taylı-bu taylı xalqımızın başına gətirilən faciələr bədii təhlil obyektini kimi seçilmişdir. Xalqının, millətinin fəlakətləri fonunda öz taleyindən şikayətlənən Həbib Sahirə şeirlə cavab verən Bəxtiyar Vahabzadə «Vətən şöhrətə qurban edilən» zaman «Vətənin dərclə dərman tapılmır» - qənaətinə gəlir. Ədib öz şair həmkarını heç kəsə arxayın olmamağa, heç kəsdən kömək gözləməməyə çağırır. Şairin bir çox digər şeirlərində təsadüf olunan nəsilərin qarşılaşdırılması məqamı burada da özünü büruzə verir.

Niyə bəy, xan babadan bir belə qullar törədi?
Niyə qartal babadan sərcə oğullar törədi?
Bizə avizə yaraşmır, nə gərək?
Özümüz yanmalıyıq avizə tək! (202, 63)

Şairin orijinal, bənzərsiz dəst-xəttinin məhsulu olan «Nə ondansan, nə bundan» (1980) adlı şeiri də Güney Azərbaycan probleminə özünəməxsus yanaşma tərzini ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif sərt bir şəkildə əslindən, kökündən, Vətəninə, doğmalarından ayrı düşən, yadlaşaraq milli mənsubiyyətini itirmək təhlükəsi ilə üzləşən lirik qəhrəmanının acı, kədərli taleyi fonunda poetik düşüncələrini əks etdirir.

Yazırsan: «Dəyişmişəm,
Başqa gözlə baxıram indi bütün hər şeyə.
Mənə dərslik göndərin dilimi öyrənməyə».
Dərslik?
Bu nə deməkdir?
Kitablardan nə səmər?
Axı, ana dilini anadan öyrənənlər.
Anan bunu etmədi,
O sənə öyrətmədi

Anasının dilini.

Anan sənə öyrətdi ağasının dilini (200, 40-41).

Göründüyü kimi, şair bu misralarda ikiye bölünmüş Azərbaycan xalqının bir millət olaraq məhv edilməsi siyasətinə qarşı çıxır və milləti öz haqqı uğrunda mübarizəyə səsləyir. Bütövlükdə şeirdən hasil olan ən mühüm qənaət budur ki, millət öz mənliliyi, mədəniyyəti, azadlığı yolunda canından keçməyə hazır olmadıqca, özünün istiqlaliyyətinə, hürriyyətinə qovuşa bilməyəcəkdir.

Həsrat, kədər və ayrılıq ruhu ilə yoğrulan «Bakıyla Təbrizin arasındayam» (1969) adlı şeirində Azərbaycanın parçalanmasının şairin ruhunda yaratdığı sarsıntı və iztirablar bədii ifadəsini tapmışdır. Dörd bənddən ibarət olan bu şeirdə inikasını tapan ictimai narahatlıq, dərd və həsrət duyğuları oxucunu dərin düşüncələrə qorq edir. Şeirin son bəndində isə müəllifi qayğılandıran dərdin mahiyyəti aşkarlanır:

Bəxtiyar, sinəndən neçə «mən» keçir;
Biri dərdli keçir, biri şən keçir.
Məftilli çəpərlər sinəmdən keçir,
Bakıyla Təbrizin arasındayam (197, 596).

Tənqidçi Vaqif Yusifli yazır: «Bəxtiyar Vahabzadə poeziyamızda milli birliyin, vahid azərbaycançılığın lideri idi. Bu fikri söyləməklə onun poeziya tarixində xidmətlərini şişirtmək fikrində deyilik. Ancaq həqiqət budur ki, milli birlik, Azərbaycanı vahid görmək ideyası sovet dönəmində Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasından başlayır» (212). Bu mülahizələrə onu da əlavə etmək lazımdır ki, Bəxtiyar Vahabzadə milli birlik və bütövlük məfkurəsini yaşatmaq üçün sovet siyasi rejiminin ən sərt dönəmində belə həyatını təhlükələrə atmaqdan çəkinməmiş, heç bir zaman öz əqidəsindən, məsləkindən dönməmiş, mübarizlik əzmini qeyb etmə-

miş, dəyərli sənət örnəkləri qoyub getmişdir.

Azərbaycanın xalq şairi Balaş Azəroğluya həsr olunmuş «Azəroğluna» (1961) adlı şeirdə müəllif əslən Vətənimizin Güneyindən olan qələm dostu, Azərbaycan Milli Hökumətinin yadigarı ilə qarşılaşarkən qəlbində alışıb-yanan hicran odunun ağrı, göynərti və əzablarını əks etdirməyə çalışmışdır.

Sən mənə həsrətsən, mən sənə həsrət,
Bitməzmi həsrətin ömrü, ay Balaş?
Qalmışıq Vətəndə Vətənə həsrət
Necə vətəndaşlıq, necə vətəndaş? (202, 25)

Müəllifi kədərləndirən budur ki, özünə Azəroğlu təxəllüsü götürən vətənpərvər şairin vətəni yağılar əlində əsarətdədir:

Qırdılar Vətənin qol-qanadını,
Biz xeyir oğluyuq, olduq şər oğlu.
Niyə Azəroğlu qoydun adını,
Hanı Azərbaycan, ay Azəroğlu? (202, 25)

B.Vahabzadənin görkəmli ürək cərrahı və türkoloq doktor Cavad Heyətə ithaf etdiyi «Bıçaq-qələm» (1982) adlı şeirində Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, mədəniyyətinə vurulan yaraların bədii lövhəsi yaradılmışdır. Tehrandə «Varlıq» dərgisini nəşr edən həmkarının gündüzlər Vətən övladlarını cismən müalicə etdiyini, gecələr isə yazıları ilə xalqının mədəni yaralarını sağaltmaqla ona nicat vermək məramını alqışlayan müəllif Azərbaycanın məhz belə insanların çiyinlərində yüksələ biləcəyini vurğulamışdır.

Yaz ki, bütöv idik, parçalanmışıq,
O taydan dünyaya səsin ucalsın.

Yaz ki, qələmindən süzülən işıq,
Vətəndən Vətənə bir körpü salsın! (200, 161)

Şairin «Cavab» (1984) adlanan şeirində Azərbaycanın Güney problemi milli-kulturoloji zəmində bədii təcəssümünü tapmışdır. Şeirin əvvəlində verilən epigraf əsərin yazılma səbəblərinə müəyyən mənada aydınlıq gətirir: «İranda Azərbaycan xalqının milli varlığını danan, xalqımızı farslardan dönmə hesab edən «alimlər» peyda olmuşlar. Bunlardan biri də milliyyətə azərbaycanlı olan Yəhya Zəkadır» (200, 164).

Bəlli olduğu kimi, İranda Azərbaycan türklərinin milli, siyasi, mədəni hüquqları uzun illərdir ki, kobud şəkildə pozulmaqdadır. Burada ana dilində oxuyub-yazmaq ciddi şəkildə yasaq olunmuş, milli mətbuat və kitab nəşrinə sərt qadağalar qoyulmuşdur. Ölkənin vətənpərvər insanları həbs və sürgün həyatı yaşamağa, qürbətə üz tutmağa məcbur olmaqdadır. Həmçinin İran-fars şovinistləri Azərbaycan türklərinin soykökünü, milli-etnik mənsubiyyətini danan, elmi əsaslara söykənməyən, xəstə düşüncənin məhsulu olan çoxlu sayda «araşdırmalarla» assimilyasiya siyasətini davam etdirməkdədir. «Cavab» şeirində bütün bu faciələr sadalanmaqla yanaşı, daha ciddi bir məqama toxunulur. Burada xalqımıza qarşı yalan və hədyanların yayılmasında «sapı özümüzdən olan baltaların» siyasi alətə çevrilməsi şairi hiddətləndirir. Müəllif doğma torpağında oturub gücünü, qabiliyyətini, intellektini öz millətinə qarşı çevirən Yəhya Zəka kimi üzəndirən «alimləri» daha təhlükəli subyekt kimi kəskin şəkildə ittiham edir.

Sənin şanın hanı, şərəfin hanı?
Əyilmə özgəyə öz mənzilində.
Nənən bayatını, anan layları
Niyə çağırmadı bəs fars dilində?

Altay dağlarını baban aşanda,
Ağan bu cürəti heç danmamışdı.
Qorqud öz dilində nəğmə qoşanda
Sədinin qəzəli yaranmamışdı (200, 165).

«Yasəmən üçün» (1989) şeirində müəllif ayrılıq, həsrət və hicran mövzusunə bir qədər başqa prizmadan yanaşmışdır. On bir yaşlı təbrizli qız Yasəmən qürbətdə yaşayan dayısı Həbibə ünvanladığı məktubun təəssüratı kontekstində yazılan bu şeirdə İran istibdad rejiminin ölkənin vətənsəvər insanlarını mühacirətə üz tutmağa məcbur etməsi və bu hadisənin insanların mənəvi dünyasında buraxdığı silinməz izlər bədii əksini tapmışdır. Şeirin lirik qəhrəmanı balaca Yasəmən dayısını doğma Vətənə gəlməyə səsləyir. Qızı qorxudan budur ki, ayrılıq, hicran o qədər uzun çəkər ki, doğmalar get-gedə yadlaşar, qohum-qardaş bir-birini tanımaqda çətinlik çəkər. Şair yaratdığı bədii lövhə fonunda öz lirik qəhrəmanının dili ilə hər bir xalq, toplum üçün milli birlik və bütövlüyün son dərəcə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamışdır.

Əsrin hökmünə bax!
Bir millət nədən,
Ayrı düşməlidir öz vətənindən?
Nəçin öz yurdundan qaçaq olmalı,
Yurdun övladları?
Nə deyək buna?
Nəçin illər boyu həsrət qalmalı
Qardaş – qardaşıma, ana – oğluna? (200, 91)

Bəxtiyar Vahabzadənin Xudu Məmmədovun xatirəsinə həsr etdiyi «Gülüstən-Qarabağ» (2006) adlı şeirində Dağlıq Qarabağın erməni-daşnak qəsbkarları tərəfindən işğal olunması məsələsindən bəhs olunarkən Azərbaycanın parçalan-

ması tarixi xatırlanır. Şair 1813-cü ildə imzalanmış «Gülüstan» sülh müqaviləsini xatırlayaraq vətənin parçalanması prosesinin indi də davam etdiyinə diqqəti çəkir:

Bu yerdə «Gülüstan» düşdü yadıma,
Ağır daş bağlandı qol-qanadıma.
«Gülüstan» sazişi bir qandal kimi
Keçdi qolumuza, biz məhkum olduq.
Əsir Qarabağım köhnə dərdimi,
Sızlatdı, biz təzə dərdə tutulduq (203, 24-25).

Şairi narahat edən budur ki, Azərbaycanın ikiyə parçalanması iki əsrə yaxın bir tarixi əhatə elədiyi kimi, Dağlıq Qarabağ itkisi də uzanaraq ərazi itkisi ilə nəticələnmə bilər.

Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycanın Güney dərdinə həsr olunmuş şeirlərində Araz obrazı ayrılıq və həsrət rəmzi kimi diqqəti çəkməkdədir. F.e.d., prof. Məhərrəm Qasımlı «Parçalanmış millətin harayı» adlı poeziya toplusuna yazmış olduğu «El arası çəpər olmaz» adlı ön sözdə belə bir məqama toxunur ki: «Ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz boyu bənzərsiz bir nisgil, göynərti və ağrıyla onillərdən bəri axıb gedən Araz suları həm də vətən sevgimizin, ana yurd yanğımızın gücünü, qüdrətini damarımızda, ruhumuzda dalğalandırmaqdadır» (118, 29). Bu kontekstdə şairin yaradıcılığının təhlil obyektinə çevrilməsi Araz obrazı kontekstində Vətən və millət sevgisinin poetik təəcəssümünü şərtləndirir.

Bəxtiyar Vahabzadənin sovet siyasi dönəmində qələmə aldığı «Mərziyə» (1984) poemasının mövzusu da Güney Azərbaycan xalqının həyatından alınmışdır. Poemada nakam talei şairə Mərziyə Üskuyinin təmsalında Azərbaycanın dərd və ağrıları orijinal bədii ifadəsini tapmışdır.

Qorxu bizə nə verər, qorxu bizdən nə alar,
Qorxu adlı o iblis doğar kölə balalar.

Kölə balalar isə mütiliyi balalar.
Bir xalq üçün səfalət,
Ya aclıq, ya fəlakət
Bir elə zillət deyil (200, 481).

Şairin fikrincə, hər bir millətin varlığı, şərəfi, ləyaqəti onun azadlığı, hürryyəti, müstəqil dövlətçiliyi ilə bağlıdır. Mərziyə Üskuyinin İranda əsarət həyatı yaşayan Azərbaycan türklərinin dili, azadlığı uğrunda ciddi şəkildə mübarizə aparması və buna görə qətlə yetirilməsi şairi hiddətləndirir. Şübhəsiz ki, poema yazılan dövrdə Azərbaycanın Quzeyi də hələ istiqlaliyyətinə qovuşmamışdı. Bu mənada şairin azadlıq və hürryyətlə bağlı düşüncələri o taylı-bu taylı Azərbaycan xalqına ünvanlanmaqdadır.

Amma millət qul olsa,
Ayaqlara çul olsa,
Fikirçə yoxsul olsa,
O hələ millət deyil.
Millətin millətliyi yaşar ləyaqətində -
Eşqində, qeyrətində,
Şərəfində, adında
Bir də...azadlığında (200, 481).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Gülüstan» əsərinin ikinci hissəsi kimi qələmə aldığı «İstiqlal» (1999) poeması da Güney Azərbaycan probleminə həsr olunmuşdur. Azərbaycanın Güneyində gedən milli azadlıq və istiqlal hərəkatının tanınmış liderlərindən biri olan doktor Mahmudəli Çöhrəqanlıya ithaf olunmuş poemada aradan uzun zaman keçməsinə baxmayaraq, milli problemlərimizin həllini tapmaması şairi dərinlən düşündürür.

Daş körpü – vəhdətim, daş Xudafərin!
Gərəksiz daşların qalağı oldu.
Üstündən bir kimsə keçə bilmədi,
Bölünən bir xalqın göz dağı oldu (201, 665).

Poemada dünyanın əsir, kölə olan bütün xalqlarının istiqlalıyyət əldə etdiyi, azadlığa qovuşduğu, hətta imperiaлизм zülmü altında inləyən Afrikanın hürriyyət qazandığı, lakin qədim mədəniyyətə və dövlətçilik tarixinə malik olan Azərbaycan türklərinin hələ də əsarət boyunduruğunu ata bil-mədiyi ürək ağrısı ilə təsvir olunmuşdur. Şairin öz xalqının talesizliyinə duymuş olduğu acı kədər aşağıdakı şəkildə bədii ifadəsini tapmışdır.

Qullar silahlandı qəzəbdən, kindən,
Ayıra bildilər dumandan sisi.
Qovdu ağasını məmləkətindən,
Kölə Afrikanın kölə zəncisi.

Göyə dirək oldu amanım, ahım,
Halalca haqqımız bizdən yan qaçar.
Zəncinin baxtını açan Allahım
Bəs mənim bəxtimi nə zaman açar? (201, 658)

«İstiqlal» poemasında şair Azərbaycanın Quzeyinin istiqlal əldə etməsinə, Güneydə isə xalqın hələ də əsarət zülmünə boyun əydiyinə diqqəti çəkmiş, İran islam rejiminin ermənilərlə əməkdaşlığını pisləmişdir.

Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığında Güney Azərbaycan probleminin mühüm yer tutması bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Bu mövzu şairə milli istiqlal problemini sovet siyasi rejiminin ən sərt dövrlərində belə aşkar şəkildə qaldırmaq imkanları vermişdir. Həmçinin bu kontekstdə müəllif poetik axtarışlarının mövzu hüdudlarını

genişləndirmiş, əsərlərini yeni bədii keyfiyyət və estetik çalarlarla zənginləşdirmişdir. Şairin Güney Azərbaycan problemi ilə bağlı qələmə aldığı bədii nümunələr Azərbaycan poeziyasında bəhs olunan mövzunun daha geniş müstəvidə işlənilməsinə təkan vermişdir.

2.2. Dağlıq Qarabağ faciəsi milli-mənəvi yaddaşın işığında

Azərbaycanın istiqlalı fonunda meydana çıxan Qarabağ problemi bədii ədəbiyyatın, o cümlədən poeziyanın ən çox müraciət etdiyi mövzulardan biridir. F.ə.d., prof. Şamil Salmanovun «Bilsin ana torpaq... (Müharibə və müasir ədəbi-bədii fikir)» adlı məqaləsində doğru qeyd etdiyi kimi: «İndi ədəbiyyatımızın ən təxirəsalınmaz vəzifəsi hər bir vətəndaşa səfərbərlik hissi və şüuru tərbiyə etməkdən ibarətdir» (129, 176). Bu missiyanı üzərinə alan Azərbaycan ədiblərinin qələmə aldığı poetik nümunələr məzmun-mündəricə dərinliyi ilə yanaşı, forma-sənətkarlıq baxımından da mükəmməl sənət nümunələri kimi dəyərləndirilə bilər.

Bilindi ki, Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal ideyalarının bədii əksinə yönəlmiş şeirlərinin mühüm bir qismini Dağlıq Qarabağ mövzusunda yazılmış poetik nümunələr təşkil etməkdədir. Bu mövzuda qələmə aldığı şeirlərdə şair bir tərəfdən Qarabağ müharibəsinin, yurd itkisinin insanların taleyində, mənəvi-psixoloji həyatında qoyduğu izlərə diqqəti yönəltmiş, digər tərəfdən istiqlalə aparan yolun əzablarını, ağrılarını əks etdirməyə çalışmışdır.

«Erməni ekstremistlərinin fitnəsi ilə başlayan Qarabağ hadisələri» (9, 123) Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında sistemli şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır. Şair bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmiş, Qarabağ və istiqlal problemini bədii vəhdət halında səciyyələndirməyə çalışmışdır.

Qeyd edək ki, «ermənilərin bizə tətbiq etdiyi soyqırında məruz qaldığımız məhrumiyyətlərin, zülm, işgəncə və itkilərimizin miqyası erməni qəddarlığından əlavə, həm də milli unutqanlıqımız və hədsiz ürəyiymşaqlığımızla əlaqədardır. Digər tərəfdən də yetmiş illik sovet təbliğatı və siyasəti türk xalqlarının başı altına beynəlmiləçilik yastığı qoyduğu və onları hər cürə repressiya alovunda yandırıdığı halda, şair Əli Nəzmi demişkən «erməniyə imperiyada darğalıq» vermişdi. Odur ki zaman-zaman bir tərəfdən ərazilərimiz qəsb olunur, digər tərəfdən də nəfərlərimiz, düşünən beyinlərimiz repressiyaya məruz qalırdı» (20, 82). F.e.d. prof. Alxan Bayramoğlunun mülahizələrində diqqəti çəkən əsas məqamlardan biri burada Azərbaycan türklərinin başına gətirilən faciələrin arxasında əvvəlcə çar Rusiyası, sonra isə sovet müstəmləkəçilərinin dayanmasına diqqətin yönəldilməsidir.

Bəzi araşdırmalarda qeyd olunduğu kimi, «yüz il davam edən erməni-türk müharibəsində qələbə həmişə bizimlə olmuşdur. Yalnız hələ bitməmiş son müharibədə dünyanın hər yerindən dəstək alan ermənilər döyüş meydanında tək qalmış oğullarımızın müqavimətini qıraraq torpaqlarımızın bir hissəsini işğal edə bilmişlər» (28, 3). Məhz bu məğlubiyyət Azərbaycanın yaxın tarixində kədərli səhifələr açmış, xalqın mənəvi-ruhi dünyasında dərin izlər buraxmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasının müəyyən bir qismi Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə, erməni daşnaklarının xalqımızın başına gətirdiyi faciələrə, qaçqınlıq, köçkünlük probleminə həsr edilmişdir. İstila olunmuş doğma torpaqlarımızın qaytarılacağına inam və ümid hisslərinin bədii təəcəssümünü tapdığı bu şeirlərdə müəllif istiqlalın əzablı yollarına diqqət yönəltməyə çalışmışdır. Yaşar Qarayevin şairin «Ləyaqət» kitabına yazdığı «Ön söz»də qeyd etdiyi kimi, Bəxtiyar Vahabzadə Qarabağı «Azərbaycanın yalnız ərazisinin yox, mənəviyyatının, mənəvi «mən»inin bir

parçası hesab edir və xalqın məhz qeyratı, şərəfi səviyyəsində onun isməti keşiyində durmağı, əsir düşmüş gözəlin – Şuşanın qurbanı, əzabkeşi, şəhidi olmağı şairin və şeirin, xalqın və ayrılıqda hər vətəndaşın vəzifəsi hesab edir» (187, 5). Qeyd edək ki, bu aspekt, hər şeydən əvvəl, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan vətəndaşlıq amalından qaynaqlanır. Ədibin Qarabağ mövzusunda yazılmış elə bir şeiri yoxdur ki, orada vətəndaşlıq amalı qabarıq şəkildə əksini tapmamış olsun.

F.e.d. Vəqif Yusifli «Poeziyamız haqqında düşüncələr» adlı məqaləsində çağdaş Azərbaycan poeziyasında Qarabağ probleminin bədii əksi probleminə diqqət yönəldərək yazır: «Qarabağ müharibəsi başlananda, ilk şəhidlərimizin qanı bu torpağı lalə kimi qızardanda, kəndlərimiz, torpaqlarımız işğal olunanda şeirimizdə səfərbərlik əhval-ruhiyyəsi, çağırış motivləri daha güclü idi. ...Lakin sonrakı illərdə bu çağırış ruhu bir qədər zəifləməyə başladı, get-gedə torpaq itkisi, yurd həsrəti şeirimizdə aparıcı mövzuya çevrildi. Bir tərəfdən, şəhidlər qəhrəmanlar kimi vəsf olundu, digər tərəfdən isə elegik notlar güclənməyə başladı, qəhrəmanları döyüşdə deyil, döyüşdən sonra, ayağı kəsilmiş, qolu sınmış və yaxud ölümcül vəziyyətdə təsvir etməyə başladılar. Qaçqınlığın, köçkünlüyün doğurduğu bəlalər təkcə Muğan çöllərində deyil, poeziyamızda da çadır şəhərciklərinin sayını artırdı» (213, 171).

Şübhəsiz ki, tənqidçi-ədəbiyyatşünas Vəqif Yusiflinin qənaətləri ilə razılaşmamaq mümkün deyildir. Belə ki, Azərbaycan poeziyasında Qarabağ probleminin işlənilməsi müharibənin real xronologiyasına söykənir və yaşanılmış tarixin gerçəkliklərini əks etdirir. Bu cəhət Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Qabil, İsa İsmayilzadə, Fikrət Sadıq, Məmməd İsmayıl, Abbas Abdulla, Ələkbər Salahzadə və b. şairlər kimi B.Vahabzadənin də yaradıcılığında özünü göstər-məkdədir.

Bəxtiyar Vahabzadənin «Bəlkə ayıldım», «Utanıram», «Yurd yad əlində», «Həm oğul, həm ata», «Didərgin», «Qisas böyütsün səni», «Vətən məcnunluğu», «Bizə dərs olmadı», «Tənha məzar», «Dayan, qaçma, dayan», «Oxuma, bülbul», «Qarabağ kafesi», «Parçalandıq, bu məlumdur hər kəsə», «Özümdən özümə şikayət» və sair şeirlərində Dağlıq Qarabağ müharibəsi ilə bağlı olaraq yaşanılan faciələr bədii ifadəsini tapmışdır. Adı çəkilən poetik örneklərdə şair Azərbaycan xalqının başına gətirilən faciələrin səbəblərini açmağa, aşkarlamağa, yol verilən səhvlərdən ibrət almağa çalışır.

Şovinst ruhlu «tədqiqatları» ilə tanınmış erməni publisisti Zori Balayanın «Ocaq» kitabına cavab kimi qələmə alınmış «Bəlkə ayıldım» (1984) şeirində şair Rusiyanın Azərbaycanın Quzeyini işğal edəndən sonra İrandan köçürülən ermənilərin məqsədli şəkildə Qarabağa yerləşdirilməsini imperiya siyasətinin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirir. Azğın düşmənlərin Azərbaycanın döyünən ürəyi Qarabağa göz dikməsində bu amilin mühüm rol oynadığını qeyd edən şair, həmçinin erməni xislətinin özünəməxsus cəhətlərinə də diqqət yönəltməyi vacib hesab edir. Ədib «tarix yaradan» bir millətin, özünə «saxta tarix uyduran» bir toplumun yalanları, saxtakarlıqları qarşısında çətin bir duruma düşməsinə tarixin ironiyası kimi qiymətləndirərək erməni publisistinin yazdığı cizma-qara ilə Azərbaycan türklərini hərəkətə gətirdiyini vurğulayır.

Balayan, sən allah, məni iynələ.
Elə iynələ ki, göynəyən ağrı
Mənə çoxdan çatıb, hamıya çatmış.
Düşünüb sabahı deyirəm bari
Rəhbərlər oyayıb xalqı oyatsın (202, 121).

Müəllif 1992-ci ilin aprelində yazmış olduğu «Həm oğul, həm ata» adlı şeirində dövlətə başçılıq edənlərin, və-

zifə sahiblərinin Dağlıq Qarabağda şəhid olan vətən oğullarının taleyinə biganəliyini sərt şəkildə tənqid hədəfinə çevirir:

Millət Qarabağda qırılan zaman,
Oğlunun toyunda çalib oynayan
Adamdan millətə baş ola bilməz,
Bu xalqın özündən ağır yükünü
Çəkən arabaya qoşula bilməz.
Xalqın yangısına alovlanmayan,
Cəbhədə can verən şəhid əsgəri –
Özünə doğmaca övlad saymayan,
Necə ola bilər xalqın rəhbəri? (201, 28).

«Həm oğul, həm ata» şeirində şairi narahat edən əsas məsələ xalqa, dövlətə başçılıq edənlərin məsuliyyət hissindən uzaq olmaları, Vətənin taleyini düşünməmələri, baş verən hadisələri layiqincə dəyərləndirməyi bacarmamalarıdır. Müəllif ölkənin və millətin taleyinin bu cür insanların əlində olmasından dərin təəssüf hissi keçirir və belələrinin millətə başçı ola bilməyəcəyi qənaətini ifadə edir. Şeirin son misralarında şair bəhs olunan problemlə bağlı fikirlərini ümumiləşdirərək yazır:

Şuşada, Şellidə, Kərkicahanda
Atılan topların gurultusunu
Bakıda evində eşitməyən kəs,
Vallah, bu millətə baş ola bilməz (201, 29).

Bəxtiyar Vahabzadə «Didərgin» (1993) adlı şeirində torpaqlarımızın işğalı nəticəsində doğma yurd-yuvasından didərgin düşən insanların taleyini diqqət mərkəzinə çəkərək onların faciəsinə biganə olmamağa çağırır.

Könlündə göz tutub Vətən həsrəti,
Qurtarıb gileyi, sözü-söhbəti.
Öz acı taleyi, öz müsibəti
Özünün başına qınaq didərgin (188, 200).

Şairin qənaətinə, millət öz soydaşlarının taleyinə biganə olduqca, qaçqını, köçkünü qınaq obyektinə çevirdikcə bu, xalqın birliyi, bütövlüyü üçün ciddi maneə olacaq.

Şairin marş janrında yazdığı və bu janrın son illərdə yaranmış orijinal bədii örnəklərindən olan «Qalx ayağa» (1993) adlı şeirində Dağlıq Qarabağın qəddar erməni faşistləri tərəfindən işğal edilməsinə qarşı çağırış və səfərbərlik ruhu bədii ifadəsini tapmışdır:

Qalx ayağa!
Xankəndinə çatmalıdır,
Bizim zəfər arabamız.
Vətən oğlu!
Maya tutmuş sənin qanın –
Bu torpaqdan, bu Vətəndən.
Qalx ayağa!
İmdad umur Vətən səndən (188, 194).

Şairin şeirləri içərisində diqqəti cəlb edən «Bizə dərs olmadı» (1999) adlı poetik örnəkdə Qarabağ probleminin yaranmasının mahiyyətinə aydınlıq gətirilməsinə çalışılmışdır. «Könlündə Qarabağ dərdi olmayan, vallahi, bu xalqdan, bu eldən deyil» - söyləyən müəllifin fikrincə, bu ərazilərin itirilməsi milli düşüncənin olmamasından, qəlbimizə, ruhumuza, mənəviyyatımıza əsrlər boyu köləlik psixologiyasının hopmasından (yaxud hopdurulmasından) qaynaqlanır.

Ağacın kökü var, yarpaqdan əvvəl
Yalan libasını artıq soyunmuş.

Həqiqət budur ki, torpaqdan əvvəl
Andımız, qəsdimiz işğal olunmuş (201, 441).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Yurd yad əlində», «Dayan, qaçma, dayan» və digər şeirlərində Qarabağ döyüşlərində yurdumuzu layiqincə qoruya bilməyən, özünün qorxaqlığı, cəsarətsizliyi ilə doğma torpağın düşmən əlinə keçməsinə səbəb olan «vətən oğulları» tənqid hədəfinə çevrilmişdir.

Şairin «Yurd yad əlində» (1994) adlı şeirində Dağlıq Qarabağ itkisinin millətin ruhunda, mənəviyyatında, yaddaşında yaratmış olduğu kədər, qüssə, ümitsizlik duyğuları bədii təzahürünü tapmışdır. Şair, eyni zamanda, vətən torpağının düşmən işğalında olmasının gətirdiyi mənəvi aşınmalara diqqət yönəltməyə çalışmışdır.

Verib Qarabağı Bakıya qaçdıq,
Bakıda «Qarabağ» kafesi açdıq.
Verib Qarabağı oxuduruq biz,
Toylarda «Qarabağ şikəstəsi»ni.

...Çaldı, Qarabağı çaldı düşmənim,
Bəs o şikəstəni oxuyan kimdir?
Düşmən əlindəykən Qarabağ mənim,
Şikəstə deməyim şikəstliyimdir (188, 224).

Müəllifin eyni mövzuda qələmə aldığı «Qarabağ» kafesi» (1998) şeirində də doğma yurd yerinin itirilməsinin millətin mənəvi dünyasında yaratmış olduğu mənfi xüsusiyyətlər bədii təəcəssümünü tapmışdır. Belə ki, Qarabağ itkisinin xalqı səfərbər etməliyə, əksinə, arsızlığa, mənəviyatsızlığa, biganəliyə aparması şairi dərin düşüncələrə çəkir. Şeirdə ədibi narahat edən budur ki, bu böyüklükdə ərazisi düşmən tapdağında olan bir xalq sevinməməli, əksinə, dərd içərisində boğulmalıdır. Çünki millət düçar olduğu problemi

dəyərləndirmədikcə, onun bu problemdən qurtuluşu mümkün deyildir.

Şairin «Dayan, qaçma, dayan» (1993) adlı şeirində də eyni motiv bir qədər başqa səpkidə bədii təcəssümünü tapmışdır. Dağlıq Qarabağda döyüşlərin qızgın çağında düşmənin ilk həmləsi ilə geri çəkilən əsgərlərə müraciətlə yazılan bu şeirdə dərin yurdsevərlik, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq duyğusu əks olunmuşdur:

Sən hara qaçırsan, ay Vətən oğlu?
Qaçdığın o torpaq sənə deyilmi?
Sənə pay verilən o ata yurdu,
O çeşmə, o bulaq sənə deyilmi? (201, 83)

Şeirin sonrakı sətirlərində şair daha sərt şəkildə öz yurdunun fərari övladlarını atdıqları bu yanlış addıma görə qınaq obyektinə çevirir. Şairin qənaətinə, cəsarətsizlikdən, düşüncəsizlikdən atılan bu addım Vətənə çox ağır başa gələcəkdir. Millət hər zaman bu tələsikliyin ağrısını vücudunda daşıyacaqdır.

Daim önə qaçmaq haqqın yoluydu,
Arxaya qaçışda haqdan qaçaqsan.
Baban, atan sənə yurd-yuva qoydu,
Bəs sən övladına nə qoyacaqsan? (201, 84)

Bəxtiyar Vahabzadə «Gülüstən-Qarabağ» (2006) adlı şeirində Dağlıq Qarabağ faciəsini 1813-cü ildə Rusiya ilə İran arasında imzalanmış «Gülüstən» müqaviləsi ilə müqayisə edir:

Qarabağ hələ də gözləyir bizi,
Gözləyir dadına yetməyimizi.
İllər uzandıqca səbr qısaldı,
Qarabağın gözü yollarda qaldı (203, 24).

Ədibin «Torpaqdan pay olmaz» (1966) adlı şeirində erməni fitnəkarlığı özünəməxsus, orijinal şəkildə bədii ifadəsini tapmışdır:

Torpaq istəyirsən sən indi məndən,
Bu necə qardaşlıq, yoldaşlıq oldu?
Özgə torpağına göz dikdiyindən,
Sənin neçə dəfə gözün oyuldu?
Sənə dərs olmadı yenə də bunlar,
Yoxsa, tökülməli artıq qanın var? (202, 45).

Şairin qənaətinə, özgə torpağına göz dikən namərd qonşulara – erməni qəsbkarlarına etibar etmək mümkün deyildir. Çünki ilk fürsət tapan kimi onlar öz mənfur niyyətlərini gerçəkləşdirmək məqsədilə ən çirkin vasitələrə əl atmaqdan çəkinməyəcəklər.

«Parçalandıq, bu məlumdur hər kəsə» (1992) misrası ilə başlanan, cəmi dörd misradan ibarət olan şeirdə qaldırılan problem doğma yurdun düşmən istilasından qorunması məramına yönəlmişdir. Şair belə bir məqama diqqət yetirir ki, Vətənin müdafiə olunmasının təməlinə milli birlik əsas şərtlərdəndir. Çünki milli birlik olmadıqda mənəm-mənəmlik düşüncəsi qarşılıqlı münasibətlərə hakim olur, bu da nəticə etibarlı ilə mənəvi bütövlüyün dayaqlarını sarsıdır, «aramıza düşmənçiliyin girməsini» şərtləndirir. Şairin fikrincə, «aramıza düşmənçiliyin girməsi» yurdun istila olunmasına gətirib çıxarır.

Parçalandıq, bu məlumdur hər kəsə,
Bizi saldı bu müşkülə «sən», «mən» hey.
Aramıza düşmənçilik girməsə,
Girə bilməz yurdumuza düşmən, hey (201, 51).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Vətən məcnunluğu» (1992) şeiri də Qarabağ mövzusunə həsr olunmuş poetik örnəklərdən biri kimi diqqəti çəkir. Azərbaycanın görkəmli şairi Xəlil Rza Ulutürkün oğlu Təbrizin Qarabağda şəhid olması münasibətilə yazılmış bu şeirdə yurd, vətən sevgisi özünəməxsus şəkildə bədii ifadəsini tapmışdır.

Vətənin yolunda kimi qan ağlar,
Kimi də can verər...

Sənsə, sən oldun.
Vətənçin pulundan keçməyənlər var,
Doğmaca balandan sən keçən oldun (201, 33).

Bəxtiyar Vahabzadənin 1992-ci ildə yazmış olduğu «Hələ günahkarıq» adlı şeirində Şəhidlər xiyabanında hazır məzarların olması ilə bağlı vətəndaş narahatlığı poetik şəkildə ifadə olunmuşdur:

Bəlkə dəfn olunan heç meyit deyil,
Zaman diri-diri dəfn edir bizi.
Hazır məzarlarda biz şəhid deyil,
Bəlkə dəfn edirik mənliyimizi (188, 186).

Şeirin sonrakı sətirlərində şair Azərbaycanın istiqlaliyyəti yolunda qurban gedənlərin qisasının alınmaması ilə bağlı bir sənətkar kimi vətəndaş narahatlığını təəcəssüm etdirmişdir:

Qorxuncdur, gözündə gileyi min-min,
Hirsini dişində çeynəyən millət.
Hələ günahkardır, şəhidlərinin –
Qisası könlündə göynəyən millət (188, 187).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Oxuma, bülbül» (1994) adlı şeirində Dağlıq Qarabağın itirilməsinin şairin mənəvi dünyasında yaratdığı ağrı, ümitsizlik və pessimizm duyğuları bədii təəcəssümünü tapmışdır. Müəllif doğma torpağımızın düşmən əlinə keçməsi ilə heç cür barışa bilmir, öz izzatlarını yüngülləşdirmək üçün bülbülə müraciət edir. Şeirin bülbülə müraciətlə yazılması da böyük kədərən özünəməxsus ifadəsi kimi maraq doğurur.

Bu bahar oxuma, bülbül, sən allah,
Daşaltı çayının kəsilib səsi.
Bizsiz o kükrəməz, o coşa bilməz.
Vallah, inanmıram, bülbül nəğməsi,
Hayastan dilinə uyuşa bilməz.
Oxuma, oxuma, bülbül, sən allah (201, 106).

«Köhnə məraz» (1994) adlı şeirdə şair Dağlıq Qarabağın itirilməsində mənəm-mənəmlik duyğusunun mühüm rol oynadığına diqqət yönəltmişdir. Şairin qənaətinə, doğma torpaqlarımız ona görə düşmən əlinə belə asanlıqla keçdi ki, xalqın önündə gedən oğullar cəbhələrdə Vətən uğrunda döyüşdüləri halda, kimlərsə silahlı qiyam qaldırmaqla yenə də «vəzifə uğrunda döyüşməyə» üstünlük verdilər.

Baha başa gəldi bu nifrət bizə
Niyə tutmur bizi şəhidin qanı?
Qarabağ torpağı bir-birimizə
Həsədin, nifrətin oldu qurbanı (201, 110).

Qarabağın itirilməsindən xeyli sonra, atəşkəs dövründə qələmə alınmış «Utanıram» (1995) şeirində şair eyni motivləri bir qədər başqa səpkidə davam etdirmişdir. Şair atəşkəsin xalqın xeyrinə deyil, kimlərsə xeyrinə olduğunu, atəşkəsin torpaqların itirilməsi ilə nəticələndiyini, sanki mil-

lätin hafizə və düşüncəsindən böyük faciənin silinmə prosesinin getdiyini ürək ağrısı ilə qələmə alır. Nisbətən iri həcmli bu şeirdə müəllif Azərbaycan xalqının keçmiş cahangirlik tarixi ilə bugünkü vəziyyətini müqayisə edir. Şair bir zamanlar düşmən qarşısında dağ kimi dayanmış babalarımızın ucaltdığı qalaları, müdafiə səngərlərini bu gün də iftixarla seyr etdiyini yazır. Çünki bu qalalar xalqımızın qeyrətindən, namusundan, mübarizlik əzmindən, məğlubedilməzliyindən xəbər verir. Şair eyni zamanda babalarımızın qurub-yaratdıqlarını qoruya bilmədiyimiz, onlara layiq ola bilmədiyimiz üçün dərin kədər və təəssüf hissi keçirir.

Babaların ucaldığı
Bizim qalib qalalardan utanıram.
Çadırlarda
Donan körpə balalardan utanıram.
Bu torpağı qorumağı
Özümüzə borc bilmədik.
Vətən getdi,
Vətəndaşlıq zirvəsinə yüksəlmədik,
utanıram (201, 114-115).

«Utanıram» şeirində Bəxtiyar Vahabzadə Qarabağ dö-yüşlərində məğlub olduğumuzın səbəblərini də özünəməxsus səpkidə aşkarlamağa çalışır. Ədibin fikrincə, qəddar düş-mənin qarşısından çəkilməyimizin ən mühüm səbəblərindən biri hakimiyyət, vəzifə, məqam uğrunda gedən mübarizədir və bu mübarizədə, təəssüf ki, əsas zərbə sadə xalqa dəy-məkdədir. Çünki torpağını, yurdunu-yuvasını itirərək ağır duruma düşən, öz Vətəninə qaçqına, yurdsuza çevrilən sadə xalq kütlələridir. Erməni qəsbkarları ilə mübarizə aparan Azərbaycan xalqını Rusiya Federasiyası ilə vuruşan çeçen-lərlə müqayisə edən şair çeçen xalqının qəhrəmanlığına heyranlığını gizlədə bilmir. Şair «cırdan boyda» çeçen xal-

qının özündən qat-qat güclü, «dəvə boyda» Rusiyaya qarşı vuruşaraq ona «dərs verməsini», «Rusiyanı şöhrət məqamından endirməsini» böyük mərdlik, mübarizlik və qəhrəmanlıq kimi dəyərləndirir və «çəçen qeyrətindən dərs götürməyə» çağırır.

Çırtıdan boyda Çeçenistan
Dəvə boyda Rusiyaya dərs verəli
Onu şöhrət məqamından
 endirəli
Mən özümü necə varsa,
Elə görüb utanıram.
İndi çeçen qeyrətindən
Dərs götürüb utanıram (201, 117).

Bəxtiyar Vahabzadənin iki hissədən ibarət «Özümdən özümə şikayət» (1993) şeirində Qarabağın itirilməsinin səbəbi kimi hər bir fərdin üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirməməsi diqqət mərkəzinə çəkilir, yaşanılan ağrı-acıların səbəbləri çözülür. Şair məkrli, qəddar düşmənlə mübarizədə insanların qətiyyət göstərməməsini, mübarizə meydanını tərk edərək pul, sərvət, firavanlıq arxasınca qaçmasını mənəvi aşınma kimi səciyyələndirir.

Gedən torpaqları qaytarmaq üçün
Savaşa bilmədik, sülhə öyündük..
Babamız qurd idi,
ancaq biz bu gün,
Əllərdən ot yeyən quzuya döndük (201, 126).

Şairin «Tənha məzar» şeirində 1918-ci ilin sentyabrında Bakı şəhərini erməni-daşnak birləşmələrindən xilas etmək üçün Azərbaycan xalqının köməyinə gələn qardaş türk əsgərinin qəhrəmanlığından bəhs olunur. Şamaxının Acıdərə

bölgəsində düşmən gülləsinə tuş gəlmiş və orada dəfn edilmiş türk əsgərinin fədakarlığı bəhs olunan şeirin mövzu obyektini təşkil etməkdədir. Müəllif şeirdə bir tərəfdən türk əsgərinin təmənnəsiz göstərmiş olduğu qardaş köməyinə diqqəti çəkir, digər tərəfdən hər bir millətin öz azadlıq və hürriyyətinə sahib çıxmaqla yaşamaq haqqına malik olduğunu göstərir.

Uzaqdan hay verib sən səsənə,
Gəldi, qayıtmadı öz ölkəsinə.
Düşmən səflərini o, soldan sağa,
Bıçib dəstəsiylə cəbhəni yardı,
Torpağın yolunda düşüb torpağa
Sənin torpağını sənə qaytardı (189, 44).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Səngər-masa» (1996) adlı şeirində Dağlıq Qarabağda gedən müharibənin ən həlledici məqamında böyük dövlətlərin təzyiqi ilə imzalanan atəşkəsə etiraz edilir. Şairin fikrincə, silahla alınan torpağı sülhlə qaytarmaq mümkün deyildir. Başqa sözlə, atəşkəs qələbəyə aparan yol deyil, bu sadəcə olaraq düşməne işğal etdiyi ərazilərdə məskunlaşmaq üçün böyük fərsətlər verilməsi deməkdir.

Təbii ki, 1993-cü ildən aparılan siyasət, atəşkəs bu günədək davam etməkdədir. Bu isə yadellilərin müqəddəs torpaqlarımızda daha əsaslı yerləşməsinə imkan vermişdir. Zaman gələcək, bütün gizli məqamlar açılacaq, günahkarlar həqiqi qiymətini almaqla, onların xalqa hansı zərbəni nəyin nəminə vurduqları bəlli olacaq.

Silahla sözünü deyə bilməyən,
Masa arxasında nə deyəcəkdir?
Düşməni önündə əyə bilməyən,
Düşməndən mərhəmət diləyəcəkdir...

Səngərdə əyilib «təsliməm» deyən,
Masa başında da əyləcəkdir (201, 158).

Təhlillərdən göründüyü kimi, Qarabağ müharibəsi fonunda Azərbaycan türklərinin üzləşdiyi qaçqınlıq, köçkünlük, didərginlik, yurd həsrəti Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının əsas mövzularından biridir. Onun yaradıcılığında bu problem özünün dərin poetik əksini tapmışdır. Yaşar Qarayevin «Tarix: yaxından və uzaqdan» əsərində doğru qeyd etdiyi kimi: «Qaçqınlıq mövzusu və «qaçqın yazıçılar» müharibənin ədəbiyyatdakı obrazına yeni çalar artırır, onu həm poeziya, həm də nəsr üçün ümumi müştərək motivlərlə və boyalarla zənginləşdirir. Qədim tarixi məskənlərimizin, bizim ulu Oğuz ellərinin yaşadığı Dədə Qorqudun, Qazan xanın, Basatın, Beyrəyin uyuduğu müqəddəs torpaqların Ermənistan adlandırılmasına öz etirazını poeziya və publisistika yalnız son illərdə... bildirməyə başladı» (85, 580). Qarabağ probleminin ədəbiyyatın başlıca mövzularından birinə çevrilməsində, şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadənin mühüm xidmətləri etiraf olunmalıdır.

Ümumiyyətlə, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında Qarabağ problemi kontekstində itirilmiş yurd yerləri, torpağımıza göz dikən erməni təcavüzkarlarının işğalçılıq siyasəti, qaçqınlıq, köçkünlük, didərginlik və s. kimi mövzular aparıcı yerlərdən birini tutur. Şair Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti kontekstində yeri gəldikcə bu məsələlərə də diqqət yetirmiş, həssas vətəndaş müşahidəsi ilə xalqı narahat edən bütün problemləri gözdən qaçırmamağa çalışmışdır. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, müəllifin şeirlərində Qarabağ məsələsi milli istiqlal probleminin tərkib hissəsi kimi təzahür etməkdədir.

III FƏSİL

POEZİYADA MİLLİ İSTİQLAL VƏ
AZADLIQ İDEYALARI

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında milli istiqlal problemi özünəməxsus şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır. Şairin yaradıcılığının bu müstəvidə dəyərləndirilməsi onun bəhs olunan problemə son dərəcə həssas münasibətini şərtləndirir. Bu isə hər şeydən əvvəl onun böyük milli düşüncə sahibi olmasından qaynaqlanır. Məşhur qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov Bəxtiyar Vahabzadənin iki cildlik «Seçilmiş əsərləri»nin (2004) I cildinə yazdığı «Yaradıbdır inam mənə, mən inamın övladiyam» adlı ön sözdə şairin milliyyətçi düşüncəsinə diqqət yönəldərək qeyd edir: «Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti təbiətə millidir. Bu, müstəsna dərəcədə zəruri haldır ki, sən övladı olduğun xalqın nitq hissəsində feil olmağı bacarasan, xalqının canlı dil memarlığına öz töhfəni verə biləsən. Bununla yanaşı, Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti daha üstün mahiyyət kəsb edir və millilikdən ümumbəşəri səviyyəyə qalxır» (194, 6). Bu mülahizələrdə diqqəti çəkən əsas məqamlardan biri Bəxtiyar Vahabzadə fenomeninin milli və bəşəri kontekstdə dəyərləndirilməsi, onun yaradıcılıq kredosunun gerçək mahiyyətinin aşkarlanmasıdır. Şairin yaradıcılıq dünyasının məhdud çərçivədə deyil, bəşəri miqyasda dəyərləndirildiyi bu cür yanaşma tərzinin bədii potensialının bütün yönləri ilə üzə çıxarılmasını şərtləndirir.

Monoqrafiyada Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında milli istiqlal probleminin bədii təzahürü aşağıdakı istiqamətlərdə nəzərdən keçirilmişdir:

3.1. Poeziya vətənpərvərlik və vətəndaşlıq məktəbi kimi;

3.2. İyirmi yanvar hadisələri və milli özünüdərk probleminin bədii ifadəsi;

3.3. Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi və onun Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında tərənnümü;

Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadənin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığında milli istiqlal probleminin bu təsnifatda təhlil olunması sırf şərti səciyyə daşıyır.

3.1. Poeziya vətənpərvərlik və vətəndaşlıq məktəbi kimi.

Bəxtiyar Vahabzadənin «bir şair kimi yaradıcılığının əsas mahiyyətini təyin etmək istərkən onun haqqında müasir tənqiddə tez-tez «milli şair», «istiqlal şairi» ifadələrinin işlədildiyinin şahidi oluruq. Bu isə görkəmli şairin ünvanına söylənən gəlişi gözəl tərif deyil, millət, vətən sevdalı şairin yüksək amalına, əməyinə verilən qiymətdir. B.Vahabzadə poeziyasına belə yüksək qiymətin verilməsi şairin ağırlı, əzab-əziyyətli yaradıcılığının nəticəsidir. Onun qələmindən çıxmış əsərlər bir daha sübut edir ki, B.Vahabzadə sözün həqiqi və geniş mənasında milli şairdir, istiqlal şairidir. Tam əsasla iqrar edə bilərik ki, millilik, istiqlal hissi və düşüncəsi onun poeziyasının əsas ideyası, əsas pafosudur» (29, 108).

Çağdaş Azərbaycan ədəbi tənqidi və ədəbiyyatşünaslığında yaranan bəzi araşdırmalarda istiqlal mövzusunda yazılan bədii nümunələr «vətəndaşlıq poeziyası» nümunəsi kimi səciyyələndirilir. Belə ki, «vətəndaşlıq poeziyası» ifadəsini «...əksər hallarda şairlərin əsərlərindəki ictimai pafosa görə müəyyənləşdirirlər. Əgər şair Vətənin başının üstünü alan təhlükədən, onun faciələrindən, ekoloji nizamının pozulmasından, min bir sosial bəladan yazırsa, özü də yazdığı şeirlərin bədii dəyərindən asılı olmayaraq, yenə həmin ifadə köməyə gəlir» (209, 46).

Şübhəsiz ki, bu mülahizələrlə razılaşmamaq mümkün deyil. Ancaq bununla yanaşı qeyd olunmalıdır ki, ədəbi tənqiddə «vətəndaşlıq poeziyası» ifadəsi bəzən daha geniş anlamda işlənilməkdədir: «Vətəndaşlıq poeziyasını yalnız müəyyən mövzularla məhdudlaşdırmaq, təbii ki, düzgün yol deyil. Bir anlığa bizdən əvvəlki onilliklərdə dövrün, zamanın, həmin illərin mühüm ictimai-siyasi problemlərinə poeziyanın münasibətini izləyək. Doğrudanmı, Vətənin ağrı-acılarından, Vətən övladının mənəvi məhrumiyyətlərindən, sosial bəlalarından yazılan yüzrlərlə şeir bu gün də öz bədii-estetik tərəvətini itirməyib? Doğrudanmı, həmin şeirlər ağır, çətin, mürəkkəb və qorxulu günlər yaşadığımız müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlayıb? O illərdə yazılan hansı şeir «vətəndaşlıq poeziyası» timsalında bu gün azadlıq mübarizlərimizin, şəhid olmuş əsgərlərimizin, ümumiyyətlə, bizim hər birimizin ürəyindən xəbər versin? Varmı belə şeir? Əlbəttə, var...» (209, 46-47).

Təqdim olunan mülahizələrdən aydın şəkildə görünür ki, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq məfkurəsi yalnız Azərbaycanın yenidən istiqlaliyyət əldə etdiyi müasir mərhələdə deyil, əvvəlki dövrlərdə də müəyyən mənada aktual məsələlərdən olmuşdur. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına bu müstəvidən yanaşdıqda, çoxlu sayda ədəbi nümunələrin üzə çıxacağı şübhə doğurmur.

Prof.Yaşar Qarayevin Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasının «müasir poetik şüurun tərkib hissəsinə çevrilməsi» (182, 121) ilə bağlı mülahizəsi şairin əsərlərinin bədiiilik aspekti ilə yanaşı, yaradıcılığının vətənpərvərlik və vətəndaşlıq məramından qaynaqlanır. Çünki şeirin «müasir poetik şüurun tərkib hissəsinə çevrilməsi» üçün onun vətənpərvərlik amalına söykənməsi mühüm şərtlərdən biridir. Bəxtiyar Vahabzadənin poetik əsərlərində vətənpərvərlik və vətəndaşlıq amalı bədii-estetik düşüncənin mühüm komponentlərindən biri rolunda çıxış etməkdədir.

«Vətən sevgisini hər şeydən üstün tutan» (260) Bəxtiyar Vahabzadənin fikrincə, «dünyanın ən böyük dahiləri, ədəbiyyat və sənət xadimləri ən gözəl əsərlərini vətənə həsr etmişlər» (162,213). Şairin «Vətəndaş», «Gözəl Vətən», «Anan ölsün, ay Vətən», «Köhnə mərəz», «Yazıq Vətən», «Vətən eşqi hər eşqdən əzəldir», «Qürbət-Vətən», «Vətən tarixi», «Cənnət ola qürbət, yenə vallah, Vətən olmaz», «Çağırır indi bütün milləti imdada Vətən», «Alqış vətən yolunda vuran güclü qollara», «Vətən dərdi», «Bu torpaq üçün», «Biz Vətənçün doğulduq», «Ana yurdum», «Vətən torpağı», «Azərbaycan», «İlk andım – Vətənimdir», «Şəhid məzarları», «Çörək-səadət», «Çörək-Vətən», «Müxalif», «İlk və son dərdim-Vətən» və digər şeirlərində vətənpərvərlik və vətəndaşlıq duyğuları təkrarsız şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır.

«Daima xalqın, vicdanın səsi olmağı bacarmış» (241, 394) Bəxtiyar Vahabzadənin «Vətəndaş» (1980) adlı şeirində vətəndaş olaraq hər bir insanın üzərinə düşən vəzifə və ictimai borc özünəməxsus şəkildə dəyərləndirilir.

Vətəndaş! Nə gözəl səslənir bu söz,
Yeni – bir Vətənin övladıyıq biz (200, 16).

«Həyatı boyu Vətən, millət, azadlıq və istiqlal arzuları ilə yazıb-yaratmış» (105, II c., 168) şairin fikrincə, vətəndaş olmaq «vətənə güvənməklə», xalq, millət qarşısında «cavabdehliklə», torpağı, yurdu təmənnəsiz bir məhəbbətlə sevməklə, torpaq uğrunda ölməyi bacarmaqla mümkündür.

«Vətən eşqi hər eşqdən əzəldir» (1969) misrası ilə başlayan şeirdə Bəxtiyar Vahabzadə Vətəni millətin «eli, dili», varlığı, canı- bir sözlə, hər şeyi hesab edərək vətənsizliyin ən böyük faciə olduğuna diqqət yönəldir. Şairin doğma yurda bu qədər dəyər verməsinin arxasında Vətən məfhumunun ana ilə yanaşı çəkilməsi, başqa sözlə, Vətənə «Ana Vətən» deyilməsidir.

Bu torpaqdan qüvvət alıb boy atdıq,
Vətən üçün biz yaşadıq, yaratdıq.
Bülbül ötməz gülüstansız, çəmənsiz
Biz də köksüz budaqlarıq Vətənsiz (197, 290).

Qeyd edək ki, «Poeziyada vətəndaşlıq müxtəlif şəkildə ifadə oluna bilər. Lakin onun bir əsas ifadə forması vardır. Bu, xalqın tarixi taleyinə münasibətlə şərtlənən formadır» (11, 51). Şübhəsiz ki, xalqın taleyinə münasibətdə vətəndaş mövqeyinin nümayiş etdirilməsi vətənpərvərlik poeziyasının əsas hədəflərindən biridir və Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı da bu kontekstdə zəngin material verməkdədir.

Şairin «Müxalif» (1993) adlı şeirində vətənpərvərliklə bağlı ciddi bir məqama toxunulmuşdur. İqtidar-müxalifət məsələsini əsərin bədii təhlil obyektinə çevirən müəllifin fikrincə, Vətənin taleyinə münasibətdə heç bir fikir ayrılığına yol verilməməlidir. Ədib belə bir həqiqəti aşılamağa çalışır ki, Azərbaycan hamımızın ortağ Vətənidir və yurdun taleyinə münasibətdə ikili yanaşma olmamalıdır. Çünki yurdumuza göz dikmiş düşmən iqtidarı, yaxud müxalifəti hədəfə almamışdır, onun əsas niyyəti doğma torpaqlarımızı qəsb etməkdir. Belə olan təqdirdə iqtidar-müxalifət məsələsini bir kənara qoymalı, bütün gücü, qüvvəni ümumi düşməne - erməni işğalçılarına qarşı yönəltmək lazımdır.

Düşmən pəncəsində qəhr olur Vətən
Biri də qışqırır: “Müxalifəm mən”.
Kimə müxalifsən, ay vətən oğlu,
Bu vətən həm sənin, həm də mənimdir.
Ana yurdumuza göz dikən yağı,
Məgər təkcə mənim öz düşmənimdir?(201, 81).

«Köhnə mərəz» (1994) adlı şeirdə eyni motivi bir qədər başqa səpkidə qaldıran şair uzun illər boyu millətin əxla-

qına yoluxmuş mənəvi xəstəliklərdən biri haqqında söhbət açır. Bu mənəvi xəstəlik – mərz millətin qan yaddaşında ictimai düşüncənin olmamasıdır. Məhz ictimai düşüncədən məhrum olması ayrı-ayrı fərdlərin gücünün biri-birinə qarşı çevrilməsinə gətirib çıxarır ki, bu da nəticədə milli təəssüb hissini aradan qaldırır.

Mən sənə yad oldum, sən mənə düşmən,
Vətənin dərdinə olmadıq ortağ.
Nifrəti düşməyə çevirməliyəm
Biri-birimizə çevirdik ancaq (201, 110).

Bəxtiyar Vahabzadə «Vətən haqqında düşüncələr» məqaləsində belə bir məsələyə diqqət yetirir ki, «Vətən mənafeyi qarşısında onun övladlarının hamısı eyni dərəcədə cavabdehdir. Vətən müxtəlif fikirli və əqidəli övladları birləşdirən yeganə anadır» (174, 73). Ədib publisistikasında olduğu kimi, poetik yaradıcılığında da bu və ya buna bənzər fikirləri ifadə etməyə çalışmışdır. Məsələn, «Azərbaycan» (1971) şeirində müəllifin Vətən sevgisinin ilahiliyi, müqəddəsliyi özünəməxsus poetik cizgilərlə təcəssümünü tapmışdır. Şair dogma yurduna olan məhəbbətini dövrün bir çox şairlərinin əsərlərində təsadüf olunduğu kimi, quru, ritorik şəkildə deyil, obrazlı formada ifadə etdiyindən əsər oxunaqlılığı, təsir və təlqin gücü ilə seçilir.

Azərbaycan,
Mənim eşqim,
mənim andım,
 mənim anam!
Biz ikimiz bir torpağıq,
Mən də sənin bir parçanam (199, 43).

Qeyd edək ki, «Azərbaycan» şeirində bədii təcəssümünü tapan vətənpərvərlik motivləri «İlk andım – Vətənimdir» (1972) əsərində də eyni kontekstdə davam etdirilmişdir. Bu baxımdan hər iki əsər bəhs olunan problemin oxşar məqamları ilə müşayiət olunur.

İlk andım Vətənimdir,
Mən həm odam, həm suyam.
Bu torpaqdan yarandım,
Bu torpağa borcluyam (199, 79).

«Şəhid məzarları» (1975) şeirində Vətən torpağını şəhidlərin məzarı ilə müqayisə edən şair doğulduğu yurda bığanə münasibət bəsləyənləri ittiham edir, hər bir insanın Vətən və torpaq qarşısında borclu olduğunu xatırladır. Şairin fikrincə, insan Vətənini «quruca sözlə» deyil, «ölümü ilə sevib yaşatmağı» bacarmalıdır. Şəhid məzarlarını millətin «qəhrəmanlığının, vüqarının», Vətən yolunda ölümə gedə bilməyin simvolu, «məhürü» kimi dəyərləndirən müəllif «xalqın tarixi»nin qanla yazıldığını xatırladır.

Vətəni sevirəm - deyən çox olar,
Deməyə nə var ki, dil yorulmasa.
Vətən də bizim tək ölər, yox olar,
Vətənin yolunda ölən olmasa (199, 120).

Almaniyaya səyahət zamanı Qərbi Berlində qarşılaşdığı türk mühacirləri ilə söhbətin canlı təəssüratı kimi qələmə aldığı «Çörək-səadət» və «Çörək-Vətən» (1972) adlı şeirlərində şair Vətən probleminin daha bir məqamına diqqət yetirmişdir. Belə ki, müəllif doğma Vətəni Türkiyəni ataraq «çörək» və «səadət» axtarışı ilə qütbətə pənah aparan insanların, əslində, məqsədlərinə nail olmadıqlarını, xoşbəxt və firavan həyatın vətənsiz mümkünsüzlüyünü ifadə etməyə

çalışmışdır. Bu və bu kimi şeirləri ilə ədibin Vətən sevgisinin məğzini, mahiyyətini dərk etməmək mümkün deyildir. Qeyd edək ki, eyni motivə şairin «İlk və son dərdim - Vətən» (2006) adlı şeirində də təsadüf olunmaqdadır. Bəhs olunan şeirdə qürbətdə yaşayan bəstəkar Adil Bəbirovun taleyi fonunda firavan həyat axtarışı ilə Azərbaycanı tərk etmiş insanları lirik şeirin qəhrəmanına çevirən şair Vətəndən ayrı yaşamağı ömürgün hesab etmir.

Mən necə yaşayım Vətəndən ayrı?
Yaşayan ruhumdur, bədəndən ayrı (203, 59).

Dərin ictimai məzmun daşıyan «Vətən» rədifli qəzəlinə Vətən sevgisinin müqəddəsliyinə, ilahiliyinə diqqəti çəkən şair doğma yurdun ağır günlərində hər bir insanın üzərinə düşən vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə çağırır.

Çağırır indi bütün milləti imdada Vətən,
Dəyişilməz, ay oğul, cənnətə dünyada Vətən.

Bizə meydan oxuyan bilməlidir birdəfəlik,
Nə satılmaz, nə verilməz binədən yada Vətən.

Sinə altında gerek qəlb kimi hər an döyünə,
Yana ulduz kimi hər sözdə, hər imzada Vətən
(180, 63).

Onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, «Bəxtiyar Vahabzadənin vətən haqqında yazdığı şeirlərin böyük əksəriyyəti ilahi duyğuların, səmimi hisslərin təzahürü kimi diqqəti çəkir. Bu şeirlər sadəcə şairin vətən sevgisini ifadə etmir, həmçinin vətən üçün ölümə getməyin fəlsəfəsini aşkarlayır» (136, 24). Doğru müşahidə olunan bu cəhət müəllifin yaradıcılıq dünyasına xas olan vətəndaşlıq məramını aşkarlamaqdadır.

Bəxtiyar Vahabzadə «Vətən dərdi» (1999) adlı şeirində Azərbaycanın istiqlaliyyət əldə etməsindən sonra yenidən istiqlaliyyətinə qovuşmuş bir ölkədə ayrı-seçkiliyə aparan hər bir addımın mənfi nəticə verəcəyinə inandığı üçün milləti birliyə, bütövlüyə çağırır, Vətən naminə bütün parçalanmalara son qoymağa səsləyir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu cür çağırışlar şairin Vətən haqqında yazmış olduğu digər şeirlərdə də özünü göstərməkdədir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yalnız şeirlərində deyil, həmçinin poemalarında da vətənpərvərlik və vətəndaşlıq motivləri dolğun şəkildə bədii ifadəsini tapmışdır. Mövzusu yapon xalqının həyatından alınan «Vətən mənəm, mən Vətənəm» (1972) adlı poemada şair adi bir yapon vətəndaşının fədakarlığı fonunda Vətən sevgisini təkrarsız çalarlarla təqdim etmişdir (199, 526-535). Əsərə «Vətən mənəm, mən Vətənəm» adının seçilməsi də təsadüfi sayılmamalıdır. Bununla şair göstərmək istəyir ki, hər bir fərd öz əməli ilə doğma Vətənin şərəfini yüksəldə də, onun adına xələl də gətirə bilər.

Azərbaycanın xalq şairi Süleyman Rüstəm Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığının vətənpərvərlik və vətəndaşlıq aspektlərini səciyyələndirərək yazırdı: «Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında mənim xoşuma gələn nədir? Bu suala belə cavab verərəm: İlk növbədə vətəndaşlıq, azərbaycanlılıq, sonra da cəsarət, dərinlik. Onun respublikamızdan kənarda çap olunan şeirlərində imzasının yanında «Azərbaycan» sözünü yazmamaq da olar. Sanki onun bütün yaradıcılığına «Azərbaycan» möhürü vurulmuşdur» (120). Şübhəsiz ki, şairin yaradıcılıq dünyasını sərrast şəkildə aşkarlayan bu qənaətlərlə razılaşmamaq mümkün deyildir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Bəxtiyar Vahabzadə milli ruhlu, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq qayətli əsərlərinin mühüm bir qismini sovet siyasi rejimi dövründə qələmə almışdır. Senzuranın hökmran olduğu həmin illərdə şair

böyük cəsarətlə yazırdı ki, «Balalarımızı beynəlmiləçilik ruhunda böyütmək üçün də vətən sevgisi əsas şərtidir» (164, 308). Vətənə olan bu ilahi sevgi ədibin həyat və mübarizə amalının təməlində dayanırdı. O, bu sevgini daha böyük cəsarətlə poetik əsərlərində nümayiş etdirirdi.

Təhlillərdən aydın göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası vətənpərvərlik və vətəndaşlıq amalı nöqtəyindən çox zəngindir. Şairin bütün yaradıcılığından qırmızı xətt kimi keçən bu cəhət onun poetik təfəkküründə istiqlal məfkurəsinin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

3.2. İyirmi yanvar hadisələri və milli özünüdərk probleminin bədii ifadəsi

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasında İyirmi yanvar hadisələrinin poetik əksi diqqəti çəkməkdədir. Şairin bu mövzuya həssas münasibəti bir tərəfdən onun sənətkar çevikliyindən qaynaqlanırsa, digər tərəfdən müstəmləkəçiliklə, zülm və köləliklə barışmaz münasibətindən irəli gəlir.

«Azərbaycan poeziyasında qabarıq hiss olunan vətənpərvərlik və milli özünəqayıdış amalı özünəməxsus, spesifik formada özünü büruzə verməkdədir. Bu, vətən və torpaq sevgisinin ənənəvi şəkildə tərənnüm olunduğu poetik örnəklərlə yanaşı, daha çox dövrün diqtə etdiyi ictimai-siyasi proseslərə – İyirmi yanvar hadisələrinə münasibətdə gerçəkləşməkdədir. Ona görə də İyirmi yanvar hadisələrindən bəhs etmədən araşdırılan dövrün vətənpərvərlik ruhunu şərtləndirən məqamları bütün mahiyyətilə dərk etmək mümkün deyildir. Rus-sovet müstəmləkəçilik rejiminin çöküşü ilə müşayiət olunan bu qanlı hadisə Azərbaycan poeziyasının lirik-romantik ovqatını aradan qaldıraraq onun ictimai-siyasi ab-havaya köklənməsində həlledici rol oynamışdır» (36, 14-15).

Qeyd edək ki, 1990-cı ilin İyirmi yanvarında «...baş verən qanlı hadisələr dərhal ədəbiyyatımızda əksini tapdı. Mövzuya çevik və operativ münasibət söz, sənət adamlarımızın hadisələrin içərisində olduğunu, ümumxalq mübarizəsinin həyəcan və ümidləri ilə yaşadığını bir daha təsdiq etdi. Məhz jurnalist və publisistlərimiz, şair və yazıçılarımız ölkənin informasiya blokadasına alındığı o çətin günlərdə, fəvqəladə vəziyyət rejimində, sözün imkanlarından fədakarcasına istifadə etməklə, Yanvar faciəsi ilə bağlı dəhşətli həqiqətləri bütün xalqa və beynəlxalq aləmə çatdırma bildilər» (98, 42-43).

Şair İyirmi yanvar hadisələrini tarixi-siyasi müstəvidə dəyərləndirməklə onun bir sıra aspektlərinə diqqət yetirərək yazır: «...İyirmi Yanvar bizə qarşı törədilən mənəvi təcavüzün məntiqi nəticəsi idi. Faciəni yada salmaq, hüznə batmaq, kədərə batmaq deyil, milli qeyrət, cəsarət və rəşadət sahiblərini, günahsız qurbanları – şəhidləri hörmət və məhəbbətlə xatırlamaqla yanaşı, bunlardan nəticə çıxarmağı, gələcəkdə belə faciələrin qarşısının alınması yollarını və vasitələrini aramalı və tapmalıyıq» (207, 149).

İyirmi Yanvar faciəsini düşündükcə yoxdan var oluruq. Bir yandan sarsılacaq da, o biri yandan qəlbimizi sonsuz qürur hissi bürüyür. Sarsılıraq ki, bizim oğullarımızın qəbahəti, günahı nə idi ki, havayı qurban getdilər. İftixar hissi keçiririk ki, şəhidlərimiz sabaha, gələcəyə olan ümidimizə çıraq tutdular. Bizim inam qalamızda əbədi məşəl yandırdılar. Bizim qədim ənənəmizdə şəhidlik ölümün ən yüksək mərtəbəsi hesab edilir» (190, 144–145).

Qeyd edək ki, İyirmi yanvar faciəsinin Azərbaycan xalqının mənəvi-ruhi dünyasında yaratmış olduğu ictimai kədər Bəxtiyar Vahabzadə ilə yanaşı, Qabil, Nəbi Xəzri, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Balaş Azəroğlu, Fikrət Sadiq, Mirvarid Dilbazi, Mədinə Gülgün, Musa Yaqub, Fikrət Qoca, Məmməd İsmayıl və bir çox digər şairlərin

yaradıcılığında da bədii əksini tapmışdır. Bu sənətkarların hər biri baş verən faciəyə özünəməxsus baxış bucağından yanaşa bilmiş, onun siyasi mahiyyətini aşkarlamağa çalışmışlar.

Azərbaycanın xalq şairi Qabilin klassik poeziya üslubunda qələmə aldığı, Kərbəla müsibəti ilə İyirmi yanvar hadisələrinin müqayisəli şəkildə canlandırıldığı «Mərsiyə» şeiri bu mövzuda ilk poetik örnəklərdən biri kimi diqqəti çəkir:

Öldü gənc, öldü uşaq, öldü gəlin-qızlarımız,
Ölmədi, şanlı şəhid oldu neçə yüzlərimiz.
Bu saat Kərbübəla düzləridir, düzlərimiz,
Necə qan ağlamasın üzlərimiz, gözlərimiz?
Gecəni atəş ilə qırmızı qan eylədilər,
Xalqımı, millətimi gülləbaran eylədilər (80, 8).

Bəxtiyar Vahabzadənin İyirmi yanvar hadisələrindən dərhal sonra qələmə aldığı «Şəhidlər» poeması Azərbaycan ədəbiyyatında istiqlal və azadlıq ideyalarının təbliğində mühüm rol oynamaqla yanaşı, şəhidlik mövzusunun yeni dövrdə vətəndaşlıq hüququ qazanmasına təkan verdi. Əsərdə müqəddəs şəhidlərin obrazını yaratmaqla, millətə qarşı olan bu dəhşətli qırğına üsyan qaldırmış şairin bununla bağlı qənaətləri diqqəti cəlb edir:

«Yalın əllə tankların üstünə yeriyan şənbə gecəsinin
igidlərinin cəsarət və qəhrəmanlığını öz gözlərimlə görəndən
sonra tarixi qəhrəmanlarımızın cəsarət və şücaətinə mənə
şübhə qalmadı.

Dünənə qədər hər gün rast gəldiyimiz, milyonlardan biri kimi tanıdığımız bu adi cavanlar bir gecənin içində nə boyda böyük qəlbə malik olduqlarını ölümləri ilə təsdiq edib qeyri-adiləşdilər. Şənbə gecəsi onların adilikdən qeyri-adiliyə addım gecəsi oldu» (205, 612). Doğrudur, qan töküldü,

faciə oldu, şəhid verdik, amma xalqımızın iradəsini dünyaya sübut etdik. Xalqımız sübut etdi ki, azadlığı yolunda ölümə də hazırdır. Ölümə hazır olmayan millət isə heç vaxt azadlığını qazana bilməz.

Onlar sübut etdi, hər qara zülmün
Əli uzunsu da, ömrü gödəkdir.
Xalqın azadlığı sabah, birigün,
Şəhid yarasından göyərəcəkdir (201, 686).

Şairin uzaqgörənliklə söylədiyi bu misralar həqiqətə çevrildi, azadlığını zərurət bilən xalq ölüm saçan tanklara meydan oxuyaraq şəhidlik zirvəsinə yüksəldi.

Şairin qaldırmış olduğu problemlər məsələnin milli və bəşəri aspektlərinin üzə çıxarılması baxımından səciyyəvidir. Bu əsərlə şair uzun illər aşkar şəkildə söyləyə bilmədiklərini ifadə etməyə çalışdı. «Şəhidlər»də Azərbaycan xalqının azadlıq, istiqlal istəyi bədii sözün imkanları çərçivəsində təcəssümünü tapdı.

«Onu da xatırlatmağa ehtiyac vardır ki, İyirmi yanvar faciəsi və şəhidlik mövzusunun çağdaş Azərbaycan şeirinin əsas, aparıcı mövzularından birinə çevrilməsində Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhidlər» poemasının xüsusi əhəmiyyət daşıdığı qeyd olunmalıdır. Məhz bu əsərin nəşr edilməsindən sonra eyni mövzuda yeni-yeni poetik örnəklərin ortaya çıxması diqqəti çəkməkdədir» (36, 19).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhidlər» poeması istər mövzu-mündəricə, istərsə də forma-sənətkarlıq baxımından orijinal, bənzərsiz sənət örnəyi kimi maraqlı doğurmaqdadır. Poemada Azərbaycan xalqının üzləşdiyi bu dəhşətli hadisə önündə yaşadığı ağrı və acılar kamil poetik ifadəsini tapmışdır. Əsərin diqqəti çəkən cəhətlərindən biri baş verən faciənin insanların ruhunda, yaddaşında oyatdığı təlatümlərin, doğma yurdun azadlığı, istiqlaliyyəti uğrunda aparılan

mübarizələrdə həyatından keçən qəhrəmanların əməllərinin yüksək bədii formada bədii ifadəsini tapmasıdır. Əsər ağrılı-acılı bir mövzuya həsr olunsu da, burada pessimizm və ümitsizlik ruhu qətiyyənlə hiss olunmur.

İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyri, şəriylə.
Torpağın bağrına cəsədləriylə,
Azadlıq toxumu səpdi şəhidlər (176, 46).

F.ə.d., prof. Yavuz Axundlunun fikrincə, «Bəxtiyar Vahabzadənin şəhidlərin ruhuna yazdığı bu sətirlərdə tökülən qanlarla azadlığın yenidən doğacağı fikri kəskin dillə ifadə edilmişdir» (240, 21). Qeyd etmək lazımdır ki, əsərdə bir tərəfdən baş vermiş olan faciənin məğzinin, mahiyyətinin, digər tərəfdən isə bu faciənin fəlsəfi-bəşəri aspektlərinin aşkarlanmasına çalışılır. Poema faciənin ictimai-siyasi mahiyyətini bütün çıpaqlığı ilə üzə çıxaran poetik nümunələrdən biri kimi geniş oxucu kütlələrinin məhəbbətini qazanmışdır.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Elçin Mehrəliyev Bəxtiyar Vahabzadənin «Şəhidlər» poemasının təhlilindən bəhs edərkən yazır: «Şəhidliyin mənası barədə şairin poemada ifadə olunan düşüncələrinin axarında bu ideya (qorxunu dəf etmək) çox mühüm və əsas ideya olaraq təsir bağışlayır. Şair bu hadisəni milli oyanış, imperiya zülmünə qarşı etirazın ən yüksək məqamı kimi başa düşür və mənalandırır. Şəhidlik – millətin qəlbində qorxu hissinin, qorxu vahiməsinin məhvi deməkdir. Şəhidlik – özünü dərk etmək deməkdir. Poemanın əsas fikri – bədii qayəsi də elə budur. Lakin Bəxtiyar Vahabzadə tapdığı fikri bir dəfə ifadə etməklə kifayətlənmir, onu davam və inkişaf etdirir, vahid ideyanın müxtəlif aforistik formalarını... səsləndirir» (98, 62).

Azər Bağırovun fikrincə, Bəxtiyar Vahabzadənin 1962-ci ildə qələmə aldığı «Yollar-oğullar» poemasında azadlıqla bağlı toxunulan bəzi məqamlar şairin gələcəkdə Azərbaycanda baş verəcək İyirmi yanvar faciəsini böyük uzaqgörənliklə duymasının yekunudur. Belə ki, araşdırıcı bəhs olunan poemadakı «Məhkum bir məmləkət gülüstan olmaz, O şəhid qanıyla suvarılmasa» misraları ilə ədibin öz xalqının milli azadlıq tarixinə yaxından bələdliyini nümayiş etdirdiyini vurğulamışdır (182, 23). Onun qənaətinə, «Şair xalqımızın fəryad səsinə, Vətənimizi hər vəchlə əsarət zəncirində saxlamağa, onun məşəl kimi alovlanan, vulkan kimi püskürən azadlıq eşqini, istiqlaliyyət amacını boğmağa cəhd göstərən quduz imperiya qüvvələrinin yeni qanlı cinayətini publisistik çıxışları ilə bütün dünyaya çatdırmaqla yanaşı, ölkəmizin tarixində faciəviliyi qədər də şərəfli olan yeni səhifənin, yeni eranın başlanğıcını qoyan 20 Yanvarı qan yaddaşımıza həkk eləyən «Şəhidlər» poemasını yazdı» (182, 23).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Cəllad Yazov» (1991) şeirində Bakıda İyirmi yanvar faciəsini törədənlərə başçılıq edən rus generalı Yazovun silahsız xalqa qarşı törətdiyi vəhşi əməllər tənqid hədəfinə çevrilir. Şair onun törətdiyi faciə qarşılığında marşal rütbəsi ilə təltif edilməsini ironiya və istehza ilə qarşılayır.

Şəhər bir gecədə qana bələndi,
Kimsədən ummadım bu dərdə imdad.
Marşal rütbəsiylə hədiyyələndi,
Mənim millətimi qıran o cəllad (201, 31).

Lakin şeirdə maraq doğuran əsas məqamlardan biri günahsız xalqa əl qaldıran, bir gecədə paytaxt şəhərini qan dənizində boğduran marşal Yazovun özünün də tökdüyü qanda boğulmasıdır.

Gürcü də, latış da, rus da dalbadal,
Onun gülləsinə bir hədəf oldu.
Azadlıq düşməni – o qanlı marşal,
Axır öz tökdüyü qanda boğuldu (201, 31).

Azərbaycanın görkəmli tənqidçi-filosofu Asif Ata «İyirmi yanvar» adlı essəsində xalqımızın başına gətirilən faciənin sosial-fəlsəfi xüsusiyyətlərini təhlil edərək yazır:

«Dünya bizə ağlamır, çünki bizim Vətəndən başqa Dünyamız yoxdur.

Bakıdan qaçanlara ağlayır dünya – Bakıda qırılanlara ağlamır.

Dünyanın balalarımıza ağlamaq ləyaqəti çatmadı.

Ölənlər qalanların əcdadı oldular.

Qalanlar ölənlərin varisi olmalıdırlar» (14).

Tənqidçi-filosofun adı çəkilən essəsində diqqəti çəkən əsas cəhət İyirmi yanvar hadisələrinə münasibətdə dünyanın biganə münasibətinin aşkar şəkildə duyulmasıdır. Bu məqam Bəxtiyar Vahabzadənin həmin problemə həsr olunmuş bədii yazılarında da əksini tapmışdır.

B.Vahabzadə «Şənbə gecəsinə gedən yol» adlı məqaləsində yazır: «O qanlı şənbə gecəsi qəlbimizə elə dağ çəkildi ki, bu dağın sızılması hələ bundan sonra yüz illər davam edəcək. 20 Yanvar təqvimlərimizdə qara hərflərlə yazılacaq və gələcək nəsillər bu rəqəmi tarix kimi yadda saxlayıb, tarix boyu qatillərimizə lənət oxuyacaq. Şəhidlər xiyabanı bizim xalqın and yeri, Şənbə gecəsi isə qatillərimizə nifrət gecəsi kimi yaddaşlara həkk olunacaq» (206,411).

Ümumiyyətlə, Azərbaycan poeziyasında şəhidlik mövzusunun işlənməsində və geniş aktualıq qazanmasında Bəxtiyar Vahabzadənin xidmətləri danılmazdır. Bu da təsadüfi deyil ki, bütün yaradıcılığı xalqının azadlığı, müstəqilliyi ideyasına xidmət məramına söykənən şairin bir-

birinin ardınca qələmə aldığı poetik örnəklər bəhs olunan problemə həsr olunmuş dəyərli əsərlərdir.

Azərbaycan şeirində şəhidlik mövzusunun işlənilməsi tarixi qədimlərə gedib çıxsada, İyirmi yanvar hadisələri bu mövzunun yenidən aktualıq qazanmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. İyirmi yanvar hadisələrinə ədəbiyyatın, xüsusilə poeziyanın aktiv münasibəti bir də onunla bağlıdır ki, bütövlükdə cəmiyyət bu prosesin içərisində olmuşdur. Baş verən hadisələrin rus sovet imperiyasının çöküşü ilə müşayiət olunması, istiqlaliyyət uğrunda mübarizənin tərkib hissəsinə çevrilməsi və nəhayət, faciənin sosial-siyasi çəkisinin artaraq ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb etməsi onun canlı poetik əksinə geniş imkanlar yaratmışdır» (36, 31). Bəxtiyar Vahabzadənin İyirmi yanvar hadisələri ilə bağlı yazmış olduğu poetik örnəklər bu mülahizələrin doğruluğunu sübut etməkdədir.

Şübhəsiz ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında İyirmi yanvar hadisələrinə həsr olunmuş şeirlər təhlilə cəlb olunan bədii örnəklərlə bitmir. Müəllifin ayrı-ayrı şeirlərində bu qanlı hadisələrin müxtəlif aspektlərinin səciyyələndirilməsinə çalışılmışdır. Bu isə onu göstərir ki, şair İyirmi yanvar hadisələrini yalnız faciə kimi qəbul etməmiş, onun təməlində milli azadlıq mübarizəsinin, istiqlal məfkurəsinin dayandığını əks etdirməyə çalışmışdır. Ədib yalnız poeziyasında deyil, publisistik yaradıcılığında da İyirmi yanvar faciəsinə diqqət yetirmiş, «Şənbə gecəsinə gedən yol» adlı iri həcmli sənədli-publisistik yazısında bu hadisələrə obyektiv qiymət verməyə çalışmışdır.

3.3. Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi və onun Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında tərənnümü

Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığında Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyəti məsələsi daim diqqət mərkəzində

olmuşdur. Görkəmli şair 1992-ci ildə qələmə aldığı «İstiqlal günü» adlı məqaləsində yazırdı: «İyirminci illərdən üzü bəri bütün yazıçı və şairlərimiz, tarixçi alimlərimiz xalq Cümhuriyyətimizi zülm və istismar dövləti, yaradıcılarını isə xalq düşməni, vətən xaini adlandıranlar bir anlıq da olsa öz vicdanlarından niyə utanmadılar? Axı, onlar həqiqəti bilirdilər. Həqiqəti yazma bilmədilər, heç olmasa susaydılar... Yetmiş ildə həm şeirimiz, həm nəsrimiz, həm dramaturgiyamız, həm də tənqidi fikrimiz bu respublikanı damğalamaqla məşğul olmuşdur. İndi isə bu günün zirvəsindən həmin əsərlərə baxanda adamı dəhşət bürüyür» (206, 64).

F.ə.d. prof. Yavuz Axundlu «İstiqlal şairləri» adlı kitabında yazır: «1988-ci ildə Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkatının alovlanması, müstəqillik uğrunda aparılan mübarizə Bəxtiyar Vahabzadənin də yaradıcılığında yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. İstiqlal mövzusu onun poeziyasında ən əsas mövzuya çevrildi. Bunu isə təsadüfi saymaq olmaz. Çünki Bəxtiyar Vahabzadə ömrü boyu xalqının, millətinin istiqlalını arzulamış, bu amal yolunda təqiblərdən, hətta təhqirlərdən belə çəkinməmişdir. Nəhayət, elə bir vaxt gəlib çatır ki, o, ürəyindən keçənləri açıq şəkildə xalqa çatdırır və şeirləri ilə milli müstəqillik uğrunda mübarizənin önündə addımlayır» (8, 32).

Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyəti məsələsi Bəxtiyar Vahabzadəni daim narahat etmişdir. Şairi «həyatı boyunca düşündürən çoxsaylı milli, ictimai problemlərin birincisi, heç şübhəsiz, öz xalqının müstəqilliyi, milli istiqlal məsələsi olmuşdur» (58, 5). Şairin yaxın dostu və məsləkdaşı Şahmar Əkbərzadənin doğru qeyd etdiyi kimi: «XX yüzilliyin ortalarında vətəndaşlıq poeziyamızın bayraqlarına çevrilən böyük istiqlal şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin» (138, 65) «Köləliyə sədaqət», «Azadlıq», «Əsarət-azadlıq», «Vətən marşı», «Azərbaycan əsgəri», «Azərbaycan», «Unudulsun unutulmuş», «İlk və son dərdim-Vətən», «Siz böyü-

yün, ey böyüklər», «Şər-şeytana, xeyir-Allaha», «Atatürk», «M.Ə.Rəsulzadənin xatirəsinə», «Yeniləmiş ittifaq», «Öz-özünü tanımaq», «Əgər qorunmazsa istiqlalımız», «Nəvəm-istiqlalım» və digər şeirləri bu problemin müxtəlif aspektlərinə həsr olunmuşdur.

Bəxtiyar Vahabzadənin sovet siyasi rejiminin ən sərt dönəmində qələmə aldığı, sonralar «Sandıqdan səslər» silsiləsindən nəşr etdirdiyi «Mənim səbrim» (1972), «Öz «mən»imin ağası» (1974) və digər şeirlərində milli istiqlal problemi ilə bağlı qənaətləri müstəqim şəkildə əks olunmuşdur. Şübhəsiz ki, həmin illərdə bu kimi əsərlərin nəşri mümkün deyildi və məhz buna görə də adı çəkilən şeirlər çox-çox sonralar işıq üzü görmüşdür. «Mənim səbrim» şeirində şair ənənəvi şəkildə nəsillərin müqayisəsi kontekstində azadlıq məsələsinə özünün poetik münasibətini bildirmişdir.

Mənim səbrim - mütiliyim,
köləliyim!
Atam kölə olduğunu heç bilmədi,
«Ağa» kimi ömür sürdü.
Yaşayırdı, düşünmürdü.
Mənsə kölə olduğumu
Qana-qana, bilə-bilə yaşayıram.
Öz-özümü dana-dana,
ölə-ölə yaşayıram (202, 67).

Şeirin sonrakı sətirlərində imperiyanın gec-tez çökəcəyi qənaətini əks etdirən şair bunun başlıca səbəbinin «düşmənin hökmü böyük» olsa da, «taxtının çürük» olmasından qaynaqlanacağını bildirir. Bu məqam ədibin sovet siyasi ideologiyasına, onun qan bahasına formalaşdırmış olduğu müstəmləkəçilik rejiminə heç bir zaman daxilən inanmadığını göstərir. Lakin müəllifi kədərləndirən və təəssüf-

ləndirən amil əsrlərlə xalqın ruhuna, mənəviyyətinə, əxlaqına yoluxmuş olan ifrat səbirlilik, dözümlülükdür.

Xoşbəxtliyim ondadır ki,
Düşmənimin hökmü böyük,
taxtı çürük!
Bədbəxtliyim ondadır ki,
Mənim səbrim,
Düşmənimin qüdrətindən daha böyük! (202, 67).

«Öz «mən»imin ağası» şeirində xalqın ağır müstəmləkə həyatından şikayətlənən şair dogma yurdunda, Vətənin-
də özgələrin at oynatmasından kədərlə bəhs edir. Ancaq bütün dərdlərə, sıxıntılara baxmayaraq, şeirin lirik qəhrəmanı ümid və inamını itirmir, bir gün Vətənin azad olacağına inanır. Ona görə azadlığın, hürriyyətin hər bir millətin təbii haqqı olduğunu vurğulayır.

Ölə-ölə rəzalətin içində,
Bərkimişəm məşəqqətin içində.
Bu zülmətin, bu zillətin içində
Olmuşamsa öz «mən»imin ağası,
Olacağam Vətənimin ağası (202, 78-79).

Şairin yaradıcılıq kredosunu əks etdirən «Əsarət, ya ölüm?» (1984) şeirində azadlıq problemi mühüm sosial-siyasi faktor kimi canlandırılır. Burada müəllif bədii təsvir obyektinə çevirdiyi, bir qədər də şerti-metaforik üslubun imkanlarından bəhrələnərək təqdim etdiyi heyvan obrazı timsalında əsarətlə ölümü qarşılaşdırır. Belə ki, ipdən açılıb meşəyə qaçan, azad, sərbəst olmaq istəyən heyvan qurd ulaşmasını eşidərək qorxudan ayaq saxlayır. O, arxada əsarətin, qarşıda isə ölümün dayandığını bir anlığa götür-qoy edir və

yenidən əsarətə düşməkdənsə, ölümü üstün tutur. Şair bu məqamı olduqca real cizgilərlə canlandırmışdır.

Birdən qulağına gəldi uzaqdan,
Tükləri ürpədən qurd ulaşması.
Bilmədi neyləsin...
Dayandı... durdu
Ölümlə əsarət arasında o.
Bilmədi hansını seçsin o, öncə.
Boynunun kəndiri yada düşüncə
Əvvəlki qorxusu yüz qat çoxaldı,
O, meşəyə tərəf döndü, yön aldı (200, 170).

«Köləliyə sədaqət» (1991) adlı şeirində şair Sovetlər Birliyinin dağılması ərəfəsində Azərbaycana rəhbərlik edənlərin imperiya cəlladlarına arxa, dayaq olmalarını, milli azadlıq uğrunda mübarizəyə qalxan xalqın qarşısına sipər çəkmələrini köləlik, qulçuluq kimi dəyərləndirir. Şair dünyada cərəyan edən siyasi prosesləri layiqincə dəyərləndirməyən, buna görə də öz xalqına düşmən kəsilən bu cür başçıları sərt şəkildə ittiham edir:

Daşmaq vaxtı çatıbdır,
biz nə qədər qaynayaq?
Mərkəzin çaldığına yenədəmi oynayaq?
Nə vaxt biləcəyik biz
Mütilik – millətləri dəfn edir diri-diri,
Mütilik – hər məqamda
azadlığın zənciri! (201, 47).

Türkiyə ədəbiyyatşünası Hüsniyyə Mayadağlının doğru qeyd etdiyi kimi, bütün yaradıcılığı boyu «azadlıq mövzusunı dilə gətirmiş», «azadlığı həyatının başlıca idealına çevirmiş» (248, 27) olan Bəxtiyar Vahabzadənin

ayrı-ayrı şeirlərində bu motiv qabarıq şəkildə təzahürünü tapmışdır. Şairin «Azadlıq» adlanan şeirində Azərbaycanın uzun illərdən sonra yenidən istiqlaliyyət əldə etməsi milli dəyər kimi səciyyələndirilir:

Azadlıq, azadlıq!
Ömrüm boyunca,
Sənin acın oldum,
möhtacın oldum (188, 209).

«Azadlıq» şeirinin sonrakı misralarında şair azadlıq məfhumunun yalnız siyasi anlamda deyil, həmçinin şəxsi mənada da mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini diqqət mərkəzinə çəkir. Müəllifin fikrincə, millət əldə etdiyi azadlığın nəticələrini şəxsi həyatında hiss etmədiyindən onun qürurunu yaşaya bilmir. Çünki azadlıq elə bir mənəvi dəyərdir ki, o, bütöv şəkildə dərk olunmalıdır.

Azadlıq eşqilə qol-qola çatdıq,
Azadlıq naminə bayraq ucaltdıq.
Səpdik qanımızı qədəmlərinə,
Baha başa gəldin bizə sən, baha.
Azadlıq! Nəhayət, qovuşduq sənə,
Amma deyəmmədik: «Şükür Allaha» (188, 209).

Göründüyü kimi, müəllif şeirdə azadlıq anlayışının geniş məzmun daşıdığını qabartmaqla yanaşı, azadlığa bütünlüklə qovuşmadan xoşbəxt olmağın qeyri-mümkünlüyü qənaətinə gəlmişdir.

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Mürşüd Məmmədli görkəmli şairin anadan olmasının 80 illik yubileyinə həsr edilmiş «Ustad» adlı məqaləsində: «Bəxtiyar Vahabzadə bütöv bir istiqlalçı nəslin ideoloqu, tərbiyəçisi və ustadı olub. Onun imzası olmadan millətin istiqlal hərəkəti yarımçıq görünərdi» (99)

fikrini irəli sürmüşdür. Şübhəsiz ki, vətəndaş şairin yaradıcılıq yolu diqqətlə izləniləndə bu qənaətlərin doğruluğunu duymamaq mümkün deyildir.

Bəxtiyar Vahabzadənin fikrincə, istiqlal milli düşüncənin, milli özünüdərkənin ən mühüm təzahür şəklidir və millət istiqlalına qovuşmadan dünya sivilizasiyasını zənginləşdirmək imkanından məhrumdur. Ədibin qənaətinə, «istiqlal, azadlıq hər bir xalqın, millətin, toplumun təbii haqqıdır, o, ilahi tərəfindən göndərilmiş təbii sərvətdir. Hər bir millətin öz istiqlalı uğrunda mübarizə aparmaq, onu qorumaq hüququ vardır. Bu hüququ təbiət, yaradılışın özü ona bəxş etmişdir. İstiqlaldan məhrum, müstəqil dövlətçiliyə malik olmayan millətlər zamanın və tarixin sınaqlarından çıxmaq imkanlarına malik deyildir» (136, 28). Onu da qeyd edək ki, şair milli istiqlala o qədər əhəmiyyət verir ki, hətta Azərbaycanın Quzeyinin müstəqillik əldə etməsindən sonra da bu mövzuda poetik düşüncələrini davam etdirmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə «Azərbaycan əsgəri» (1992) adlı şeirində Vətən sərhədini qoruyan əsgərlərə üz tutaraq torpaqlarımıza göz dikmiş qəddar, zalım düşməndən intiqam almağa çağırır. Şair doğma torpağın keşiyində dayanmağı hər bir Vətən övladı üçün «şərəf, şöhrət, şan» bilir.

Başımızın üstündədir üç rəngli bayraq,
Əvvəlimiz, axırımız bu ana torpaq.
Bu torpağın keşiyində əzm ilə durmaq
Bu millətin oğlu üçün şöhrət, şərəf, şan (201, 52).

«Azərbaycan» (1991) adlanan şeirində isə müəllif doğma yurdun azadlığı uğrunda qurban gedən şəhid oğulların xatirəsinin heç bir zaman yaddaşlardan silinməyəcəyi qənaətini ifadə edərək yazır:

Şəhidlərin qanı ilə
yoğrulubdur torpağımız,
Qəlbimizdə dalğalanır
öz üçrəngli bayrağımız (201, 61).

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında bayraq obrazının tərənnümü də qabarıq ifadəsini tapmışdır. Xatırladaq ki, milli istiqlal probleminin tərənnümündə mühüm rəmzlərdən biri olan bayraq obrazının yaradılmasının ilkin örnəkləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) illərinə təsadüf edir. Bu dövrün görkəmli şairlərinin yaradıcılığında bayraq obrazına istiqlal və azadlığın simvolu kimi yanaşılmış, onun özəllikləri yüksək poetik ifadələrlə vəsf olunmuşdur. Belə ki, Əhməd Cavadın «Azərbaycan bayrağına», «Elin bayrağı», Cəfər Cəbbarlının «Azərbaycan bayrağına», Əliyusifin «Bayraq», Ümgülsüm Sadıqzadənin «Bayrağım enərkən» və başqa şeirləri bu baxımdan səciyyəvidir (105, I c., 11-16).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Günahdan günahdır» (1995) adlı şeirində müstəqil Azərbaycanın üçrəngli, ayılı-ulduzlu bayrağı sovet hakimiyyəti dövrünün oraq-çəkicli, qırmızı rəngli bayrağı ilə müqayisə olunur. Müəllif müstəqil Azərbaycanın bayrağını «halal», sovet Azərbaycanının bayrağını isə «haram» epiteti ilə dəyərləndirir.

Üç rəngim, ulduzum, bir də hilalım, -
Mənim öz bayrağım, doğmam, halalım.
Oraq-çəkicli o al bayrağın
Bizə gətirdiyi – köləlik, qərəz.
O haram bayraqdan halal bayrağın
Fərqi bilməyən qədrini bilməz (201, 147).

Təqdim olunan misralarda poetik obraz kimi düşünülmüş «bayraq» bu əsərlərin ictimai-siyasi siqlətini artıran bədii faktor kimi şərtlənməkdədir. Müəllifin qənaətinə,

«Bayraq (kulturoloji, ideoloji, dövlətçilik) bir rəmz olaraq, türkün qürur və müəyyənlik nişanəsinin gələni kimi həm millilik, həm də Vətənçilik şüur və məfkurəsinin yaşamı olaraq ifadə olunmaqdadır. Bayraq və ona münasibət də mental dəyər olub çağdaş fikir və düşüncənin mərkəzində siyasi-ideoloji dərk, fərdi anlayış və tərbiyə mənbəyi kimi tərənnüm edilməkdədir. Sənətkarlar bayrağa sözün sinirlərindən, hüceyrələrindən gələn sirayəti ilə bütün hallarda dövlətçilik, müstəqillik rəmzi kimi süslü münasibət bildirmişlər» (177, 197). Bu mənada şairin «bayrağa» şərti-simvolik obraz kimi yanaşması təsadüfi sayılmamalıdır.

Üçrəngli bayrağın kölgəsində mən,
Qaraca torpağı vətən görmüşəm.
Zəfər güllərini dövrü-qədimdən
Bayraq işığında bitən görmüşəm.
Bayraq mənliyimdir, bayraq kimliyim
Bayraq – öz yurduma öz hakimliyim (201, 224).

«Bayraq» (1998) adlı şeirdən nümunə gətirdiyimiz bu parçada şair bayrağı Vətənin, millətin gələcəyi, varlığı, mövcudluğu kimi dəyərləndirir. Şairin bayrağa bu dərəcədə əhəmiyyət verməsi, onu ilahiləşdirməsi qan yaddaşından, türkçülük məfkurəsindən, əcdadlarının azadlıq, hüriyyət uğrunda aparmış olduğu mübarizələrdən qaynaqlanır.

«Vətən marşı» (1992) adlı şeirində Bəxtiyar Vahabzadə azadlığın, hüriyyətin Azərbaycanın hər bir övladının təbii haqqı olduğunu vurğulayır. Şair, həmçinin belə bir məqama diqqəti çəkir ki, Azərbaycan xalqı bəşərin dərini öz dərini bildiyi üçün milli istiqlalımız da bu böyük amaldan doğmuşdur.

Ey Azərbaycanımız, türkün oğuzlar Vətəni,
Ər oğullar, ər igidlər, kişi qızlar Vətəni.

Sənin haqqındır azadlıq, sənin eşqindir iman,
Tapınar haqqa və insanlığa haqdan doğulan.
Bəşərin dərini öz dərini bilib millətimiz,
Bizim öz niyyətimizdən doğub hüriyyətimiz
(201, 60).

«Vətən marşı» şeiri mövzu və ideya baxımından maraqlı doğurmaqla yanaşı, istiqlal haqqında yazılan poetik nümunələr içərisində diqqəti çəkir. Əsərin orijinallığını səciyyələndirən məqamlardan biri də onun yüksək vətənpərvərlik qayəsi ilə yığılmasıdır.

Ey Vətən oğlu, düşün, bil ki, səindir bu Vətən,
Sabahın, həm bu günün, həm dünənindir
bu Vətən.

Sənin öz dövlətin, öz millətin, öz cəddin var,
Vətən uğrunda ölənlər ölümündən doğular (201, 60).

Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Asifə Telmanqızının fikrinə, «Vətən marşı» Türkiyənin milliyyətçi şairi Mehmet Akif Ersoyun «İstiqlal marşı»na bənzəyir. Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasına həsr olunmuş bəzi tədqiqatlarda şairin «Vətən marşı»nı yazarkən «İstiqlal marşı»ndan təsirlənməsi ilə bağlı müəyyən mülahizələrə təsadüf olunmaqdadır. Ancaq bir məsələyə diqqət yetirilməlidir ki, Bəxtiyar Vahabzadənin «Vətən marşı» ilə bəhs olunan əsər arasında hər hansı oxşar məqamların olması yalnız öləri və zahiri xarakterlidir. Şair sadəcə olaraq, ənənəvi forma qəlibinə söykənərək Azərbaycanın problemlərini əks etdirməyə çalışmış və buna nail olmuşdur» (136, 27).

Bəxtiyar Vahabzadənin «İlk və son dərdim – Vətən» (2006) adlı şeiri də azadlıq motivləri ilə zəngin poetik nümunələrdən biri kimi maraqlı doğurmaqdadır. Qürbətdə yaşayan bəstəkar Adil Bəbirova həsr olunmuş bu şeirdə müəllif və-

tən, yurd həsrəti fonunda azadlıq arzularını ifadə etməyə çalışmışdır.

Şairin poetik yaradıcılığında özünəməxsus yeri olan «Siz böyüyün, ey böyüklər» (1990) adlı şeirində köləliyə, müstəmləkəçiliyə qarşı etiraz ruhu qabarıq şəkildə bədii təcəssümünü tapmışdır. Millətin önündə gedənlərə müraciətlə yazılmış bu şeirdə şairin azadlıq, hüriyyət, istiqlal arzuları ifadə olunmuşdur:

Köləliyi özümüzə qoruq bildik,
Böyüklerin qabağında
 hey süründük dizin-dizin.
Elə bildik köləliklə
Hörmətini qazanırıq
 Mərkəzdəki böyüklerin.
Biz bilmədik əyildikcə
 «hələ azdır» deyəcəklər.
Daha artıq əyəcəklər (201, 18-19).

Şeirdə təlqin olunan fikrə görə, millətin öndə gedən ziyalıları, dövləti idarə edən şəxslər müstəmləkəçi imperiya cəlladları önündə əyildikcə, köləliyin ömrü uzanacaqdır. Xalqın böyükleri millətə söykənməli, millətlə birlikdə ucalmalı, yüksəlməli, əsarətdən xilas olmalıdır.

Ey xalqımın böyükleri,
 Böyük olun, kiçilməyin.
Əyilməyi hörmət üçün yol bilməyin.
Siz millətə söykənsəniz
 Arxanızda millət durar.
Qorxunuzdan əyilsəniz,
Qarşınızda daha böyük zillət durar.
Millət ilə siz birsiniz.
Qorxunuzdan əyiləndə
 Milləti də əyirsiniz (201, 19).

Şairin «Şər-şeytana, xeyir-Allaha» (1991) adlı şeirində yetmiş ildən artıq sovet əsarətinə boyun əyməyə məcbur olan Azərbaycan xalqının varlığına çökmüş ətəlt, köləlik, zülmə, haqsızlığa dözümlə göstərmək, özünə, taleyinə biganəlik və s. kimi mənfi əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlər tənqid olunur. Şeirdə müəllifi narahat edən əsas məsələ uzun illərin əsarət tarixinin xalqın mənəviyyatına yoluxdurmuş olduğu qulçuluq psixologiyasıdır.

Biz aç bilmədik, bizim üçün də,
Otuz doqquzunu açan tapıldı.
Xeyirə daldayıq, zərərə öndə,
Bizi kor cəhalət bu günə saldı.

Əriyir astaca ətəlt buzu,
Millətlər haqqını dərk edir artıq.
Açılıb qapının otuz doqquzu,
Qırxıncı qapının kandarındayıq (201, 25).

Şeirdə əksini tapan pessimizm əhvali-ruhiyyəsi də məhz burdan qaynaqlanır. Belə ki, şair gələcəyə nə qədər ümidlə baxır-baxsın, o millətin taleyindən narahatlığını gizlədə bilmir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etməsindən bir qədər əvvəl yazılmış bu şeirdə eyni zamanda şairin illərdən bəri həsrətində olduğu istiqlal arzuları da bədii əksini tapmışdır.

Qonşuda səslənən azad ünlərin,
Əksi bizim elə heç gələmmədi.
Bəs nə vaxt gələcək bizim günlərin
Ağ atlı igidi, Məlik Məmmədi? (201, 26).

Şairin «Şər-şeytana, xeyir-Allaha» adlı şeirində qaldırılan problem bir qədər fərqli səpkidə «Bir-birimizə atdı-

ğımız daş» (1995) şeirində də bədii təcəssümünü tapmışdır. Müəllif əsrlər boyu millətin ruhuna, varlığına nüfuz edən əsarət, köləlik, qulçuluq duyğusunun hələ də yaşamaqda olduğuna diqqəti çəkmişdir.

Qandal açılsa da qollarımızdan,
Köləlik hələ də beynimizdədir.
Bir böyük mətləbi unuduruq biz;
Birdir vətənimiz, birdir elimiz.
Biri-birimizə atdığımız daş
Vətənə, millətə dəyir, a qardaş (201, 139).

Şairin digər şeirlərində də bu və ya buna bənzər motivlər bədii təcəssümünü tapmışdır. Məsələn, «Neçin» (1998) adlı şeirdə müəllif uzun illərin əzablarından sonra qazanılan istiqlaliyyətdən sonra da millətin dərd və əzablardan xilas olmadığına diqqəti çəkir. Ədibin qənaətinə, istiqlal elə böyük bir sərvətdir ki, o sərvət bütün millətin firavan həyat sürməsinə təmin etməli, onun təməlinə dayanmalıdır. Əgər ölkənin hər bir sırası vətəndaşı şəxsi həyatında milli istiqlalın bəhrəsini, səmərəsini hiss etməsə, o zaman istiqlalın dəyəri anlaşılmayacaq və xalq, toplum nəyi qazandığının o qədər də fərqləndirməyəcək.

İstiqlala qovuşduq,
ümidlər doğrulmadı,
Köhnə hamam, köhnə tas,
mən dediyim olmadı.
Saplarımız çürümüş
vurduğumuz yamaqda,
Ümidləri, inamı zaman puç etdi, neçin?
Şəhidlərin qanıyla suvarılan torpaqda
Gül-çiçək bitməliyə, kən,
bizdə kol bitdi, neçin? (201, 258).

Bununla belə, şair yeri gəldikcə milli istiqlalı layiqincə dəyərləndirməyənlərə, müstəqil dövlətimizin qurulmasına baxmayaraq, hələ də imperiya illərini həsrətlə xatırlayanlara, nə zamansa keçmiş günlərin təkrar olacağı ümidi ilə yaşayanlara, «saatını Moskva vaxtı ilə» quraraq «nicat yolunu» şimalda arayanlara kəskin etirazını bildirmişdir.

Ana birsə, vətən də bir a bala,
İstiqlala dal çevirib əsnəmə.
Nə dikmişən gözlərini şimala?
Ürəyində iki vətən bəsləmə (201, 294).

Sosial-siyasi məzmunu ilə seçilən «Unudulsun unutqanlıq» (1992) şeirində Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan xalqının milli mentalitetində, qan yaddaşında özünə dərin kök salmış, bir çox tarixi faciələrimizin təməlinə dayanan unutqanlıq məsələsinə diqqəti yönəltməklə, insanları bu mərzədən xilas olmağa, çarə aramağa səsləyir. Şeirdən hasil olan qənaətə görə, tarixdə baş verən heç bir hadisə yaddan çıxarılmamalıdır. Əksinə, baş verən hadisələr öyrənilməli, ciddi şəkildə təhlil edilməli, səhvlərdən ibrət dərsi götürülməlidir. Adı çəkilən şeirdə müəllif oxucunun diqqətini 1920-ci ilin 28 aprelində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin XI rus ordusu tərəfindən işğalına yönəldir. Şair, həmin faciənin bir daha təkrarlanmaması üçün məğlubiyyətimizin səbəblərini aramağa çağırır.

O bəd günün,
rəzil günün xatirəsi
İniltiyə dindirilsin.
Hərəkəti dayandırmaq,
Yaddaşları oyandırmaq:
Bilək niyə endirildi bayrağımız.

Niyə bizim başımızda
çatladı öz çanağımız (201, 325).

Şairin Azərbaycanın istiqlalına həsr etdiyi poetik örnəklər içərisində «Nəvəm- istiqlalım» (1995) adlı şeiri də diqqəti çəkir. Şeirin maraq doğuran cəhətlərindən biri müəllifin onu balaca nəvəsinə müraciətlə qələmə almasıdır. Azərbaycanın istiqlalının nəvəsi ilə yaşdığını vurğulayan şair bu fakta rəmzi mənə verir. Onun fikrincə, sovet əsarətini görmüş insanların hələ də ruhunda köləlik, məhkumluq duyğusu yaşamaqdadır, yeni doğulan gənc nəsil isə müstəqil bir ölkənin vətəndaşı kimi yetişib tərbiyələndiyi üçün onlar ruhən, mənən azaddırlar.

Oğullar, nəvələr qoruyar, yəqin,
Babalar qazanan bu istiqlalı.
Bu bayraq altında böyüyənlərin
Ruhu da özü tək azad olmalı (201, 358).

Bəxtiyar Vahabzadənin türk dünyasının və Azərbaycanın ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərinə həsr olunmuş şeirlərində də milli istiqlal problemi bədii təəcəssümünü tapmışdır. Bu mənada şairin «Atatürk», «Xəyalpərəst», «Zindənda», «Moabit», «M.Ə.Rəsulzadənin xatirəsinə», «Haqqa heykəl qoyuldu» və digər şeirləri maraq doğurur. «Atatürk» (1992-1998) şeirində müəllif Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu, İstiqlal savaşının qəhrəmanı Mustafa Kamal Atatürkün şəxsiyyətini canlandırmağa çalışmış, sadə bir ailədə böyümüş bu insanın türk millətinin atası məqamına yüksəlməsinin səbəblərini açmağa çalışmışdır. Şairin ən böyük arzusu itirilən yurd yerlərinin qaytarılması, parçalanmış Vətənin birləşdirilməsi üçün Azərbaycanda belə bir qəhrəman insanın dünyaya gəlməsidir. Türkünistanın istiqlalı yolunda canını qurban vermiş Ənvər Paşanın xatirəsinə həsr olunmuş «Xə-

yalpərəst» (1999) şeirində şair türk dünyasının azadlığının Turanın birliyindən keçdiyi fikrini vurğulamışdır. «M.Ə.Rəsulzadənin xatirəsinə» adlanan şeirdə isə müəllif 1918-1920-ci illərdə mövcud olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucusu və ideoloquna dərin sevgisini ifadə etmişdir.

Bu torpağın özü boyda
Bu torpağa mənəbbətlə doluydun.
Bu torpağın yolunda da
Sən öz canını qoydun.
Borclu ikən Vətən sənə, xalq sənə
Hər şey döndü tərsinə.
Bu torpaqdan verəmmədik
Bir məzarlıq yer sənə (201, 15).

Şair M.Ə.Rəsulzadənin Vətən yolunda canından keçdiyi halda, məzarının qütbətdə olmasına dərin kədər hissi ilə təəssüf edir. O, eyni zamanda, sovet dönəmində doğma Vətəni yadlara satanlara, məmləkəti talayıb-sökənlərə ucaldılan heykəllərə də bir vətəndaş şair kimi etirazını bildirir:

Riyalara, boyalara,
yetmiş ildir uymuşuq,
Görün, kimin əvəzinə
kimə heykəl qoymuşuq.
Ancaq ana təbiətdə
bir əzəli qayda var,
Bünövrəsi eşq olmayan
tunc olsa da, tez uçar (201, 16).

Böyük Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidə həsr olunan «Haqqa heykəl qoyuldu» (1997) adlanan şeirdə sovet siyasi rejimi dönəmində Azərbaycan ziyalılarının başına gətirilən faciə və müsibətlərin bədii mənzərəsi yaradılmışdır (201,

388-389). «Molla Nəsrəddin» ədəbi məktəbinin yaradıcısı, böyük satira ustası Cəlil Məmmədquluzadəyə ithaf edilən «Mirzə Cəlil» (1958) adlı şeirdə Bəxtiyar Vahabzadə ədibin tərcümeyi-halının Vətən tarixi, xalqın ağrı və iztirabları ilə həmahəng olduğuna diqqət yönəlmişdir. Bu qüdrətli fikir sahibinin dünyaya kiçik bir daxmadan pərvazlandığına heyranlığını gizlədə bilməyən şair elə məhz bu məqamı da qabartmağa çalışmışdır.

Balaca bir daxmanın
önündə baş əyirəm,
Öz-özümə deyirəm:
Bu qaranlıq daxmadan
Bizim ana Vətənə
ışığı düşdü bir zaman (196, 284).

Müəllifin İkinci Dünya savaşında alman faşistlərinin həbs düşərgəsində qəhrəmancasına həlak olmuş görkəmli tatar şairi Musa Cəlilə həsr etdiyi «Zindənda» və «Moabit» (1957) adlı şeirləri, habelə «Uçun nəğmələrim» (1966) poeması da azadlıq ruhu ilə yüklənmiş bədii nümunələrdəndir. Ədib düşmənlərə əsir düşən bu qəhrəman şairin böyük qüdrət və iradə sahibi kimi bir an olsun belə mübarizədən vaz keçmədiyini, ölüm düşərgəsində məhbəs həyatı yaşadığı zaman qələmi ilə doğma xalqına, vətəninə əlindən gələn xidməti əsirgəmədiyini poetik şəkildə ümumiləşdirə bilmişdir.

Ey əsarət yuvası!
Sən bildinmi sinəndə,
Yarandı ən möhtəşəm
azadlıq nəğmələri?! (196, 225).

Müəllif qəhrəman şairin ölümün gözlərinə cəsarətlə baxması ilə xalqın azadlıq simvoluna çevrildiyinə diqqət

yönəlmişdir. Ədibin orijinal yazı üslubunun məhsulu olan «Uçun nəğmələrim» (1966) poeması da azadlıq, hüriyyət ideyaları ilə zəngindir.

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsindən sonra sovet imperiyasının dağılmasıyla barışmayan Rusiyanın Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) adı altında imperiyanı yenidən bərpa etmək niyyəti ölkənin bir çox vətənpərvər qələm sahibləri kimi Bəxtiyar Vahabzadəni də dərinlən hiddətləndirmişdi. Şair bu münasibətlə yazmış olduğu «Yenilənmiş ittifaq» (1991) adlı şeirdə milləti ayıq olmağa, məkrli düşmənin hiyləsinə aldanmamağa çağırır:

Bilək, «yenilənmiş ittifaq» nədir?
Bu da başqa tələ, başqa hiylədir.
Nədir yeniləşmək?
Vaxtın, zamanın
Kor gözün üstünə təzə sürməsi,
Görən gözlərəsə kül üfurməsi.
...Yenə də qulluğa səcdə qılması,
O köhnə, o çürük boyunduruğun
Bir qədər, azacıq boşaldılması (201, 32).

Ədibin 1995-ci ildə qələmə aldığı «İki bayraq» və «İki-başlı qartal» şeirlərində Rusiyanın yeni imperiya siyasəti kəskin şəkildə tənqid olunur. Şair böyük zəhmət və qan bahasına qazanılmış milli istiqlalın qorunub saxlanmasını ən vacib şərtlərdən biri hesab edir. Şeirdə keçmiş Sovetlər Birliyinin dağılması ilə heç cür barışa bilməyən imperiyanın qüvvələrin çəçən xalqına qarşı apardığı amansız müharibəni milli hüquqlara qarşı qəsd kimi dəyərləndirən şair zülm və zalımlıqla heç bir milləti vahid bayraq altında birləşdirməyin mümkün olmayacağı qənaətinə irəli sürür.

İstiqlal məfkurəsinin orijinal ifadə şəkli ilə seçilən «Öz-özünü tanımaq» (1992) adlı şeirdə şair Azərbaycanın

müstəqilliyinin dünya dövlətləri tərəfindən tanınmasını bir vətəndaş kimi alqışlayır. Müəllif öz ölkəsinin istiqlaliyyətə qovuşmasını böyük sevinc, fərəh və fəxr duyğusu ilə geniş oxucu kütlələrinə bəyan edir.

Bu gün yüz beş ölkə tanımış bizi –
Yenicə yaranmış dövlətimizi.
Artıq yer üzündə öz yerimiz var,
Qarşıda işıqlı günlərimiz var (201, 39).

Lakin bu sevincin içərisində şairi narahat edən bir məqam diqqəti cəkməkdədir ki, o da dünya dövlətlərinin bizi tanıdığı halda, özümüzün-özümüzü tanımamağımızdır. Problemə fəlsəfi kontekstdə yanaşan şair hər bir millətin özünün-özünü tanımasına xüsusi əhəmiyyət verir. Şeirdən hasil olan qənaət budur ki, millət özünü tanımadığı təqdirdə, öz yaratdıqlarının fərqiində olmayacaq, bu da milli istiqlalın dəyərini anlamaqda, dərk etməkdə ciddi çətinliklər törədəcəkdir.

Amma unutma ki, özgələrinin
Bizi tanıması hələ şort deyil,
Seçək içimizdə əyridən düzü
Görək tanıdıq mı öz-özümüzü?
Əvvəlcə özünü tanımayan kəs
Özünü dünyaya tanıda bilməz (201, 39).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Əgər qorunmazsa istiqlalımız» (1992) şeirində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etməsindən sonra ölkənin xarici və daxili siyasətində qarşıya çıxan problemlərin yarada biləcəyi çətinliklərə diqqət yetirilmişdir. Şeirdə şair azadlığı, istiqlaliyyəti böyük bir səadət, millətin təbii haqqı kimi səciyyələndirir, onun böyük qurbanlar hesabına əldə edildiyini vurğulayır:

Azadlıq, səadət haqqımdır mənim,
Allah çox görməsin bu haqqı bizə.
İstiqlal yolunda qurbanlar verib
Axır yetişmişik istəyimizə (201, 41).

Şeirin sonunda uzun illər əsarət həyatı yaşayan xalqımızın yenidən müstəmləkəçilik boyunduruğuna düşə biləcəyindən ehtiyatlanan şair dövləti idarə edənləri ayıq-sayıq olmağa, düşmənin məkrli hiylələrinə uymamağa çağırır.

Bizi məhv eləyər arxayınçılıq,
Əgər qorunmazsa istiqlalımız! (201, 43).

Bəxtiyar Vahabzadənin «Mən türkəm» (1995), «Ad günün mübarək» (1995) və bir sıra digər şeirlərində millətin adı ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirilir. Şair qədim tarixə malik olan bir xalqa yeni ad axtaranlara özünün kəskin etirazını bildirir.

Ümumiyyətlə, Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyəti məsələsi Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında qırmızı xətt kimi keçir. Şairin bir çox əsərlərində qaldırılan müxtəlif səpkili problemlərin arxasında da məhz doğma yurdun azadlıq və istiqlaliyyəti məsələsi durur.

NƏTİCƏ

Təhlillərdən göründüyü kimi, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında istiqlal ideyası aparıcı funksiya daşımış, geniş və hərtərəfli şəkildə bədii təcəssümünü tapmış, özünəməxsus, spesifik keyfiyyət, çalar və xüsusiyyətlərlə ifadə olunmuş, şairi daim düşündürən problemlərdən biri olmuşdur. Bu, bir tərəfdən problemin məna-məzmun tutumunda, digər tərəfdən bədii-estetik kontekstində gerçəkləşməkdədir. Belə ki, müəllifin şeir və poemalarının mühüm bir qisminə bu ideya əsas xətt kimi diqqəti cəkməkdədir.

Bəxtiyar Vahabzadə bir şair kimi Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm, Osman Sarıvəlli, Əli Kərim, Balas Azəroğlu, Nigar Rəfibəyli, Hüseyn Arif, Məmməd Araz, Xəlil Rza Uluturk, Əli Tudə, Qabil, Fikrət Qoca, Ramiz Rövşən, Məmməd İsmayıl və digər şairlərin mənsub olduğu ədəbi-mədəni mühitdə yaşamış və yazıb-yaratmışdır. Bağlı olduğu mühitin sosial-siyasi və ədəbi-kulturoloji şərtləri onun bioqrafiyasında, dünyagörüşündə və yaradıcılıq təkamülündə ciddi rol oynamışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi-bədii irsində istiqlal mövzulu şeirlər aparıcı yerlərdən birini tutmaqdadır. Bütün yaradıcılığı boyu ictimai-siyasi proseslərin içərisində olması onun ədəbi dünyasına təsirsiz qalmamışdır. Ədib sovet siyasi rejiminin ən sərt dövrlərində belə istiqlal, hürriyyət, müstəqil dövlətçilik amalı ilə yaşamış, bu ideyanın müxtəlif formalarda bədii təcəssümünə çalışmışdır. Şairin beynəlxalq mövzularda qələmə aldığı əsərlərinin mühüm bir qisminə dolayısı ilə milli istiqlal probleminin bədii təzahürünə çalışılmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında istiqlal məfkurəsinin bədii təcəssümündə ana dili problemi ilə bağlı yazılar mühüm rol oynayır. Şair daim bu məsələyə diqqət yetirmiş,

ayrı-ayrı yazılarında onun müxtəlif məqamlarını və aspektlərini qabartmağa çalışmışdır. Müəllifin ana dili probleminə bu qədər əhəmiyyət verməsi təsadüfi deyildir. Çünki ədibin qənaətinə, dil hər bir millətin varlığının ilkin təzahürlərindəndir; dilini qeyb edən bir toplumun öz milli-etnik mövcudluğunu qoruyub saxlaması mümkün deyildir.

Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyasında şəxsiyyət azadlığının insan və zaman kontekstində aşkarlanması şairin problemə daha geniş müstəvidə yanaşdığını göstərməkdədir. O, bir sənətkar kimi mənsub olduğu millətin azad, hürri yaşaması, dünya xalqları içərisində öz layiqli yerini tutması, milli özünüdərk məqamına yetişməsi, ən başlıcası isə hər bir fərdin vətəndaş kimi formalaşması üçün bir çox şərtlərin vacib olduğuna diqqəti cəkir.

Bəxtiyar Vahabzadə milli istiqlal ideyalarını yaymaq üçün beynəlxalq mövzularda yüksək ideya-estetik dəyərə malik xeyli sayda poetik nümunə yaratmışdır. Sovet dövründə beynəlxalq mövzularda bədii əsərlər yaratmaq ideoloji təbliğatın tərkib hissəsi kimi düşünəlsə də, şairin yaradıcılığında bunun ideoloji təbliğatla uyuşmayan fərqli təzahürlərinə təsadüf olunmaqdadır. Belə ki, o, beynəlxalq mövzulara, başqa xalqların mübarizə tarixinə daha çox milli istiqlal ideyalarını təbliğ etmək məqsədilə müraciət etmişdir. Bəxtiyar Vahabzadənin beynəlxalq mövzularda yazdığı şeir və poemalarda istiqlal ideyası özünəməxsus, spesifik təzdə bədii ifadəsini tapmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin poetik yaradıcılığında Dağlıq Qarabağ problemi, torpaqlarımıza göz dikən erməni təcavüzkarlarının işğalçılıq siyasəti, doğma vətəninə vətənsiz olan didərginlərin yurd həsrəti kimi mövzular aparıcı yerlərdən birini tutmaqdadır. Ötən əsrin sonlarında sovet siyasi rejiminin çöküşü fonunda yaranan bu problemlər şairin yaradıcılığında yeni bir səhifə açmış, milli istiqlal ideyasının özünəməxsus məzmun və çalardakı ifadə olunmasını şərtlən-

dirmişdir. Müəllifin bu mövzuda qələmə aldığı əsərlərdə erməni zülmü, qaçqınlıq, köçkünlük, didərginlik, torpaq, yurd həsrəti və s. mövzularla yanaşı, azadlıq, hüriyyət, müstəqil dövlətçilik məsələlərinə də toxunulmuşdur. Şair Azərbaycanın azadlığı və istiqlaliyyəti fonunda yeri gəldikcə Qarabağ itkisinin doğurduğu məsələlərə də diqqət yetirmiş, həssas vətəndaş müşahidəsi ilə xalqı düşündürən, narahat edən problemləri gözdən qaçırmamağa çalışmışdır.

İyirmi yanvar faciəsi Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasında yeni bir mərhələnin başlanğıcı kimi dəyərləndirilə bilər. Şairin Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi yolunda yeni bir səhifə kimi dərk etdiyi bu faciə onun yaradıcılığının ictimai-siyasi məzmun baxımından dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu hadisələrdən bir qədər sonra qələmə alınan «Şəhidlər» poeması Azərbaycan poeziyası tarixində şəhidlik mövzusunda qələmə alınan ən kamil bədii nümunələrdən biri kimi dəyərləndirilə bilər.

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasının mühüm bir qolunu Azərbaycanın Güneyi ilə bağlı yazmış olduğu poetik nümunələr təşkil edir. Yaradıcılığının ilk dövrlərindən başlayaraq, Güney Azərbaycan problemi şairi dərinlən düşündürmüş, bu mövzuda bir sıra orijinal, bənzərsiz sənət nümunələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Müəllifin poetik irsinin xronoloji aspektdə nəzərdən keçirilməsi onun daim bu mövzuya həssas münasibət bəslədiyini göstərməkdədir. Belə ki, o, şeir və poemalarında Güney Azərbaycan mövzuna dəfələrlə müraciət etmiş, yüksək bədii dəyərə malik əsərləri ilə bu problemin kütləviləşməsinə, millətin ortaq dərdinə çevrilməsinə çalışmışdır. Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycanın parçalanması probleminə həsr olunmuş «Gülüstan» (1959) poeması sovet siyasi rejiminin ən sərt dönəmində qələmə alınmış poetik nümunələrdən biri kimi diqqəti cəkməkdədir. Əsərdə müəllif yüksək bədii formada Azərbaycanın parçalanması və müstəmləkəçilik tarixinə bədii eks-

kurs etmiş, imperiyaların əlilə xalqın sürükləndiyi bu faciənin acı, kədərli mənzərəsini yaratmışdır. O dövr üçün çox böyük cəsarət olan bu addım yalnız ədəbi-mədəni mühitdə deyil, ictimai-siyasi arenada da böyük rezonans doğurmuşdur. Ədib həmçinin «Mərziyə», «İstiqlal» poemaları ilə Azərbaycanın parçalanması tarixini canlandırmağa çalışmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında istiqlal ideyasının bədii təcəssümündə onun müraciət etdiyi mövzuların, qaldırmış olduğu problemlərin təsiri və əhəmiyyəti mühüm faktorlardan biridir. Bu mənada şairin şeir və poemaları mövzu yeniliyi, rəngarəngliyi və çoxproblemliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Müəllifin əsərlərində klassik söz sənətinin zəngin xəzinəsindən bəhrələnmə meyilləri, ənənələri yaşatma və inkişaf etdirmə cəhdləri özünü bu və ya digər şəkildə göstərməkdədir.

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal poeziyasında müasirlik ruhu qabarıq ifadəsini tapmışdır. O, zamanın nəbzini, ruhunu tutmağa çalışmış, cəmiyyəti narahat edən məsələlərə diqqət yetirmiş və bu zəmində əsərlərinin aktuallığını, ideya müasirliyini təmin edə bilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin istiqlal mövzusunda yazdığı poetik nümunələr özünəməxsus forma, dil və üslub özəlliyi, orijinal, bənzərsiz ifadə tərzilə seçilməkdədir. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, şairin istiqlal mövzusunda yazılmış əsərlərində məzmun orijinallığı ideya yeniliyi ilə müşayiət olunduğundan bədii aktualıq kəsb etməkdədir.

Əlbəttə, bir tədqiqat işində Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında istiqlal ideyasını bütün yönərlə araşdırmaq mümkün deyildir. Buna görə də monoqrafiyada ən ümumi məsələlərdən bəhs etməklə kifayətlənmək məqbul hesab edilmişdir. Gələcək araşdırmalarda problemin daha əhatəli kontekstdə tədqiq olunacağı, bu monoqrafiyanın ayrı-ayrı fəsil və bölmələrində qaldırılan problemlərin müstəqil təhlil

obyektinə çevriləcəyi şübhə doğurmur. Bu mənada oxucuların mühakiməsinə verilən monoqrafiya gələcəkdə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığının ayrı-ayrı problemlər üzrə öyrənilməsinə həsr olunacaq araşdırmalar üçün bir növ zəmin rolunu oynamaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Abasov Abdulla. Həyat və bədii həqiqət. Bakı: Nurlan, 2005, 406 s.
2. Abbasov İlham. Əbədiyaşar şair Bəxtiyar Vahabzadə. «Palitra» qəz., 2009, 3 aprel, № 34 (1322)
3. Abdulla Abbas. Erməni məsələsi və ya oğru elə bağırır, doğrunun bağı yarıılır. Bakı: Yurd, 2003, 51 s.
4. Abdullayev Cəlal. Lirikə və zaman. Bakı: Yazıçı, 1982, 178 s.
5. Abdullazadə Arif. Şairlər və yollar. Bakı: Elm, 1984, 224 s.
6. Ağayev Əkbər. Əsrin tərənnümü, Bakı: Yazıçı, 1980, 231 s.
7. Ağayev Əkbər. Poeziyanın qələbəsi. «Bakı» qəz., 1984, 7 noyabr
8. Axundlu Yavuz. İstiqlal şairləri. Bakı: Elm, 1998, 126 s.
9. Axundlu Yavuz. Ədəbi yaddaşdan səhifələr. Bakı: Adiloğlu, 2002, 173 s.
10. Alışanlı Şirindil. Sözün estetik yaddaşı. Bakı: Elm, 1994, 228 s.
11. Alışanlı Şirindil. Ədəbi-bədii düşüncənin sərhədləri, Bakı: Sabah, 2010, 360 s.

12. Allahverdiyev Vaqif. Müasir Azərbaycan poeziyasının inkişaf problemləri: Filol.elm.nam. ...dis. Bakı: 2000, 139 s.
13. Aristotel. Poetika. Bakı, Azər nəşr, Bakı: 1974, 192 s.
14. Asif Ata. İyirmi yanvar. «Hərbi and» qəz., 16–31 yanvar 2003, № 02 (6)
15. Aytmatov Çingiz. Zamanla həmahəng. «Kommunist» qəz., 1984, 19 noyabr
16. Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası (məqalələr toplusu). II kitab. Bakı: Elm, 2006, 496 s.
17. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, I c., Bakı: Elm, 2004, 1957, 760 s.
18. Azərbaycanın Bəxtiyarı. Bəxtiyar Vahabzadənin həyatı, yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında məqalələr toplusu. Bakı: Azərbaycan, 1995, 400 s.
19. Azəroğlu Balas. Qardaşım Bəxtiyar. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1985, 23 avqust
20. Bayramoğlu Alxan. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırım əməlləri bədii ədəbiyyatda. //Ulduz, 2001, № 10, s. 78–82
21. Belinski V.Q. Seçilmiş məqalələri. Bakı: Gənclik, 1979, 228 s.
22. Bəxtiyar dünyası. Tərtib edən Azər Bağirov. Bakı: Təhsil, 2005, 128 s.
23. Binnətova Almas. Demokratiya və milli müstəqillik uğrunda mübarizənin Azərbaycan poeziyasında əksi. Filol. elm.nam. ...dis. Bakı: 1995, 159 s.

24. Birinci Beynəlxalq Bəxtiyar Vahabzadə Simpoziumunun materialları. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2012, 545 s.
25. Cabbarlı Nərgiz. Yeni nəsil poeziyası. //Azərbaycan, 2004, № 8, s.148-168
26. Cəfər Məmməd. Şairin səsi–xalqın səsi. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1984, 16 noyabr
27. Cəfərov Nizami. Bəxtiyar Vahabzadə. Bakı: Azərbaycan, 1996, 96 s.
28. Ciloğlu Abbas, Şəhla Abbas qızı. Türk yurdu Qarabağ – yüz il müharibə, Bakı: Nərgiz, 2000, 440 s.
29. Dəmirli Mail. Dünyanın Bəxtiyarı. Bakı: Araz, 2003, 164 s.
30. Dəmirli Mail. B.Vahabzadə yaradıcılığında şəxsiyyət problem. «Ədəbiyyat qəzeti», 2011, 11 fevral, № 5 (3756)
31. Elçin. Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri. Bakı: Yazıçı, 1981, 360 s.
32. Elçin. Ədəbiyyatımızın yaradıcılıq problemləri. Bakı: Təhsil, 1999, 564 s.
33. Eloğlu Səbahəddin. Şəhidlərin fəryadı. «Azərbaycan», 1997, № 5-6, s. 169–178
34. Əbülhəsənli Tofiq. İstiqlal işığında. Bakı: Şirvan nəşr, 1998, 118 s.
35. Əbülhəsənli Tofiq. Vətəndaş yangısı. Bakı: Gənclik, 1998, 176 s.
36. Əbdülhəsənli Tofiq. Müasir Azərbaycan poeziyası: mövzu, janr və üslub problemləri (1991-2005). Bakı: Elm, 2008, 268 s.

37. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Tərtib edən İzzət Mirzəhəsənov. Bakı: «Azərbaycan Ensiklopediyası» Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1998, 240 s.
38. Əfəndiyev Asif. İnam və şübhə. Bakı: Yazıçı, 1988, 172 s.
39. Əfəndiyev İlyas. Şairin lirikası. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1984, 16 noyabr
40. Əfəndiyeva Türkan. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyatı. Bakı: Elm, 1980, 251 s.
41. Əhmədov Teymur. XX əsr Azərbaycan yazıçıları. Bakı: «Nurlar» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2004, 984 s.
42. Əkbərzadə Şahmar. «Sən Bəxtiyar oldun o zamandan ki...». «Azərbaycan gəncləri» qəz., 1984, 1 noyabr
43. Əliqızı Almaz. Güney Azərbaycan ədəbiyyatı: mərhələlər, təmayüllər, etüdlər. Bakı: Bakı Universiteti, 1998, 321 s.
44. Əliyev Rəhim. Poeziyanın təbiiliyi. Bakı: Yazıçı, 1982, 96 s.
45. Əliyeva Gülşən. Çağdaş poeziya və klassik irs. Bakı: Azərənəşr, 2000, 172 s.
46. Əliyeva Gülşən. Çağdaş Azərbaycan poeziyasında Füzuli ənənələri. Filol. elm. nam. ...dis. Bakı: 2000, 163 s.
47. Əliyeva İfrat. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası. Bakı: Yazıçı, 1983, 180 s.
48. Əliyeva İfrat. Şair, insan və zaman. S.M.Kirov adına ADU-nun «Elmi əsərləri», Dil və ədəbiyyat seriyası, 1972, № 6, s.74-80

49. Əliyeva İfrat. Mənalı ömür. //Azərbaycan, 1975, № 10, s.49-50
50. Əliyeva Jalə. Çağdaş türk poeziyası. Bakı: Elm, 2002, 210 s.
51. Əlizadə M. Əsrlərin arxasından eşidilən «Fəryad». «Bakı» qəz., 1984, 23 aprel
52. Əmirov Sabir. Cənubi Azərbaycan milli-demokratik ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 2000, 257 s.
53. Əmrahoğlu Arif. Dünənimin sözləri. Bakı: Elm, 2006, 412 s.
54. Ənvəroğlu Himalay. Azərbaycan ədəbiyyatının yaradıcılıq problemləri, Bakı: Elm, 2004, 773 s.
55. Fəzli Gəray. Bəxtiyar Vahabzadə: şairin siyasi portreti. «Yeni fikir» qəz., 1990, 28 noyabr, № 27 (364)
56. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı: Azərənəşr, 1993, 240 s.
57. Gözəlov Nadir. Qarabağ dərdi. Bakı: Səda, 1997, 212 s.
58. Gündoğdu Bayram. Bəxtiyar Vahabzadənin publisistikası. Filol. elm. nam. ...dis. Bakı: 2010, 27 s.
59. Hacıyev Abbas. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı: Zaman, 1999, 417 s.
60. Hacıyev Tofiq. Düşüncəli, istedadlı dil. //Ulduz, 1983, № 7, s. 45-52
61. Hacıyeva Maarifə. Dirilik bulağı (B.Vahabzadə yaradıcılığında folklor nümunələri), //Ulduz, 1982, № 2, s.53-54

62. Hacıyeva Maarifə. Ədəbi müləhizələr. Bakı: Azərənəşr, 2007, 240 s.
63. Heyət Cavad. Kamillik zirvəsi. Bakı: Azərənəşr, 2009, 376 s.
64. Həbibbəyli İsa. Himn və marş. «Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası», II kitab. Bakı: Elm, 2006, s. 417- 422
65. Həbibbəyli İsa. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı: Nurlan, 2007, 696 s.
66. Həsənov Həsən. Azərbaycanın Bəxtiyarı, yaxud «Gülüstan»dan «Şəhidlər»ə gedən yol. Bakı: Apostrof, 2009, 48 s.
67. Həzioğlu Qorxmaz. Poetik formaların təkamülündə fərdi üslub, «Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi poetikası». II kitab. Bakı: Elm, 2006, s. 71-104
68. Hüseyn Mehdi. Dəyərli əsər. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1965, 30 yanvar
69. Hüseynoğlu Tofiq. Söz – tarixin yuvası. Bakı: Azərənəşr, 2000, 166 s.
70. Hüseynov Şirməmməd. Milli haqq və ədalət axtarışında. Adiloğlu, 2004, 420 s.
71. Xəlilov Qulu. Həyatdan gələn səslər. Bakı: Gənclik, 1984, 352 s.
72. Xəlilov Pənəh. Ömrün payızında. //Azərbaycan, 1983, № 7, s.185-187
73. Xəzri Nəbi. Poeziyamız bir ümmandırsa... «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1985, 23 avqust

74. İbrahimov Mirzə. Uca fikirlər, coşqun ehtiraslar poeziyası. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1984, 16 noyabr
75. İsmayıl Məmməd. Yalana nifrət, həqiqətə məhəbbət. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1985, 23 avqust
76. İsmayılov Məmməd. Müasir Azərbaycan poeziyasında aşiq şeiri ənənələri. Filol.elm. nam. ...dis. Bakı: 1997, 182 s.
77. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (məqalələr toplusu). I kitab. Bakı: Elm, 2006, 428 s.
78. Kazımov Qəzənfər. Sənət düşüncələri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1997, 576 s.
79. Köçərli Tofiq. Qarabağ: yalan və həqiqətlər. Bakı, «İrşad» mərkəzi, 1998.
80. Qabil. Gülləbaran eylədilər. Bakı: Gənclik, 1994, 100 s.
81. Qara yanvar. Bakı. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. 1990, 320 s.
82. Qarayev Yaşar. Səhnəmiz və müasirlərimiz. Bakı: Azərənəşr, 1972, 210 s.
83. Qarayev Yaşar. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1979, 198 s.
84. Qarayev Yaşar. Meyar şəxsiyyətdir. Bakı: Yazıçı, 1988, 456 s.
85. Qarayev Yaşar. Tarix: yaxından və uzaqdan. Bakı: Sabah, 1996, 712 s.
86. Qarayev Yaşar. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIX və XX-yüzlər). Bakı: Elm, 2002

87. Qarayev Yaşar. Salmanov Şamil. Poeziyanın kamilliyi. Bakı: Yazıçı, 1985, 193 s.
88. Qasimov Himalay. Bədiiliyin meyarı. Bakı: API, 1990, 88 s.
89. Qəhrəmanlı Nazif. Məlum və naməlum üslub //Ulduz, 1997, №1, s. 91-93
90. Quliyev Kamil. Lirikə, müasirlik və qəhrəman. Bakı: Yazıçı, 1983, 197 s.
91. Quliyev Tofiq. Ədəbiyyatda realizm və modernizm problemləri. Bakı: Nağıl evi, 2006, 130 s.
92. Quliyev Vilayət. Azərbaycanda erməni zülmü. Bakı: Ozan, 1990.
93. Mahmudov Y., Şükürov K. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı: Təhsil, 2005, 380 s.
94. Mansurzadə Ağəddin. Düşündürən poeziya «Azərbaycan müəllimi» qəz., 1982, 6 avqust
95. Mansurzadə Ağəddin. Özü də, sözü də qocalmayan şair. «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1985, 16 avqust
96. Mehəraliyev Elçin. Mühəribə və ədəbiyyat (90-cı illərin Azərbaycan ədəbiyyatı əsasında). Filol. elm. nam. ...dis. avtoref. Bakı: 2001, 37 s.
97. Mehəraliyev Elçin. Mühəribə poeziyada. Azərbaycan, 1999, № 10, s. 176–183
98. Mehəraliyev Elçin. Mühəribə və ədəbiyyat. Bakı: Azərnəşr, 2000, 228 s.
99. Məmmədli Mürşüd. Ustad. «Yeni müsəvat» qəz., 2001, 23 avqust

100. Məmmədli Mürşüd. Bəxtiyar Vahəbzadə – istiqlal şairi. //Azərbaycan, 2004, № 9, s.172-180
101. Məmmədov M. Poeziya yeni təfəkkür işığında. Bakı:Yazıçı, 1990, 176 s.
102. Məmmədova Fatimat. Bəxtiyar Vahəbzadə poeziyasının dil və üslub xüsusiyyətləri. Bakı: Uniprint, 2011, 136 s.
103. Musayeva İradə. İmədad haraylı bir səs. //Azərbaycan, 2005, № 1, s.187-189
104. Mustafa Nizəməddin. Poeziya: dünənimiz, bu günümüz. «Azərbaycan», 1992, № 9–10.
105. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı: İki cildə, I-II cildlər. Bakı: Bakı Universiteti, 2007, 504; 560 s.
106. Mütəllibov Tofiq. Bəxtiyarlıq, «Azərbaycan gəncəri» qəz., 1985, 15 avqust
107. Nağıyeva Nəmin. Mən insan övladı, torpaq oğluyam. Bakı: Azərbaycan, 1995, 88 s.
108. Nəbiyev Bəkir. Kamalın tənənəsi. Bakı: Yazıçı, 1981, 397 s.
109. Nəbiyev Bəkir. Söz ürəkdən gələndə. Bakı: Azərnəşr, 1984, 284 s.
110. Nəbiyev Bəkir. Zirvəyə gedən yolda. «Kommunist» qəz., 1985, 16 avqust
111. Nəbiyev Bəkir. Çətin yollarda. Bakı: Elm, 2000, 780 s.
112. Nəbiyev Bəkir. İstiqlal şairi. Bakı: Elm, 2001, 348 s.
113. Nəcəfova Məziyyə. Qarabağ mövzusu bədii publicistikada, Filol. elm.nam. ...dis. avtoref. Bakı: 2002, 24 s.

- 114.Nəcəfova Mərziyyə. Qarabağ mövzusu bədii publisistikada. Bakı:Nafta-press, 2000, 106 s.
- 115.Nəcəfova Mərziyyə. Şəhid ədəbiyyatı janrını zaman yaratdı. «Elmi axtarışlar», I c., Bakı: Elm, 2000, s. 23–26
- 116.Nəcəfova Mərziyyə. B. Vahabzadə publisistikasında Qarabağ problemi. «Tədqiqələr», I c., Bakı: Elm, 2002, s. 209–214
- 117.Nəsibova Hicran. Müasir Azərbaycan lirikasında insan konsepsiyası. Filol. elm. nam. ...dis. Bakı: 1998, 156 s.
- 118.Parçalanmış millətin harayı (Həsərət şeirləri və bayatıları). Bakı: Nurlar, 2007, 656 s.
- 119.Rahim Məmməd. Bəxtiyar Vahabzadənin şeirləri. //İnqilab və mədəniyyət, 1952, № 7, s.162-169
- 120.Rüstəm Süleyman. Azərbaycanın xalq şairi. «Bakı» qəz., 1985, 15 avqust
- 121.Rüstəмова A., Nəbiyev B., Qarayev Y. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Elm, 2003, 376 s.
- 122.Rza Xəlil. Vətəndaşlıq və müasirlik. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1975, 19 aprel
- 123.Rza Rəsul. Bəxtiyarlıq. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1975, 23 avqust
- 124.Rza Rəsul. Seçilmiş əsərləri: 5 cildə, V c., Bakı: Öndər, 2005, 264 s.
- 125.Salmanov Şamil. Azərbaycan sovet şeirinin ənənə və novatorluq problemi.Bakı: Elm, 1980, 184 s.
- 126.Salmanov Şamil. Müasirlik mövqeyindən. Bakı: Yazıçı, 1982, 204 s.

- 127.Salmanov Şamil. Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası. Azərb. EA «Ədəbiyyat, dil, incəsənət» seriyası. 1986, №1, s. 16-20
- 128.Salmanov Şamil. İnsaniliyin qələbəsi. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1989, 24 fevral
- 129.Salmanov Şamil. Bilsin ana torpaq... (Müharibə və müasir fikir). //Azərbaycan, 1995, № 1–3
- 130.Seyidov Yusif. Ömrün kamala yetişən çağı. «Kommunist» qəz., 1983, 22 yanvar
- 131.Seyidov Yusif. Sözü qüdrəti. Bakı: Yazıçı, 1983
- 132.Seyidov Yusif. Şairin fikir dünyası. Bakı: Bilik, 1985
133. Sultanlı Vaqif. Azadlığın üfüqləri. Bakı: Şirvan-nəşr, 1997, 208 s.
134. Sultanlı Vaqif. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı. Bakı: Şirvan-nəşr, 1998, 160 s.
135. Şəhriyar Məhəmmədhüseyn. Yalan dünya. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1993, 496 s.
136. Telmanqızı Asifə. Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı. Bakı:Turan evi, 2010, 152 s.
137. Teymurqızı Rəfiqə. Bədii dilin özəlliyi və gözəlliyi, Bakı: Ozan,2000, 180 s.
138. Türk dünyasının Bəxtiyarı. I hissə. Bakı: «Təfəkkür NPM», 2002, 364 s.
139. Türk jurnalı Azərbaycan şairi haqqında. «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1979, 17 avqust
140. Ulusel Rahid. Ayağından daş asılmış həqiqətlər, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., 1991, 24 may

141. Ulutürk Xəlil Rza. Ədəbi tənqid. Bakı: Mütərcim, 2003, 876 s.
142. Vahabzadə Bəxtiyar. Mənim dostlarım. Bakı: Azərnəşr, 1949, 65 s.
143. Vahabzadə Bəxtiyar. Bahar. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1950, 49 s.
144. Vahabzadə Bəxtiyar. Ədəbi heykəl. Bakı: Azərnəşr, 1951, 60 s.
145. Vahabzadə Bəxtiyar. Dostluq nəğməsi. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1953, 63 s.
146. Vahabzadə Bəxtiyar. Çinar. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1956, 62 s.
147. Vahabzadə Bəxtiyar. Sadə adamlar. Bakı: Azərnəşr, 1956, 124 s.
148. Vahabzadə Bəxtiyar. Şəbi-hicran. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1959, 89 s.
149. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1961, 273 s.
150. Vahabzadə Bəxtiyar. Etiraf, Şəbi-hicran. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1962, 187 s.
151. Vahabzadə Bəxtiyar. İnsan və zaman. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1964, 228 s.
152. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir ürəkdə dörd fəsil. Bakı: Azərnəşr, 1966, 236 s.
153. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Gənclik, 1967, 411 s.
154. Vahabzadə Bəxtiyar. Səməd Vurğun. Bakı: Azərnəşr, 1968, 346 s.

155. Vahabzadə Bəxtiyar. Köklər-budaqlar. Bakı: Gənclik, 1968, 346 s.
156. Vahabzadə Bəxtiyar. Dəniz-sahil. Bakı: Gənclik, 1969, 142 s.
157. Vahabzadə Bəxtiyar. Dörd yüz on altı. Bakı: Gənclik, 1970, 133 s.
158. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir baharın qaranquşu. Bakı: Gənclik, 1971, 168 s.
159. Vahabzadə Bəxtiyar. Dan yeri. Bakı: Gənclik, 1973, 260 s.
160. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). I cild. Bakı: Azərnəşr, 1974, 283 s.
161. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). II cild. Bakı: Azərnəşr, 1975, 250 s.
162. Vahabzadə Bəxtiyar. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, 299 s.
163. Vahabzadə Bəxtiyar. Açıq söhbət. Bakı: Gənclik, 1977, 173 s.
164. Vahabzadə Bəxtiyar. Sadəlikdə böyüklük. Bakı: Yazıçı, 1978, 338 s.
165. Vahabzadə Bəxtiyar. Açılan səhərlərə salam. Bakı: Yazıçı, 1979, 230 s.
166. Vahabzadə Bəxtiyar. Payız düşüncələri. Bakı: Yazıçı, 1981, 365 s.
167. Vahabzadə Bəxtiyar. Muğam. Bakı: Yazıçı, 1982, 132 s.
168. Vahabzadə Bəxtiyar. Vətən ocağının istisi. Bakı: Gənclik, 1982, 184 s.

169. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). I cild. Bakı: Yazıçı, 1983, 425 s.
170. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri (2 cildə). II cild. Bakı: Yazıçı, 1984, 448 s.
171. Vahabzadə Bəxtiyar. Özümlə söhbət. Bakı: Azər-nəşr, 1985, 264 s.
172. Vahabzadə Bəxtiyar. Dərin qatlara işıq. Bakı: Ya-zıçı, 1986, 318 s.
173. Vahabzadə Bəxtiyar. Axı, dünya fırlanır. Bakı: Ya-zıçı, 1987, 204 s.
174. Vahabzadə Bəxtiyar. Gəlin açıq danışaq. Bakı: Azərnəşr, 1988, 214 s.
175. Vahabzadə Bəxtiyar. Lirika. Bakı: Azərnəşr, 1990, 214 s.
176. Vahabzadə Bəxtiyar. Şəhidlər. Bakı: Elm, 1990.
177. Vahabzadə Bəxtiyar. Şənbə gecəsinə gedən yol. Bakı: Azərnəşr, 1991
178. Vahabzadə Bəxtiyar. Nağıl-həyat. Bakı:Yazıçı, 1991, 240 s.
179. Vahabzadə Bəxtiyar. Ümidə heykəl qoyun. Bakı: Yazıçı, 1993, 124 s.
180. Vahabzadə Bəxtiyar. Yeni şeirlər. Bakı: Yazıçı, 1993. 168 s.
181. Vahabzadə Bəxtiyar. Vətəndaş. Bakı: Gənclik, 1994, 204 s.
- 182.Vahabzadə Bəxtiyar (Foto-kitab). Bakı:Azərbaycan, 1995, 128 s.

- 183.Vahabzadə Bəxtiyar.Yanan da mən, yaman da mən. Bakı: Göytürk, 1995, 286 s.
- 184.Vahabzadə Bəxtiyar. Körpü çaydan uzaq düşüb. Bakı: Azərbaycan, 1996
- 185.Vahabzadə Bəxtiyar (Bibliografik göstərici).Tərtib edənİ. İfrat Əliyeva. Bakı: Maarif, 1997, 200 s.
186. Vahabzadə Bəxtiyar. Bir ömür yuxu. Bakı: Azər-baycan, 1998, 192 s.
187. Vahabzadə Bəxtiyar. Ləyaqət. Bakı: Azərbaycan, 1998
188. Vahabzadə Bəxtiyar. İstiqlal. Bakı: Gənclik, 1999, 496 s.
189. Vahabzadə Bəxtiyar. Ağıl başqa, ürək başqa, Bakı: Azərbaycan, 2000, 288 s.
190. Vahabzadə Bəxtiyar. Ədəbi düşüncələr. Bakı: Təhsil, 2000, 216 s.
191. Vahabzadə Bəxtiyar. Ağ atlı oğlan. Bakı:Təhsil, 2002
192. Vahabzadə Bəxtiyar. Sandıqdan səslər. Bakı: Təfək-kür, 2002
193. Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: Altı cildə. I-VI cildlər. Bakı: Azərbaycan, 2001-2002, (I c.) 544 s.; (II c.) 576 s.; (III c.) 572 s.; (IV c.) 608 s.; (V c.) 504 s.; (VI c.) 776 s.
- 194.Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri: İki cildə, I c., Bakı: Öndər, 2004, 328 s.
- 195.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: 12 cildə, I-XII cildlər, Bakı: Azərbaycan, 2007

- 196.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, I c., Bakı: Elm, 2008, 612 s.
- 197.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, II c., Bakı: Elm, 2008, 616 s.
- 198.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, III c., Bakı: Elm, 2008, 577 s.
- 199.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, IV c., Bakı: Elm, 2008, 662 s.
- 200.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, V c., Bakı: Elm, 2008, 584 s.
- 201.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, VI c., Bakı: Elm, 2008, 738 s.
- 202.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, VII c., Bakı: Elm, 2008, 463 s.
- 203.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, VIII c., Bakı: Elm, 2009, 518 s.
- 204.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, IX c., Bakı: Elm, 2009, 828 s.
- 205.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, X c., Bakı: Elm, 2009, 831 s.
- 206.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, XI c., Bakı: Elm, 2009, 826 s.
- 207.Vahabzadə Bəxtiyar. Əsərləri: On iki cildə, XII c., Bakı: Elm, 2009, 838 s.
- 208.Yusifli Afaq. Çağdaş poeziya və Füzuli irsi. Bakı: Elm, 2008, 182 s.
- 209.Yusifli Vaqif. Yollar hayana aparır. Bakı: Gənclik, 1999, 140 s.

- 210.Yusifli Vaqif. Tənhalığın poeziyası //Azərbaycan, 2003, № 2, s.91-94
- 211.Yusifli Vaqif. Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər). Bakı:Mütərcim, 2009, 404 s.
- 212.Yusifli Vaqif. Poeziyamızın Bəxtiyarı. «Ədəbiyyat» qəz., 2010, 20 avqust, № 33 (3732)
- 213.Yusifli Vaqif. Poeziyamız haqqında düşüncələr //Azərbaycan, 2010, № 10, s.168-180
- 214.Yusifoglu Rafiq. Müasir ədəbi proses və ədəbi tənqid. Bakı:Çaşıoğlu, 2004, 240 s.

Rus dilində

- 215.Айтматов Чингиз. Читая современника. «Литературная газета», 19 октября 1983 г.
216. Анар. Меликли Тофиг. Прощание с поэтом. «Литературная газета», 24 февраля 2009 г.
217. Вагабзаде Бахтияр. Простые люди. Москва: Советский писатель, 1958, 127 стр.
218. Вагабзаде Бахтияр. Высота. Москва: Советский писатель, 1964, 103 стр.
219. Вагабзаде Бахтияр. Девичья башня. Москва: Советский писатель, 1968, 106 стр.
220. Вагабзаде Бахтияр. Весна на вершинах. Москва: Художественная литература, 1974, 158 стр.
221. Вагабзаде Бахтияр. Не закрывай окно. Москва: Советский писатель, 1982, 103 стр.

222. Вагабзаде Бахтияр. Все пространство души. Баку: Язычы, 1985, 245 стр.
223. Вагабзаде Бахтияр. Мы на одном корабле. Москва: Советский писатель, 1986, 336 стр.
224. Вагабзаде Бахтияр. Достоинство. Баку: Язычы, 1988, 248 стр.
225. Вагабзаде Бахтияр. Метаморфозы. Москва: Молодая гвардия, 1990, 111 стр.
226. Вагабзаде Бахтияр. Лирика. Баку: Азернешр, 1990, 67 стр.
227. Гусейнов Чингиз. Этот живой феномен, Москва: Советский писатель, 1988, 480 стр.
228. Гулиев Гасан. Азербайджанская поэзия вчера и сегодня. Москва: Знание, 1986, 180 стр.
229. Дадашзаде М.А. Азербайджанская литература. Москва: «Высшая школа», 1979, 204 стр.
230. Евтушенко Е. О Бахтияре Вагабзаде, «Литературный Азербайджан», 1981, № 10, стр. 7-8
231. Казакова Р. Ответственность за судьбы мира (О книге Б.Вагабзаде «Мы на одном корабле»). «Литературная газета», 11 октября 1984 г.
232. Литературный энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1987
233. Михайлов А. Поэты и поэзия. Москва: Просвещение, 1978, 302 стр.
234. Рзаев В. Не закрывай окно. «Литературное обозрение», 1984, № 2, стр.79-80

235. Словарь литературоведческих терминов. Составители Л.И.Тимофеев и С.В.Тураев, Москва, Просвещение, 1974
236. Франко Н.Я. Из секретов поэтического творчества. Москва: Искусство, 1967, 242 стр.
237. Халдеев А. Из глубин сердца (О книге Б.Вагабзаде «Мы на одном корабле»). газ. «Вышка», 29 октября 1983 г.
238. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. Москва: Изд-во Советский писатель, 1975, 408 стр.
239. Широков В. К вершине приведет мечта (О книге Б.Вагабзаде «Не закрывай окно»). «Литературная газета», 6 апреля 1983 г.

Türkiyə türkcəsində

240. Ahundlu Yavuz. Karabağ imdat çığılığı. Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2010, 119 s.
241. Akpınar Yavuz. Azeri Edebiyatı Araştırmaları. İstanbul: Dergah yayınları, 1994, 512 s.
242. Canbek Eray. Şiir ve Şair Üzerine Aykırı Düşünceler. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1992
243. Ercilasun Ahmet Bican. Bir Azeri şairi: B.Vahabzade. «Milli Eğitim ve Kültür» dergisi, 1979, sayı 2
244. Eroğlu Ebubekir. Modern Türk Şiirinin Doğası. İstanbul: Yarı Kredi Yayınları, 1993

245. Kabaklı Ahmet. Türk Edebiyatı. Cilt 4, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2001
246. Kaplan Mehmet. Pırlanta gibi bir şiir. «Türk Edebiyatı» dergisi, 1984, sayı 123
247. Kukul M. Halistin. Bahtiyar Vahabzadenin «Hörümçek tor bağladı» şiiri hakkında. «Ortadoğu» dergisi, 1993, sayı 11
248. Mayadağlı Hüsniye Zal. Bahtiyar Vahabzade'nin Eserlerinde setiraltı ifadeler. «Türk Edebiyatı» dergisi (İstanbul), şubat, 1994, s.26-29
249. Mayadağlı Hüsniye Zal. Bahtiyar Vahabzade'nin Hayatı ve Eserleri. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, 420 s.
250. Şmide Ahmet. Bahtiyar Vahabzadeye mektup. «Türk Edebiyatı» dergisi, şubat, 1973, sayı 23, s.22-23
251. Türk ədəbiyyatı tarixi: İki cildə, II c., Bakı: MBM-Bəngü nəşriyyatı, 2010, 658 s.
252. Vahabzade Bahtiyar. Tavşana Kaç, Taziya Tut. Ankara: Yeni Düşünce Yayınları, 1990, 78 s.
253. Vahabzade Bahtiyar. Ömürden Sayfalar. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, 304 s.
254. Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000). Editör dr.Ramazan Korkmaz, 3. baskı, Ankara: Grafiker Yayıncılık, 2006, 535 s.
255. Yıldırım Dursun. «Payız düşünceleri» ve büyük arzular. «Milli Kültür» dergisi, 1982, sayı 9
256. Zeynalabdin Makas. Çağdaş Azərbaycan şiiri Antolojisi (ön söz), Ankara:1992, 480 s.

İnternet qaynaqları

257. Bahtiyar Vahapzade kimdir? Hayatı, eserleri. [Elektron resurs] / URL: <http://www.kimdirhayatieserleri.com/bahtiyar-vahapzade-kimdir-hayati-eserleri.html>
258. Büyük Türk şairi Bahtiyar Vahapzade. [Elektron resurs] / URL: <http://ankaenstitusu.com/buyuk-turk-sairi-bahtiyar-vahapzadeyi-saygiyla-aniyoruz/>
259. Kahraman Erdal. Bahtiyar Vahapzade'nin ana dili uğrunda verdiği mücadele. [Elektron resurs] / URL: <http://www.gunaskam.com/tr>
260. Mayadağlı Hüsniye. Bahtiyar Vahapzade'nin şiirlerinde aşk. [Elektron resurs] / URL: <http://www.toredergisi.net/husniye-mayadagli/bahtiyar-vahabzade-nin-siirlerinde-ask.html>
- 261.Osman Baş. Doğumunun 90. Yılında Bahtiyar Vahapzade. [Elektron resurs] / URL: http://www.tokat-gazetesi.com/author_article_detail.
262. Türkçenin ve özgürlüğün şairi. [Elektron resurs] / URL:<http://blog.milliyet.com.tr/turkcenin-ve-ozgurlugun-sairi-bahtiyar-vahapzade>

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ 3

GİRİŞ 7

I FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏ POEZİYASINDA

İSTİQLAL PROBLEMİNİN AKTUALLIĞI

VƏ BƏŞƏRİ MAHİYYƏTİ 15

1.1. Ana dili problemi istiqlal məfkurəsinin
daşıyıcısı kimi 191.2. İnsan və zaman kontekstində şəxsiyyət azadlığının
poetik əksi 281.3. Beynəlxalq mövzularda yazılmış əsərlərdə azadlıq
ideyalarının inikas özəllikləri 44

II FƏSİL

POEZİYADA

İDEYA-MƏZMUN VƏ MƏFKURƏ YENİLİYİ 65

2.1. Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında Güney Azərbaycan və
milli-mənəvi bütövlük probleminin bədii həlli 67

2.2. Dağlıq Qarabağ faciəsi milli-mənəvi yaddaşın işığında ... 89

III FƏSİL

POEZİYADA MİLLİ İSTİQLAL VƏ

AZADLIQ İDEYALARI 104

3.1. Poeziya vətənpərvərlik və vətəndaşlıq
məktəbi kimi 1053.2. İyirmi yanvar hadisələri və milli özünüdərk
probleminin bədii ifadəsi 1133.3. Quzey Azərbaycanın istiqlaliyyət uğrunda
mübarizəsi və onun Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasında
tərənnümü 120

NƏTİCƏ 140

ƏDƏBİYYAT 145

AIDA MİRZƏYEVA

AZƏRBAYCAN İSTİQLAL POEZİYASI

(Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı fonunda)

monoqrafiya

Səhifələyici:
Fəxr Vəliyev

Çapa imzalanmışdır: 22.07.2020.
Ölçü: 60x90 1/16. Çap vərəqi: 10,5. Sifariş: 093/20. Say: 500 ədəd.

NURLAR
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, H.Zərdəbi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçt: office@nurlar.az